

T.C.

RİZE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAPÇADA ÇOĞUL VEZİNLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Ahmet KAPLAN

Rize 2011

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAPÇADA ÇOĞUL VEZİNLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Ahmet KAPLAN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI

Rize 2011

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAPÇADA ÇOĞUL VEZİNLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Ahmet KAPLAN

Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI

Tez Savunma Tarihi

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmza

Başkan :

Üye :

Üye :

Enstitü Müdürü

..... /..... /2011

Onay Tarihi

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

10/08/2011

İmza

Ahmet KAPLAN

ÖN SÖZ

Çoğulluk dilden dile farklılık arzeden kurallar bütünüdür. Bu kurallar bazı dillerde çok azdır, bazı diller de ise dili öğrenmede problem oluşturacak seviyede ayrıntılara haizdirler. Başta dilin yapısına, zenginliğine, konuşulduğu coğrafyanın genişliğine göre dildeki çoğulluk sistemi değişiklik gösterebilmektedir.

Arapçanın çoğulluk sistemi diğer dillerin çoğulluk sistemlerinden farklı yapısıyla özellikle bu dili dışarıdan öğrenenler için bir zorluk teşkil etmektedir. Yapısı, kuralları ve şartları itibariyle farklılık arzeden Arapçanın çoğulluk sistemi pek çok çalışmaların konusu olmuştur.

Türkçe okuyup yazanlar veya konuşanlar her türlü ismin sonuna –ler ve –lar ekini eklemek suretiyle tekil ismi çoğul yapırlarken Araplarda bu sistem çok farklı işlemektedir. Bu çalışmada, Arapçanın çoğulluk sistemini mümkün mertebe kesin ve kıyasî şartlarını tespit etmeyi hedefledik.

Birinci bölümde çoğul çeşitlerini ele aldık. Özellikle kırık çoğullar, vezinleri ve bu vezinlerde çoğul yapıma şartlarında yoğunlaştık. Kıyasî ve semaî kalıpların kıyasî çoğul vezinlerini tablolar halinde sunduk. Sâlim çoğulları ve bu çoğullara dahil edilen çoğulları ve diğer çoğul türlerini de ana hatlarıyla belirtmeye çalıştık.

İkinci bölümde de, çoğulluğun daha iyi anlaşılması için ona tabi olan bazı hususları ve en çok kullanılan müfred isim ve sıfatların kıyasa uygun olan çoğul vezinlerini tablo halinde sunduk.

Çalışma süresince danışmanlığın yanında maddi ve manevî yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI; aynı şekilde maddi ve manevî katkılarından dolayı hocam Yrd. Doç. Dr. R. Resul SEVİNÇ başta olmak üzere, vakitli vakitsiz soru ve taleplerimi karşılıksız bırakmayan Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR, Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Ahmet KAPLAN

Rize-2011

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	6

GİRİŞ

1- KONU, AMAÇ VE METOT HAKKINDA.....	7
2- ÇALIŞMANIN SINIRLARI.....	9
3- ARAPÇADA KELİME VE ÇEŞİTLERİ.....	9
a. İSİM.....	10
1) Müfred/Tekil.....	11
2) Tesniye/İkil.....	12
3) Cemî' /Çoğul.....	17
b. FİİL.....	17
c. HARF.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOĞULLAR/CEMİ'LER, ÇEŞİTLERİ ve VEZİNLERİ

I. SALİM/DÜZENLİ ÇOĞULLAR.....	20
A. Cemî' Müzekker Sâlim.....	22
1. Kıyâsî Cemî' Müzekker Sâlimler.....	24
2. Cemî' Müzekker Sâlime Mulhak Olanlar.....	27
B. Cemî' Müennes Sâlim.....	28
1. Kıyâsî Cemî' Müennes Sâlimler.....	30
2. Kıyâsa Uymayan Cemî' Müennes Sâlimler.....	32
C. Mürekkep İsimlerin Çoğulu.....	33
II. MÜKESSER/KIRIK ÇOĞULLAR, ÇEŞİTLERİ ve VEZİNLERİ....	34
A. Çoğul Vezinlerinin Çok Olma Sebepleri.....	36
B. Cem'-i Killet ve Cem'-i Kesret Mukayesesi.....	41
C. Cem'-i Killet Vezinleri.....	44
1. أَفْعَلَةٌ.....	44
2. أَفْعُلٌ.....	45

3. أفعال	47
4. فُعْلَةٌ.....	49
D. Cem'î Kesret Vezinleri.....	50
1. فُعل	50
2. فُعل	52
3. فُعل	53
4. فِعل	55
5. فُعْلَةٌ.....	56
6. فُعْلَةٌ.....	56
7. فَعْلَى.....	57
8. فِعْلَةٌ.....	58
9. فُعل	59
10. فُعَال	61
11. فِعَال	62
12. فُعُول	66
13. فُعْلَان	67
14. فُغْلَان	68
15. فُعْلَاء	69
16. أفعِلَاء	71
17. فُعال	71
18. فُعَالَى	72
E. Muntehe'l-Cumû' ve Vezinleri.....	73
1. فَعَائِل	74
2. فَعَالِ (الْفَعَالِي).....	76
3. فَعَالَى	79

4. فَعَالِيٍّ	80
5. فَعَالِيٍّ	82
6. فَعَالِيلٍ - فَعَالِلٍ	83
7. فَوَاعِيلٍ - فَوَاعِلٍ	94
8. مَفَاعِيلٍ - مَفَاعِلٍ	97
9. أَفَاعِيلٍ - أَفَاعِلٍ	99
10. تَفَاعِيلٍ - تَفَاعِلٍ	101
11. يَفَاعِيلٍ - يَفَاعِلٍ	103
12. فَيَاعِيلٍ - فَيَاعِلٍ	103
13. فَنَاعِيلٍ - فَنَاعِلٍ	105
14. فَعَاوِيلٍ - فَعَاوِلٍ	106
15. فَعَائِيلٍ - فَعَائِلٍ	107
16. فَعَائِلٍ - فَعَائِلٍ	108
17. فَعَالَيْنَ - فَعَالَيْنَ	109
18. فَعَاعِيلٍ - فَعَاعِلٍ	110
19. فَعَالِيمٍ - فَعَالِيمٍ	112
20. فَعَالِيَّتٍ - فَعَالِيَّتٍ	113
F. İsmu'l-Cem'/Çoğul İsmi	114
G. İsmu'l-Cinsi'l-Cem'î/Çoğul Cins İsmi	115
H. İsmu'l-Cinsi'l-İfrâdî/Tekil Cins İsmi	116
I. Cem'u'l-Cem'/Çoğulun Çoğulu	116

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOĞULLUKLA İLGİLİ BAZI HUSUSLAR

I. ÇOĞULLARIN TASĞİR EDİLMESİ	118
II. ÇOĞULLARDA NİSBET DURUMU	119
III. GAYR-İ MUNSARİF ÇOĞUL VEZİNLERİ	121

IV. ÇOK KULLANILAN BAZI MÜFRED VEZİNLERİN ÇOĞUL KALİPLARI.....	122
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	132
ÖZET	138
ÖZ GEÇMİŞ	140

KISALTMALAR

ae.	: Aynı eser
AÜSBE	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
bs.	: Baskı
agm.	: Adı geçen makale
ay.	: Aynı yer
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
i.	: İsim
krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sf.	: Sıfat
ss.	: Sayfa sayısı
tkd.	: Takdim
ts.	: Tarih yok
*	: Kıyasi vezin

GİRİŞ

1- KONU, AMAÇ VE METOT HAKKINDA

Müslümanlar için özellikle eski dönemlerde siyasî, ekonomik ve kültürel boyutundan ziyade manevî önemi haiz olan Arapça, İslam'ın doğuşundan itibaren gayretli dil çalışmalarının ve tercüme faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Söz konusu çabaların hedefi Arap Diline hakim olmak ve o dilde yazılmış metinleri iyi anlamaktır. Bu hakimiyetin kurulabilmesi için o dilin anlam bilgisi yanında, yapıbilgisinin ve sesbilgisinin de incelenmesi gerektiği açıktır.

Arapça, yapısı, sesbilgisi ve anlam bilgisi açısından okuyucusuna üst seviyede edebi haz veren bir dil olduğu kadar Sami Dilleri Ailesinden olmasının beraberinde getirdiği zorluklar sebebiyle diğer dillere nazaran girift bir dildir. Zengin bir dil olan Arapçayı konuşmak ve anlamak ne kadar zevkliyse, zenginliklerini ve dilin sınırlarını öğrenmek de o kadar meşakkatlidir.

Arapça, yüzyıllardır üzerinde yapılan çalışmalara rağmen ihata edilmesi oldukça güç olan bir dil olmasında içten bükümlü (çekimli) Sami Dil Ailesine mensup olmasının etkisi büyüktür. Çünkü bilindiği üzere diğer dillerde olduğu gibi Arapçada kelimenin her harfi sadece bir sestene ibaret değildir. Her harf kendisiyle birlikte hareke dediğimiz manâyı değiştiren bazı unsurlar barındırır ve eklemeli dillerde olduğu gibi ekler her zaman kelimenin sonuna gelmez. Aksine çoğu zaman kelimeler, harflerin yer değiştirmesi suretiyle çekimlenir ve manâ değişir.

Arapçanın ilahî vahyin taşıyıcısı olmasından dolayı, Müslümanların nezdinde her zaman ayrı bir yeri olmuştur. Ancak son dönemlerde Arapçaya olan ilgi geçmiş dönemlerde olduğu gibi dini hassasiyet veya dini vecibe olan “ilim öğrenme” faaliyetini gerçekleştirmekle sınırlı değildir. Zira gerek Müslüman gerekse gayr-i müslimlerden ilmî, ticarî, sosyal, kültürel ve bunun dışında misyonerlik faaliyetleri gibi sebeplerle Arapçayı öğrenmeye çalışan herkes Arapça öğrenmenin zorluklarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Nitekim çoğulluk meselesi de bunlardan bir tanesidir.

Arapçanın çoğulluk sistemini zor kılan husus, bir kelimenin çoğulunu ifade etmek için düzenli (sâlim) çoğullar dışında, her birinin kendi içinde şartı ve kuralı olan yüzden fazla çoğul kalıbının bulunmasıdır. Ayrıca bazı Arapça çoğullarının müfredi yoktur, bazı Arapça müfred kelimelerin ise çoğulu yoktur. Arapça’yı okuyup anlamak, dinlemek, kaynakları incelemek isteyenler için birçok ayrıntıyı içeren bu nevi bir çoğulluk sistemini bilmeleri kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Sîbeveyh’in de içinde bulunduğu klâsik dönem dil alimleri çoğulluk konusuna son dönem dil alimleri kadar ilgi göstermemişlerdir. Arapçada cemi’lik ve tasğîrin, bozulmanın neredeyse hiç olmadığı konular olarak kabul edilmesi¹ bu yönde bir çalışmaya ihtiyacının olmadığına işaret etmektedir.

Arapça, zorluklarına rağmen öteden beri en çok ilgi gören dillerden biri olmuş ve bu ilgi halen aynı şekilde devam etmektedir. Şartları, kuralları ve sınırları belli olmayan, çoğu işitmeye dayanan yüzden fazla çoğul kalıbı olan bir dil olması, bu dili konuşanların yanında özellikle o dili dışardan öğrenecekler için büyük bir zorluktur. Öyle ki, Arap dünyasında bu konuda müstakil kitaplar telif edili.² Ayrıca bu konuyu kapsayan bir doktora çalışması,³ yine Arap coğrafyasında ve Türkiyede yüksek lisans çalışmaları⁴ yapılmıştır. Bununla birlikte –özellikle Türkçe yazılmış olan- bu

¹ Ebû Muhammed el-Kâsim b. ‘Alî el-Basrî el-Harîrî (ö. 516/1122), *Şerhu Mulhâtî’l-İrâb*, thk. Fâiz Fâris, Ürdün 1991, 53.

² İmil Bedî’ Ya’kûb, *el-Mu’cemu’l-Mufassal fi’l-Cumû’*, Beyrût 2004; Edma Tarabay, *Mu’cemu’l-Cumû’ fi’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti*, Beyrut 2003; Garîdu’ş-Şeyh, *el-Mutkin: Mu’cemu’l-Cumû’ ve’l-Müsennâ (el-Müfred ve’l-Müennes ve’l-Müzekker)*, ts. Beyrut; Muhammed Hasan Tayyân, *Memdûh ‘Osmân, Delilu Cumû’i’t-Teksîr; Abdülmun’im Seyyid ‘Abdulâl, Cumû’u’t-Tashîh ve’t-Teksîr fi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*.

³ Pakize Refik Hilmi, *el-Cumû’u fi’l-Luğati’l-‘Arabiyye me’a ba’di Mukaranâti’s-Sâmiyye*. (Bu çalışma hakkında detaylı bilgiye ulaşamadık.)

⁴ Vâfi, Hac Mâcid, *Zâhiretu Cemi’i’t-Teksîr fi’l-‘Arabiyye: Dirâse li Ebrezi Hasâisihâ el-Lâfzîyyeti ve’l-Mânevîyyeti* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Amerikan Üniversitesi, Beyrut, 2003; Halid Mahmûd ‘Abdullâh Şahâde, *Cumû’u’t-Teksîr fi Sahîhi’l-Buhârî* (Basılmamış Yüksek

çalışmaların çoğullar konusundaki muğlaklığı ve yukarıda bahsettiğimiz sıkıntıyı gidermediği kanaatinde olduğumuzdan bu çalışmayı gerekli gördük.

Bu çalışmada Arap Dili'ne ait terimleri olabildiğince Türkçe kelimelerle karşılamaya çalıştık. Ancak yüzyılların birikimiyle kavramlaşan ve Arap Dilin'de ifade ettiği manâyla özdeşleşen bazı terimleri Türkçe kelimelerle ifade ettiğimiz zaman istenen manâyı tam ifade etmediğinden olduğu gibi kullanmak durumunda kaldık.

2- ÇALIŞMANIN SINIRLARI

Arapçada şartlar ve kurallar vezinler için vaz edildiğinden, teker teker çoğul kelimeleri değil, vezinleri ele aldık. Alimlerce kabul edilmiş genel görüşleri sunmaya özen gösterdik. Çok sayıda farklı görüşü sunmak, giriftlik ve kafa karışıklığına sebep olacağından bazı önemli şahıslar dışında şahsi görüşlere yer vermedik.

Çalışmamızda çoğullukla ilgili bütün meseleleri çözüme kavuşturduğumuzu söylemek mümkün olmadığı gibi, çoğulluğu bütün ayrıntılarıyla ortaya koyduğumuzu da söyleyemeyiz. Çoğulluk sistemi içinde ayrıntı olarak kalmış “müfredin tensiye veya çoğul için kullanılması”, “çoğulun müfred veya tensiye için kullanılması”, “çoğulluğun hitabetteki rolü” gibi pekçok konuyu ele almadık. Başka bir çalışmanın konusu olabilecek bir genişliğe sahip olan gayr-i kıyasi vezinlerin yapı (sarf) ve anlam özelliklerine çalışmamızın sınırlarını aştığından değinmedik.

3- ARAPÇADA KELİME VE ÇEŞİTLERİ

Arapça'da lâfız, manâya delâlet etmesi bakımından mühmel (kullanılmayan) ve müsta'mel (kullanılan) olmak üzere ikiye ayrılır.⁵ Meselâ قَلَمَ lafzı belli manâlara delalet ederken, صص lafzı herhangi bir manâya delâlet etmediğinden mühmeldir.⁶ Bu

Lisans Tezi), Hâşimiye Üniversitesi, Ürdün, 2008; İsmail Elmasoğlu, *Arap Dilinde Cemiler* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, 2006, İstanbul.

⁵ Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. 'Alî el-Mevsilî İbn Ya'îş (ö. 643/1421), *Şerhu'l-Mufâssal li'z-Zemahşerî*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmye, I-VI, Beyrut 2001, I, 70; Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360), *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, thk. 'Abdulcelîl el-'Atâ el-Bekrî, Mektebetu Dâri'l-Fecr, Dimaşk 2001, 43.

⁶ İbn Ya'îş, I, 70.

bakımdan Arapçada belli bir manâsı olan lâfızlara kelime denir.⁷ Kelime de isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır.

a. İSİM

İsim, zamanla ilgisi olmayan, kendi başına anlamı olan kelimedir.⁸ Ev, yol, ateş... gibi. İsimler varlıkların doğrudan kendilerine delâlet eder. Bu delâlette zaman anlamı yoktur. Nitekim “ev” kelimesi belli bir anlama delâlet etmektedir, ancak zamanla bir ilgisi yoktur.

Alimler isimlerin özelliklerini ayrıntılarıyla zikretmiştir.⁹ Bu özelliklerden genel olanları şunlardır:

- 1) Başlarına *elif* ve *lâm* (lâm-ı tarif) eklenebilmesi. العلم، الحكمة، البيت
- 2) Başlarına harf-i cer eklenebilmesi. في البيت، من علم
- 3) Tenvin kabul etmeleri. كلمة، لسان، محبة
- 4) İzafet terkibi (tamlama) olabilmeleri. باب الجامعة، خارج البيت
- 5) Kendilerine isnadın mümkün olması, yani fail veya mübteda olabilmeleri. قام

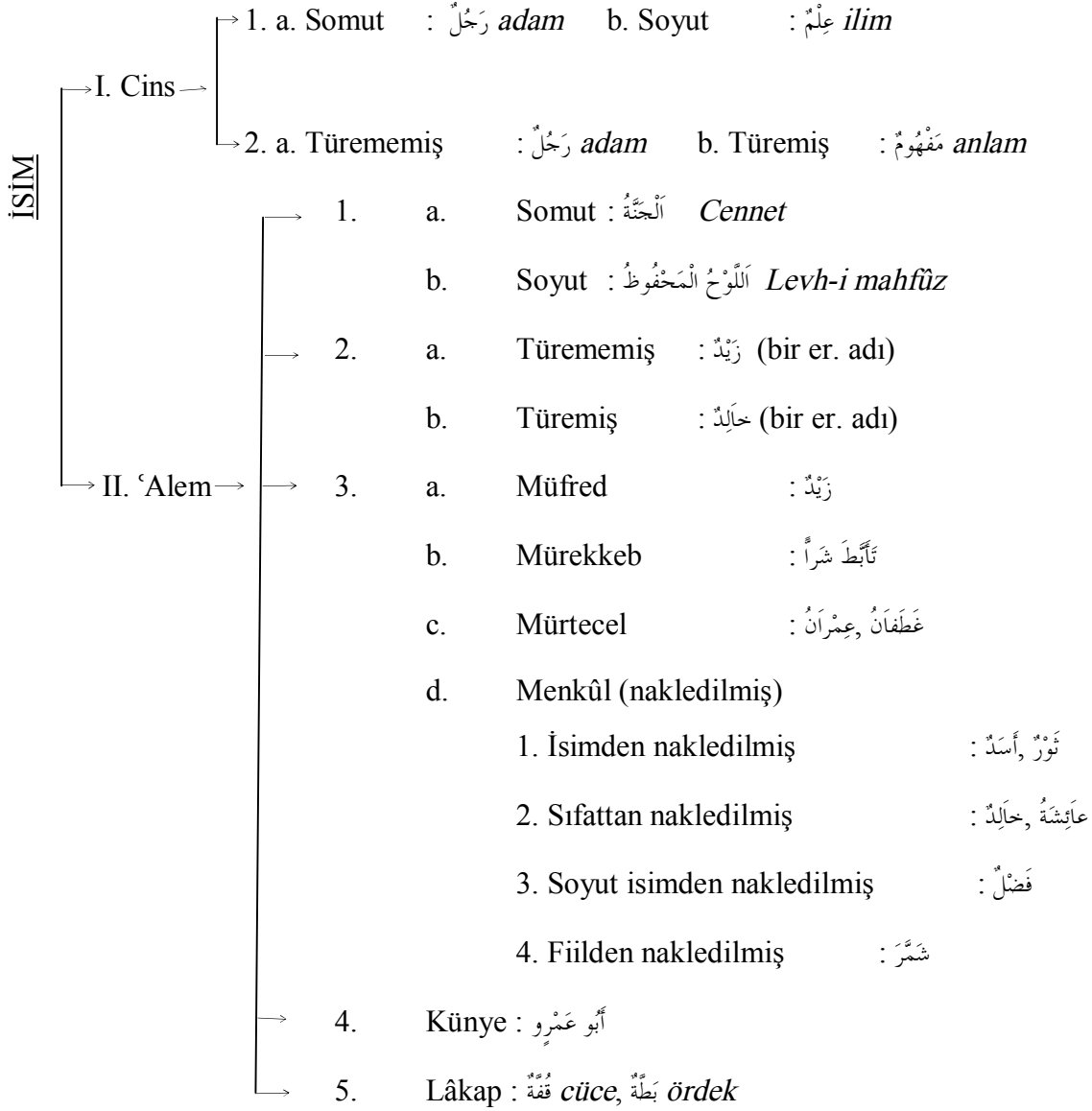
محمد و جلس أحمد

⁷ İbn Ya'îş, I, 70; Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. 'Abdillâh İbn Mâlik et-Taî el-Ceyyânî el-Endelüsî, *Şerhu't-Teshîl: Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekasîd*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Ata-Târik Fethî es-Seyyîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 2001, I, 12; 'Abdurrahmân Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Hem'û'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevami'*, thk. Ahmed Şemseddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1998, I, 20.

⁸ İbn Ya'îş, I, 81; Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdillâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh İbn Hişâm el-Ensâri el-Mısri (ö. 761/1360), *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2006, 37; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, I, 22; R.Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, 54.

⁹ İbn Ya'îş, I, 75; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 44; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, I, 24; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, Dâru'l-Me'arif, 2. b, Mısır 1966, I, 25-27.

İsimler delâlet ettiği varlıklar itibariyle şöyle tasnif edilebilir:¹⁰

İsimlerin bizim ilgilendiğimiz yönü doğrudan kurallı veya kırık çoğul olarak çoğul yapılabilmeleridir. Bu yönleriyle de fiil ve harflerden ayrılırlar. İsimler sayı bakımından üç şekilde bulunur:

1) Müfred/Tekil

Müfred, أَفْرَدَ fiilinden ismi mefûldür. Sözlükte bir şeyi tek yapmak, bir şeyin tek olması, eşi ve benzeri olmaması; vitr anlamında tek, yek anlamlarına gelir.¹¹

Müfred ıstılahta şu anlamlara gelir;

¹⁰ R. Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, 55. (Ayrıntı için bkz. İbn Ya'îş, I, 95.)

¹¹ es-Seyyid Muhammed Murtezâ el-Hüseynî ez-Zebîdî (1205/1790), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. 'Alî Hilâlî, Matbaatu Hükümeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 2. bs, 2004, VIII, "فَرَدٌ" maddesi.

- a) Sayı bakımından tesniye veya çoğul olmayan şahıs, hayvan veya eşyadan tek olana delâlet eden demektir.¹² قَلَمٌ، تُفَاحَةٌ
- b) Teklik demektir.¹³
- c) Özel isimler için mürekkep olmayan demektir.¹⁴ سَعَادٌ، مُحَمَّدٌ
- d) Nefy-i cins lâ'sında ve münâdâ bahsinde Muzâf veya muzafa benzer olmayan demektir.¹⁵ يَا وَالدُّ!، لَا أَحَدٌ فِي الدَّارِ
- e) Haberde ve halde cümle ve cümleye benzer olmayan demektir.¹⁶ كَانَ الرَّجُلُ حَاضِرًا
- f) Mantık ilminde bir lâfız hecelerine ayrıldığında hecelerinin o lâfzın delâlet ettiği manânın bir kısmına delâlet etmesini ifade eder.¹⁷

2) Tesniye/İkil

Tesniye, bir ismi iki tane yapmaya denir. Ayrıca insan, hayvan veya eşyadan iki taneye delâlet eden lâfıza denir. İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in tesniyenin ortaya çıkış sürecini de kapsayan teknik ifadesiyle “Tesniye, uygun bir ismi, lâfızda ve manâda uyum içinde olan iki kelimenin yerine koymaktır.”¹⁸ Tanımdan da anlaşılacağı üzere tesniye aslında “جاء ولدٌ وولدٌ” (*Çocuk ve çocuk geldi*) demek yerine “جاء ولدانٌ” (*İki çocuk geldi*) demektir. Tesniye Sami Dillerinde, Yunanca'da, Sanskritçe'de bulunur. Ayrıca Almanca'da da tesniyenin etkileri görülür.¹⁹ Tesniyede, tesniyesi yapılan şeylerden herhangi birinden feragat edilemez.

Tesniye ve cemi'den maksat ihtisardır. Sîbeveyh (ö. 180/749)'e göre tesniye de çoğuldur²⁰, çünkü tesniye, bir şeyi başka bir şeye katmaktır.²¹ Atfedilmiş iki veya daha fazla ismi tesniye veya çoğul yapmak suretiyle kısaltırız ve bu şekilde kelime kalabalığından ve bunun sebep olacağı kargaşadan kurtulmuş oluruz. Zaten çoğullukta asıl maksat budur. Tesniye, sâlim²² çoğul türlerindedir. Hatta sâlimlik için asıl kabul edilmiştir. Çünkü diğer sâlim çoğullarda kelimenin aslında değişiklikler meydana

¹² Râci Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi 'İlmi's-Sarf, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 2009, 392.

¹³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, c. II.

¹⁴ Râci Esmer, 392.

¹⁵ *ae.* 392

¹⁶ *ae.* 392

¹⁷ Mahmut Kaya, “Müfred”, *DİA*, XXXI, 503.

¹⁸ İbn Mâlik, I, 62.

¹⁹ İbrâhim es-Sâmerrâî, *Fikhu'l-Luğati'l-Mukâren*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, 75.

²⁰ Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber Sîbeveyh (ö. 180/749), *el-Kitâb*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-V, Beyrut 1966, III, 622.

²¹ Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. 'Umeyr el-Muberrred el-Ezdî (ö. 285/898), *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Udayme, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, II, 156.

²² Sâlim: Çoğul yapıldığı zaman müfred lâfzın yapısında değişikliğin meydana gelmemesidir.

gelebilmektedir, oysa tesniyede kelimenin aslında değişiklik olmaz.²³ Bundan dolayı tensiye çoğul gibidir ve çoğullarda geçerli olan bazı hükümler tesniyede de geçerlidir.

Tesniye, yalın haldeki isme *elif* ve *nûn* eklemek suretiyle yapılır. Sîbeveyh'e göre nasb ve cer halinde *ya*'ya dönüşen *elif*'îrâbı harfidir.²⁴ el-Ahfeş (ö. 215/830) ve el-Müberred (ö. 285/898)'e göre, *elif*'îrâbı harfi değildir.²⁵

Tesniye için ziyade edilen *elif* ve *nûn* eklendikleri kelimedden tekrar soyutlanabilmelidirler.²⁶ Tesniye alâmeti olan *elif* ve *nûn* bir kelimedden soyutlanamıyorsa o kelime hakîkî tesniye değildir. Bundan dolayı المذْرُوان²⁷، اثنتان، اثنان isimleri tesniye kabul edilmez. Çünkü *elif* ve *nûn* bu isimlerden soyutlanamaz. Bu görüşü benimseyen alimlere göre هذان، هذين، هاتان، هاتين gibi işaret isimleri hakîkî tesniye değildirler. Bunlar Araplar tarafından tesniyeye delâlet etmeleri için kullanılan isimler olup tesniyeye dahildirler.²⁸

Dil alimlerine göre isimlerin tesniye veya çoğul yapılabilmesi için şu şartlar gerekir.²⁹

a-İfrat: İsmın tekil olması demektir. Cemî' müzekker sâlim, cemî' müennes sâlim veya tesniye durumundaki bir ismin tesniyesi yapılmaz. Bunun sebebi, isimdeki tesniyelik alâmetiyle ifade ettiği manânın uyum içinde olmamasıdır. Ancak topluluk isimlerini ve kırık çoğulları tekil varsaymak suretiyle çoğulları yapılabilir. رَكْبٌ وجمال kelimelerinin جمالان (iki grup develer) ve ركبان (iki tane kafil) şeklinde tesniye olması gibi. Bundan başka hakiki manâda çoğulun tesniyesi yapılmaz. Çünkü Araplar dört demekle ikinin tesniyesini zaten yapmış oldular. Ayrıca tesniyenin tesniyesi yapılmaz

²³ İbn Ya'îş, III, 2.

²⁴ Sîbeveyh, I, 18.

²⁵ el-Müberred, II, 154.

²⁶ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 134.

²⁷ Başın iki yanı.

²⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillah İbn Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360), *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2006, 72; İbn Mâlik, I, 62; 'Abbâs Hasan, I, 111.

²⁹ Bkz. İbn Mâlik, I, 62; Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Hüseyn el-'Ukberî (616/1219), *el-Lûbab fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İrab*, thk. Gazî Muhtâr Tuleymât, Dâru'l-Fıkr, I-II, Beyrut 2001, I, 96; İbn Hişâm 72, es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 140; 'Abbâs Hasan, I, 118; Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III, 16. b, Beyrut 1982. II, 10.

çünkü aynı îrâb ı alan iki kelimeyi birleştirmiş oluruz.³⁰ Yani tesniyenin kendine özel îrâbı var, tesniyenin de tesniyesi yapıldığı zaman iki farklı îrâb yeri meydana gelecektir. Bu da hangisinin îrâbı mahalli olacağı tartışmasını beraberinde getirecektir.

b-İrâb: Şart edatları, soru edatları, isim fiiller gibi mebnî olan isimlerin tesniyesi veya çoğulu yapılmaz. Mebnî olan özel isim veya cins isimler de tesniye veya çoğul olmaz. Tesniye veya çoğul yapmak zorunda kalındığında da özel isimler nekre kabul edilmek suretiyle tesniye veya çoğul yapılır. اللتان، اللذان، تان، الزيدان، العُمَرانِ gibi. ذان gibi mebniler, münâdâ ve nefy-i cins lâ 'sının ismi, mebnî olmadan önce îrâbı aldıkları için bu kurala aykırı kabul edilmezler. Yani Araplar لا رجلين veya يا زيدان derken bu lâfızları konum itibariyle nasb veya ref alâmeti almadan, mahallen ref veya mahallen nasb olarak kullanmışlardır.³¹

c-Tenkir: Özel isimler tesniye veya çoğul yapılmaz. Çünkü delâlet ettiği şahıs tektir. Özel isimleri ancak nekre muamelesi yaparak tesniye yaparız. Nekre kabul edilip tesniye yapıldıktan sonra da elif ve lam eklemek, المحمداً ; başına nida harfi getirmek يا محمدان ; veya marifeye izafet yapmak, محمداكم, suretiyle tesniye yapılacak isim tekrar marife yapılır.

d-Mürekkep Olmama: Tesniye ve çoğul yapma bakımından mürekkeplik üç kısma ayrılır.

1) İsnadî Terkip: İçerisinde mübteda-haber (عليّ مسافرٌ), fiil-fâil (فتح الله) bulunduran terkip türü. Bu terkipler eğer isim olarak kullanılıyorsa ve çoğaltılması gerekiyorsa müzekkerler için (ذو); müennesler için de (ذات) kullanmak suretiyle tesniyesi veya çoğulu yapılır.

جاء ذوا محمد مسافرٌ. — رأيتُ ذويّ محمد مسافرٌ. — سلّمتُ على ذويّ محمد مسافرٌ.

جاءتُ ذواتنا محمد مسافرٌ. — رأيتُ ذواتي محمد مسافرٌ. — سلّمتُ على ذواتي محمد مسافرٌ.

³⁰ Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmye, I-III, Beyrut 1952, III, 238.

³¹ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 141.

2) Mezci Terkip: İki ismin birleşmesiyle oluşan, bir isim gibi görünen terkipler. *حضر موت، سيبويه، بعليک* gibi. Bu terkiplerin tesniyesi ve çoğulu isnadi mürekkepler gibi yapılır.

جاء ذوا بعليک. — رأيتُ ذوي بعليک. — مررتُ بذوي بعليک.

جاءتُ ذواتا بعليک. — رأيتُ ذواتي بعليک. — مررتُ بذواتي بعليک.

Bunun dışında mezci mürekkeplerin ortasına ref halinde *elif*, nasb ve cer halinde *yâ* eklemek suretiyle tesniye yapma görüşü de mevcuttur. Bu durumda i'râbî aşağıdaki örnekteki gibi olur:

جاءَ حَضْرَامُوتٌ. — رأيتُ حَضْرِيْمُوت. — مررتُ بِحَضْرِيْمُوت.

3) İzafî Terkip: İzafet yoluyla yapılan terkiptir. *عَبْدُ اللَّهِ، عَبْدُ الْعَزِيزِ* gibi. Bu tür terkiplerin tesniyesi ref halinde araya *elif*, nasb ve cer halinde *yâ* ziyade edilmesiyle olacağı hususunda alimler arasında ihtilaf yoktur.

جاءَ عَبْدًا اللَّهِ. — رأيتُ عَبْدِي اللَّهِ. — سَلَمْتُ عَلَى عَبْدِي اللَّهِ.

e-Lâfızlarda Uyum: Atıftan ihtisara gitme yoluyla yapılacak tesniyede matuf iki ismin de lâfız bakımından aynı olması gerekir. Atfedilmiş isimleri tesniye yapmada farklı durumlarla karşılaşmak mümkündür. Atfedilmiş iki varlığın lâfızları farklı olup ortak yönleri, benzerlikleri, birliktelikleri çoksa veya bu iki varlığı tek varlık gibi algılamaya sebep olacak bir ortaklıkları varsa bu iki varlıktan üstünlük vasfı bulunan isim tesniye edilmek suretiyle ikisinin yerine kullanılabilir. Buna tağlîb denir.³² Bu yolla elde edilen tesniyeye de tesniye-i tağlibiyye denir. Tesniye-i tağlibiyye belli bir kıyâsa göre yapılmaz, sema'îdir. Bazı dil alimleri tesniye-i tağlibiyyeleri hakîkî tesniye kabul etmez. Onlara göre tesniye-i tağlibiyye tesniyeye mülhaktır.³³ Bu çeşit tesniyede, üstün olan diğerine, müzekker müennese, âkîl gayri âkîle tercih edilir³⁴. Güneş ve ay için *قَمَرَيْنِ*; Hz. Ömer ve Amr b. Hişam (Ebu Cehil) için *عُمَرَيْنِ*; Anne ve baba için *أَبَوَيْنِ* kullanımı gibi. Atfedilen iki isim aynı olup manâ farklılığı varsa son dönem alimlerine göre bu iki ismin tesniyesi aynı lâfızla yapılmaz.

³² Bkz. Tahir el-Mevlevî, 140; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tetavvurihâ*, Beyrut 1996, 393-394; Esmer, 188.

³³ 'Abbâs Hasan, I, 109.

³⁴ Müzekkerin müennese tercih edilmesinin sebebi müzekkerlerin sayısının müenneslerden daha fazla olmasıdır. Konuya ilişkin geniş bilgi için bkz. 'Abbâs Hasan, I, 109, Yasin Kahyaoğlu, "Arap Dilinde Tağlîb Sanatı ve Örnekleri", *Nüşa*, Yıl: III, sayı: 11, (Güz 2003), s 123-138.

Meselâ عَيْن kelimesi hem “göz” hem “kaynak” anlamlarına gelmektedir. Farklı anlamda olduğu durumda عَيْنَان denemez. Çünkü manâları farklıdır ve manâlarının farklı olduğu durumlarda tek lâfızda tesniyesinin yapılması karışıklığa sebep olur. İbn Mâlik’e göre aynı iki ismin manâda farklılıkları varsa tesniye durumunda meydana gelecek karışıklığın giderilmesi suretiyle bu iki ismin tesniyesi aynı lâfızla yapıp bu yolla ihtisara gidilebilir.³⁵

³⁶ قالو نعبد إلهك وإله آباءك وإله إبراهيم وإله إسماعيل وإله إسحاق. Ayette hazfi düşünülen kelimelerle birlikte şöyle olur: ... قالو نعبد إلهك وإله آباءك وإله إبراهيم وإله إسماعيل وإله إسحاق.

والحافظين فروجهم والحافظات. ³⁷ ← والحافظين فروجهم والحافظات فروجهن.

رأيت ضاربين ضربةً و ضرباً. ← رأيت ضارباً ضربةً و ضرباً ضربةً.

Yukarıdaki örneklerde ihtisar mevcuttur. Ayette atıf harfi vâv’dan önceki cümlelerin anlamı diğerine hamledilerek ihtisar yapıldı. İkinci örnekte mâtûf olan ضارب isimleri tesniye yapıp ihtisara gidildi. Yine İbn Mâlik’e göre anlam bakımından aynı olan iki haberden biri hazfedilebilir. ³⁸ Eğer cümlesinde olduğu gibi. رأيت ضارباً و ضرباً و ضرباً. Eğer lâfız aynı olup manâ farklı olsaydı haberin hazfi caiz olmazdı. Çünkü bu durumda hazfedilenin manâsına delâlet eden herhangi bir işaret olmazdı.³⁹

f-Hakikat Mecaz Uyumu: Tesniyesi yapılacak iki ismin hakîkî veya mecaz anlamda olmaları da önemli rol oynamaktadır. Meselâ “alim, bilgili” anlamındaki بَحْر kelimesiyle hakîkî anlamdaki بَحْرَان kelimelerini بَحْرَان şeklinde tesniye yapmak; Arapçada güzel kız anlamında kullanılan شَمْس veya قَمَر kelimeleriyle hakîkî anlamdaki شَمْس ve قَمَر kelimelerini شَمْسَان ve قَمَرَان şeklinde tesniye yapmak sakıncalıdır. Ancak zaruret durumunda bu tesniye yapılabilir⁴⁰

g-Hedef Manânın Başka İsimle Karşılanmamış Olması: Başka bir ismin hedeflenen tesniye anlamını karşılanmamış olması gerekir. Meselâ بَعْض kelimesiyle سَوَاء

³⁵ İbn Mâlik, *Şerhu’t-teshîl*, Beyrut 2001, I, 62.

³⁶ el-Bakara 2/133.

³⁷ el-Ahzab 33/35.

³⁸ İbn Mâlik, I, 63.

³⁹ ae, 63.

⁴⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, 73.

kelimelerinin tesniye manâsını جُزءٌ ve سَيِّ kelimeleri karşılıyor olması بَعْضٌ ve سَوَاءٌ kelimelerinin tesniyesine manidir. Yani بَعْضَانِ demek yine جُزءٌ manasına geleceği için بَعْضٌ kelimesinin çoğulu yapılmaz.

h-Varlık Alanında Tek Olmamak: Tesniyesi yapılacak ismin delâlet ettiği varlığın varlık alanında tek olması, kendisinden başka bir tane daha olmaması söz konusu ismin tesniyesine manidir. شَمْسٌ (*güneş*) ve قَمَرٌ (*ay*) gibi.

3) Cemi' /Çoğul

Cemi' kelimesi Arapça'da حَمَعَ kökünden mastar olup “bir araya getirmek, toplamak, birbiri üzerine katlamak, yapmaya niyetlenmek, ezberlemek, çoğul yapmak, kıyamet günü toplanmak”⁴¹ gibi anlamları ifade eden çok geniş kullanım alanı olan bir kelimedir. İstılahta ise, çoğul üç veya fazlasının yerini tutan kelimedir.⁴² Bu çalışmamızda çoğulu ıstilahtan anlamıyla ele alacağız.

b. FİİL

Fiil, üç zamandan birine (geçmiş-şimdiki-gelecek) delâlet etmekle birlikte kendi başına anlamı olan kelimedir.⁴³

Fiiller mazi, muzari ve emir olmak üzere zaman bakımından üçe ayrılır.

Fiiller teklik, ikilik ve çoğulluğa da delâlet eder. رَمَى الْوَلَدُ رَمَى لِعَبْتَةَ ifadesinde رَمَى fiilinin tekile delâlet ettiği gibi. Ancak bu çokluk isimlerdeki çoğulluk gibi değildir. Çünkü fiilin çokluğu failinde olurken, ismin çokluğu bizzat kendisindedir. Öyle ki fiilin kendine ait çokluğunu ifade edeceğimiz zaman yine isimlerdeki çoğulluk sistemlerini kullanırız. مَرَرْتُ بِهِنَّ مَرَّتٌ veya مَرَرْتُ بِهِنَّ مَرَّتٌ ifadelerinde fiilin adedini belirtmek için fiili mastara çevirip ardından isimler gibi çoğul yaptık.

Fiillerin başka özellikleri de vardır. Ancak bizim konumuzun sınırlarını aşacağından diğer ayrıntılara girmiyoruz.

⁴¹ ez-Zebîdî (1205/1790), “جمع” maddesi, XX.

⁴² el-Galâyînî, II, 12.

⁴³ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, 37; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 22.

c. HARF

Harf, kendi başına anlamı ve özelliği olmayan ancak bir isim veya fiille birlikte işlev gören ve anlam kazanan kelimedir. Harflerin ayırt edici özelliği isim ve fiillerin özelliklerin taşımamasıdır.⁴⁴ Harf kendisi dışındakilerde manâya delâlet eden kelimeye denir.⁴⁵

İsimlerin tesniye ve çoğul yapıma şartlarında belirttiğimiz üzere harfler zaten çoğul yapılmazlar.

Harfler, isimlere özel harfler, fiillere özel harfler ve isim ve fiiller için ortak olan harfler olmak üzere üç kısma ayrılır.⁴⁶

Bunun dışında harfler için başka taksimler de yapılmıştır. Bunlar: ‘Fiile benzeyen harfler, كَيْسَ’ye benzeyen harfler, muzari fiili nasb eden harfler, muzari fiili cezm eden harfler, ‘âmil olan ve olmayan harfler, mastar harfleri, atıf harfleri, şart harfleri, soru ve cevap harfleri, tahzîz (teşvik) ve tendîm (kınama) harfleri, ‘arz harfleri, tenbih (uyarma, dikkat çekme) harfleri, tefsîr harfleri, temennî ve tereccî harfleri, nidâ harfleri, istisnâ harfleri, zâid harfler gibi farklı başlıklar altında sıralanmıştır.⁴⁷

⁴⁴ es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmi’*, I, 39.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, 37; es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmi’*, I, 22.

⁴⁶ es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmi’*, I, 40.

⁴⁷ Ayrıntı için bkz. R. Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, 111.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOĞULLAR/CEMİ'LER, ÇEŞİTLERİ ve VEZİNLERİ

Çoğulluk her dilin mantığına göre farklılık gösterir. Bu farklılıkların ilki tesniyeyi değerlendirme şeklidir. Türkçe ve İngilizce gibi bazı diller tesniyeyi çoğul kabul eder. Bu dillerde çoğulluk ikiden başlar ve bu diller ikili kabul edilir. Arapça ve Sanskritçe gibi dillerde tesniyeye ayrı bir yer verilmiştir, iki tane muhatap için farklı bir ifade kipi bulunur. Bu diller üçlü sayı sistemine göredir⁴⁸. Çünkü dil mantığında tekil, ikil ve çoğul olmak üzere üç farklı sayı sistemi kullanılır. Bunlar dışında Fiji dilinde dörtlü diyebileceğimiz “tekil, ikil, küçük çoğul ve büyük çoğul” mantığı bulunmaktadır⁴⁹.

İki muhatap için Türkçede çoğul kipi kullanılır ve “siz” deriz. Oysa Arapçada iki muhatap için cemî' den ve müfretten farklı olarak *أنتما* denir. Türkçede “iki çocuğu gördüm” veya “çocukları gördüm” diyebiliriz. Oysa gördüğümüz iki çocuksa Arapçada hakîkî manâda, رأيت الأولاد (*çocukları gördüm*) diyemeyiz. Çünkü iki çocuk için ayrı bir kip vardır ve onu kullanmak zorundayız. Bundan dolayı رأيت الولدين (*iki çocuğu gördüm*) demek durumundayız.

Türkçede isimler tekil durumdadır. Bu isimleri çoğul durumuna getirmek için çoğul eki -ler(lar) kullanılır. Bazı kelimelerde ise çoğulluk kelimenin kendisinde olur. Toplum, ordu, sürü... gibi. Arapçada isim ve sıfatların müfretten ve cemî' den hariç tesniyeleri vardır. Arapçada bir ismi veya sıfatı tesniye yapmanın kuralları vardır.

Arapçada bir kelimeyi çoğul yapmada cinsiyeti, isim veya sıfat oluşu önemlidir. Çünkü ilerde açıklayacağımız gibi müzekker ve müenneslerin çoğul yapılma şartları ve kuralları birbirinden farklıdır. Sâlim müzekkerlerin ve sâlim müenneslerin şartlarını taşıyanlar ve bunlar dışında kırık çoğul/cem'-i teksir grubu bulunmaktadır. Bu gruba giren kelimelerin çoğulunu yapmak için de yüzden fazla

⁴⁸ R. Resul Sevinç, *Arapçada Cümle Yapısı*, 38.

⁴⁹ Mahmud es-Sa'ran, *İlmu'l-Luğa*, Dimaşk 1994, 237.

vezin vardır. Bir müfredin müennes veya müzekker oluşuna göre çoğul yapılacağı kalıp ve şartları değişir.

Arapçada müfred, tesniye ve cemi^c, gerek lâfız bakımından gerekse manâ bakımından birbiriyle iç içe değildirler. Yani müfred, tesniye ve cemi^c yle kastedilen şeyler farklıdır. Birbirlerinin yerine kullanılmazlar. Meselâ; Türkçede tesniye diye bir ayırım olmadığından tesniye ve çoğul iç içedir. “Siz” zamiri hem tesniyeyi hem de çoğulu kapsar. Bununla birlikte Arapçada müfred kipiyle cemi^c kastedilebilir⁵⁰ veya çoğul kipiyle müfred kastedilebilir⁵¹ ancak bu, dili mecazî-hakîkî veya lâfzî-manevî kullanmakla alakalı bir durum olup kural olarak zamirlerin birbiri yerine kullanılabilirliğinden değildir.

Kırık çoğullar konusu ise Arap Dilinde ayrı bir yere sahiptir. Çünkü her ne kadar maksat müfredi çoğul yapmak olsa da, dil alimlerinin kitaplarında yer verdiği, üzerinde bilimsel çalışmalar yapıldığı, manâda belirleyici rol oynayan, ibdâl, îlâl, kalb, hazf, ziyade, idğam, fekk, teskîn ve tahrîk kurallarının tatbik edildiği bir sistemdir. Arapçada çoğulluğun diğer dillere göre bu kadar karışık olmasının sebepleri arasında Arapçanın çekimli (bükümlü) dillerden olması vardır. Çoğullukla alakalı bu durumun bütün Sami Dillerinde bulunması⁵² bunun en önemli delillerindedir.

I. SALİM/DÜZENLİ ÇOĞULLAR

Dil, yapısı gereği hakkında söylenen ya tespitte ya da tasvire/betimlemeye yönelik olur. Yani bir dil aliminin, dilde olmayan bir kuralı icat etmesi mümkün değildir. Özellikle Kur’an’ın nüzûlünden sonra Arap Dili’nde yapılan telif ve tedvin çalışmaları da bu nitelikteydi. Bu çalışmalar, Arapçayı bir taraftan temellendirirken diğer taraftan farklılıkların ve bu farklılıklarla birlikte gelen uygulama ve fikir ayrılıklarını su yüzüne çıkarmış oldu. Çalışmalar farklı bölgelerde, farklı lehçelerin konuşulduğu yerlerde gerçekleştirildiğinden dolayı farklılıklar arz etmekteydi. Bazı alimler şifahen aldıkları bilgileri kural olarak kaydetmekte seçici davranırken, bazıları daha esnek davranmışlardır. Kayıt altına alınan bu farklılıklar ekolleri doğurmuştur. Bu süreçte alimler daha çok tespitte doğruluğa ve bilgiyi doğru alıp olduğu gibi

⁵⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Berekât Yûsuf Hebbûd, Dâru'l-Erkâm, Beyrut 1999, 217.

⁵¹ *ae.* 217.

⁵² Vâfi Hac Mâcid, 11.

nakletmeye odaklanmışlardı. Günümüze yaklaştığımızda ise “girift olmayan, bilim, ekonomi, siyaset vb. alanlarda kullanılabilir bir dil” hedefi daha çok ön plana çıkmıştır.

Dil alimleri Arapçayı sistemli bir dil haline getirirken sema‘ en büyük paya sahipti. Sema‘ın önemi, sırayla Kur’an, hadis, sahabeden nakledilen bilgiler ve dil bozulmadan önceki dönemin fasihlerinden nakledilen bilgilerin bozulmadan aktarılmasıyla orantılıydı.⁵³

Dildeki kaidelerin illetlerini dil alimleri uzun yıllar süren hummalı çalışmalar sonunda ortaya koymaya çalışmışlardır. Dil kaidelerinin tespiti ve sistemleştirilmesi noktasında bir diğer husus kıyâstır. Kıyâs, nakledilmeyeni, nakledilene hamletmektir.⁵⁴ Yine el-Mâzinî’nin (ö. 248/862) ifadesine göre “Arapların sözüne kıyas edilen şey Arap kelimeleridir.”⁵⁵ Bu ifadede kastettiği şey Araplardan duyulan bir şeye kıyas yapılarak söylenen kelamın Arapçadan kabul edileceğidir. Yani جاء زَيْد ifadesi duyulduğunda كَرَّمَ مُحَمَّدٌ ifadesi için kıyas kaynağı olur.

Dil alimleri, kuralları dayandırdıkları kaidelere kıyâsî, bu kurala uymayanlara da şâz demişlerdir. Kıyâsî olan, ona aykırı bir rivayetin olmadığı anlamına gelmez.⁵⁶ Kıyâsî olan Arap dilinde aynı şartlar altında çok olan demektir.⁵⁷

Çoğulluk hakkında süregelen çalışmalar bir taraftan kesin sınırları belirlerken diğer taraftan da çoğullukla alakalı muğlâklıkları giderdi. İlk dönem dil alimlerince sema‘ yoluyla elde edilen bir bilgi zamanla kıyâs haline gelmiştir. Bu durum aslında dilin belli merhalelerden geçtiğinin önemli bir emaresidir. Kur’an’ın nüzûlüyle başlayan Arapça’nın olgunlaşma ve şekillenme süreci halâ devam etmektedir.

Kurallı çoğullar anlaşılması ve uygulaması bakımından en kolay olanlardır. Tesniyeyi dışarda tutarsak düzenli çoğullar cemi‘ müzekker sâlim ve cemi‘ müennes sâlim olmak üzere ikiye ayrılır.

⁵³ Ebu’l-Hasan ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî b. Harûf el-İşbilî (ö. 669/1270), *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, thk. Selvâ Muhammed ‘Ömer ‘Arab, Mekke, 1998, I, 127.

⁵⁴ Ebu’l-Berekât ‘Abdurrahmân Kemâluddîn b. Muhammed el-Enbârî (ö. 577/1181), *el-İğrâb fî Cedveli’l-İrâb; Luma’u’l-Edille fî Usûli’n-Nahv*, thk. Sa‘îd el-Efganî, Dimaşk, 1957, 45.

⁵⁵ Ebu’l-Feth Osmân b. Cinnî (ö. 392/1001), *el-Munsif li Kitâbi’t-Tasrîf li’l-İmâm Ebî Osmân el-Mazinî el-Basrî*, thk. Muhammed ‘Abdulkâdir Ahmed ‘Atâ, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, 175.

⁵⁶ Ahmed ‘Alî el-İskenderî, “*Cumu’u’t-Teksîr el-Kiyâsiyye*”, Mecelletu Mecma‘i Fuâdi’l-Evvel li’l-Luğati’l-‘Arabiyye, sayı:4, (Ekim, 1937), s 174-210, 178.

⁵⁷ el-İskenderî, *agm.*, 179.

A. Cemî' Müzekker Sâlim

Bir kelimenin yapısını bozmadan sonuna ref durumda *vâv* ve *nûn*, nasb ve cer durumunda *yâ* ve *nûn* ziyade edilmesi suretiyle yapılan çoğula cemî' müzekker sâlim denir.⁵⁸

Cemî' müzekker sâlim tesniyeye benzer çünkü atfedilmiş ikiden fazla aynı ismi *vâv* ve *nûn* eklemek suretiyle tek kelimedede belirtip ihtisar/i'câz yapılıır. Bu çoğul türü *vâv* ve *nûn* eklenmesi bakımından da fiillere benzemektedir. "Sâlim"den kasıt kelimenin aslî halinin değişikliğe uğramamış olmasıdır. Cemî' müzekker sâlim cemî' müennes sâlimle birlikte *cem'î't-tashîh* olarak da isimlendirilir. Sîbeveyh cemî' müzekker sâlimden "ednâ'l-'aded" (en düşük sayı) yani cem'-i killet olarak bahseder. el-Müberred de cemî' müzekker sâlim tesniye tarzında olduğu için onun cem'-i killele delâlet ettiğini söyler.⁵⁹ Cemî' müzekker sâlim ref durumunda *vâv* ve *nûn*; nasb ve cer durumunda *yâ* ve *nûn* ile i'râbı alır. Cemî' müzekker sâlimde nasb durumunda, i'râb harfî olan *yâ*'dan önceki harfin harekesi kesre olmalıdır. Aksi takdirde tesniye ile karışır. Oysa ref durumunda kendinden önceki harfin harekesinin damme olma zorunluluğu yok.⁶⁰ Çünkü ilerde belirteceğimiz gibi fetha olduğu durumlar da vardır.

(Hocalar üniversitede toplandı.) اجْتَمَعَ الْمُدْرُسُونَ فِي الْجَامِعَةِ.

(Hocaları bahçede otururken gördüm.) رَأَيْتُ الْمُدْرَسِينَ قَاعِدِينَ فِي الْحَدِيقَةِ.

(Hocalara uğradım.) مَرَرْتُ بِالْمُدْرَسِينَ.

Cemî' müzekker sâlime göre çoğul yapılan isimler Muzâf oldukları zaman sondaki *nûn* hazfedilir.

(Okulun öğretmenleri geldi.) جَاءَ مُعَلِّمُو الْمَدْرَسَةِ.

(Okulun öğretmenlerini gördüm.) رَأَيْتُ مُعَلِّمِي الْمَدْرَسَةِ.

(Okulun öğretmenlerine uğradım.) مَرَرْتُ بِمُعَلِّمِي الْمَدْرَسَةِ.

⁵⁸ el-Galâyînî, II, 12.

⁵⁹ el-Müberred II, 156.

⁶⁰ İbn Ya'îş, III, 3.

Cemî' müzekker sâlimin ve tesniyenin *nûn*'u şiire ait zorunluluklardan dolayı hazfedilebilir.⁶¹

62 وَلَسْنَا إِذَا تَابُونَ سَلِمًا بِمُدْعِيٍّ لَكُمْ غَيْرَ أَنَّا إِن نُسَالِمَ نُسَالِمُ.

(Eğer barışı(mızı) kabul etmiyorsanız size boyun eğecek değiliz, ne var ki bizimle barış yapılırsa biz de barış yaparız.)

Beyitte aslında مُدْعِيٍّ idi, şiir zaruretinden dolayı sondaki *nûn* hazfedildi.

Ayrıca müştak bir isimden sonra *elif* ve *lâm* (ال)'lı sıla bulunduğu zaman yine cemî' müzekker sâlim ve tesniyenin *nûn*'u hafiflik için hazfedilebilir.⁶³

(Siz ikiniz görevinizi ihmal eder değilsiniz.) مَا أَنتُمَا الْمَهْمَلَا وَاجِبًا.

(Sizler hayrı engelleyenler değilsiniz.) مَا أَنتُم الْمَانِعُو خَيْرًا.

Ancak manâ karışıklılığının engellenmesi ve manânın selameti için mümkün mertebe *nûn*'un varlığının korunması daha iyidir.

Arap dilinde asıl olan müfredi müfred, tesniyeyi tesniye ve cemiyi de cemiyeye delâlet edecek şekilde kullanmaktır. İki durumda bu kuraldan çıkılır:⁶⁴

Bunlar;

1- Muzâf olan isim muzâf ileyhten bir parça değilse.

(Paralarınız farklıdır.) دِينَارُكُمْ مُخْتَلِفَةٌ.

Müfred olan *dinar* kelimesi çoğul zamirine muzâf olarak kullanıldı.

2- Muzâf şey muzâf ileyhin bir parçası olduğu zaman.

(Kalpleriniz yöneldi.) قَدْ صَعَتْ قُلُوبُكُمْ.⁶⁵

Ayette sözü geçenler iki kişi olmasına rağmen kalp kelimesi قُلُوبُ/*kalpler* şeklinde çoğul kullanılmıştır. Oysa iki kişinin iki kalbi olacağından kalp kelimesi tesniye, yani قَلْبَانِ şeklinde kullanılması gerektiği düşünülebilirdi.

Bu durumlarda üç çeşit kullanım caizdir:⁶⁶

⁶¹ İbn Mâlik, I, 74; 'Abbâs Hasan, I, 143.

⁶² İbn Mâlik, I, 75.

⁶³ 'Abbâs Hasan, I, 142.

⁶⁴ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, I, 167.

⁶⁵ et-Tahrîm 66/4.

⁶⁶ İbn Mâlik, I, 106-107; 'Abbâs Hasan, I, 145.

1- Cemi' kullanmak:

(Başlarınız ne güzel!) مَا أَحْسَنَ رُؤُوسِكُمْ!

(Eğer Allah'a tövbe ederseniz kalpleriniz yönelir.)⁶⁷ إِنَّ تَوْبَتَنَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَعَتْ قُلُوبُكُمْ.

Bu örneklerde kullanılan kalp ve kafa her insanda bir tane bulunduğu ve manâ karışıklığına sebebiyet verecek bir unsur bulunmadığından bu kullanım caizdir.

2- Asıl olana göre kullanmak; yani izafet edilenle Muzâf ileyh arasında tam uyum olması.

(Başlarınız ne güzel!) مَا أَحْسَنَ رُؤُوسِكُمْ!

(Kalpleriniz ne temiz!) وَأَطْيَبَ قُلُوبِكُمْ!

3- Müfred kullanmak:

(Başlarınız ne güzel!) مَا أَحْسَنَ رَأْسِكُمْ!

(Kalpleriniz ne temiz!) مَا أَطْيَبَ قَلْبِكُمْ!

Bu örneklerde manâ karışıklığına sebebiyet verecek bir durum olmadığından böyle kullanmak mümkündür. Ancak insan vücudunda birden fazla bulunan azalar için ve elbise gibi bazen yanımızda bulunan eşyalar için manâ karışıklığına sebebiyet vermemek için Muzâf ileyh ve Muzâf arasında uyum olması gerekir.

أَعْجَبْتُ بِتَوْبَتِكُمْ.

سَلَّمْتُ عَلَى غُلَامِكُمْ.

1. Kıyâsî Cemi' Müzekker Sâlimler⁶⁸

Dil alimlerine göre belli şartlar dahilinde sâlim cemi'ler gibi çoğul yapılan bazı isim ve sıfatlar vardır. Bu kelimeler şunlardır:

a-Özel İsimler: Te'nîs *tâ'sı* veya başka bir müenneslik alâmeti taşımayan, mürekkebe olmayan müzekker özel isimler cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılabilir.

Örnek:

مُحَمَّدٌ ← مُحَمَّدُونَ؛ زَيْدٌ ← الزَّيْدُونَ

⁶⁷ et-Tahrîm 66/4.

⁶⁸ Bir kelimenin çoğulunu yapmak için burada sıralayacağımız şartlar daha önce tesniyede belirtmiş olduğumuz şartlarla birlikte düşünülmelidir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere tesniye de çoğulun ön hazırlığıdır ve çoğul gibidir.

Hakîkî manâda âkil olmayıp, âkile has bir durum kendisine nisbet edilen gayr-i âkiler de akıllı kabul edilip cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapıldığı da olur.

إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ⁶⁹

(Ben, on iki yıldız, güneşi ve ayı bana secde ederken gördüm.)

Ayette âkil varlıklara özel bir durum olan secde güneş, ay ve yıldızlara nisbet edildiği için سَاجِدٍ kelimesi cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapıldı.⁷⁰

Bir kelimedede hazfedilen harfin yerine te'nîs tâ'sı gelmişse ve bu kelime özel isim olarak kullanılıyorsa tâ'nın hazfedilmesi suretiyle bu isimler cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılabilir.⁷¹

عِدَّةٌ (وعد) عِدُونَ

مِئَةٌ (مئو) مِئُونَ

Cemi' müzekker sâlimler gibi çoğul yapılacak kelimenin müzekkerliği hem lafzî hem de manevî olmalıdır. سَعَادٌ gibi kadın isimleri cemi' müzekkerler gibi çoğul yapılmaz.⁷²

İsnâd terkibi şeklindeki özel isimler, sıfat ve mevsuf şeklindeki takyîdî ve mezci terkipler cemi' müzekker sâlimler gibi çoğul yapılmaz. Bu isimlerin çoğulu ذُو edatı kullanılarak yapılır. Aynı şekilde, حَدَامٌ gibi mebnî olan özel isimler cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılmaz⁷³. Bu isimler de ذُو edatı vasıtasıyla çoğul yapılır.

فَتَحَ اللَّهُ ← جَاءَ ذُو فَتَحَ اللَّهُ رَأَيْتُ ذَا فَتَحَ اللَّهُ مَرَرْتُ بِذِي فَتَحَ اللَّهُ
مُحَمَّدَ الْفَاضِلُ ← جَاءَ ذُو مُحَمَّدَ الْفَاضِلُ رَأَيْتُ ذَا مُحَمَّدَ الْفَاضِلُ مَرَرْتُ بِذِي مُحَمَّدَ الْفَاضِلِ
سَبِيوِيَه ← جَاءَ ذُو سَبِيوِيَه رَأَيْتُ ذَا سَبِيوِيَه مَرَرْتُ بِذِي سَبِيوِيَه

Mezci terkipler ذُو edatı vasıtasıyla çoğul yapılabileceği gibi cemi' müzekker sâlimler gibi de çoğul yapılabilirler. İzafî terkiplerin cemi'si ise ilk ismin çoğul yapılmasıyla olur.⁷⁴

⁶⁹ Yûsuf 12/4.

⁷⁰ İbn Mâlik, I, 80.

⁷¹ 'Abbâs Hasan, I, 132.

⁷² 'Abbâs Hasan, I, 127-128; el-Galâyînî, II, 13.

⁷³ ae., I, 133.

⁷⁴ 'Abbâs Hasan, I, 132; Râci Esmer, 13.

سَيَّوِيَه ← جَاءَ سَيَّوِيَهُونَ رَأَيْتُ سَيَّوِيِيَهَيْنِ مَرَرْتُ بِسَيَّوِيِيَهَيْنِ
عَبْدُ الْعَزِيزِ ← جَاءَ عَبْدُ الْعَزِيزِ رَأَيْتُ عَبْدِي الْعَزِيزِ مَرَرْتُ بِعَبْدِي الْعَزِيزِ

Nâkıs fiillerden gelen ism-i fâillerin cemisi yapılırken son harf hafzedilir.

قَاضٍ(القَاضِي) ← جَاءَ قَاضُونِ رَأَيْتُ قَاضِيَيْنِ مَرَرْتُ بِقَاضِيَيْنِ

Maksûr isimlerin mankûs isimlerle karışmasını engellemek için maksûr isimlerin çoğulu yapılırken son harf hafzedilir, sona eklenen *vâv* veya *nûn*'dan önceki harf fethalanır. Memdûd isimler özel isim ise çoğul yapılacağı zaman memdûd elif *vâv*'a çevrilir.⁷⁵

أَعْلَى ← أَعْلَوْنَ مُصْطَفَى ← مُصْطَفَوْنَ صَحْرَاءَ ← صَحْرَاوُونَ

b- Sıfatlar

Sıfatların cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılması için bazı şartları haiz olmaları gerekir. Bu şartlar şunlardır:

1- Müzekkere sıfat olmak: Bir sıfat eğer müenneslere has bir sıfat olan ⁷⁶ مُرْضِعٌ gibi bir sıfatsa cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılmaz.

2- Âkil olmak: Müzekker olup gayr-i âkil için kullanılan bir sıfat, aynı şekilde cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılmaz. Kişneyen at için صَاهِلٌ, öten karga için نَاعِبٌ sıfatları gibi. Bazı kaynaklarda âkil olmak yerine “alim” olmak şartı zikredilmiştir. Bu kullanım daha yerinde gözükmektedir. Çünkü “وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ” (*Yeryüzünü döşedik; bakınız Biz ne güzel döşeriz*)⁷⁷, “أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ” (*Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan Biz miyiz?*)⁷⁸, “أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ” (*Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?*)⁷⁹ ayetlerindeki cemi' müzekker sâlimler için

⁷⁵ İbn Mâlik, I, 95; ‘Abbâs Hasan, I, 132; el-Galâyîni, II, 15.

⁷⁶ Süt veren anneye denir.

⁷⁷ ez-Zâriyat 51/48.

⁷⁸ el-Vaki'a 56/59.

⁷⁹ el-Vaki'a 56/64.

âkil sıfatı kullanılması durumunda Allah'a "âkil" sıfatı vermiş oluruz, bu da Allah'ın kendisi için kullanmadığı bir sıfatı O'na atfetmek olduğundan doğru olmaz.⁸⁰

3- Te'nîs *tâ*'sının bulunmaması, طَالِيَّةٌ gibi.

4- Müennesi فَعْلَاءٌ olan أَفْعَلٌ sıfat vezninde olmamak, أَرْزَقَ، أَعْوَرَ gibi.

5- Müennesi فَعْلَى olan فَعْلَانٌ sıfat vezninde olmamak, جَرَبَانَ، عَطَشَانَ gibi.

6- Müzekker ve müennes için ortak sıfat vezinlerinde [فَعُولٌ مِفْعَالٌ، مِفْعَلٌ (fâil anlamında)، فَعِيلٌ (meful anlamında)] olmamak: مِحْدَرٌ، مِحْمَاقٌ، صَبُورٌ، جَرِيحٌ gibi.

Cemi' müzekker sâlimler gibi çoğul yapılmayan bu sıfat vezinlerinin kıyasî çoğul kalıplarını kırık çoğullarda vereceğiz.

2. Cemi' Müzekker Sâlime Mulhak Olanlar

Yukarıdaki şartlara uymamakla birlikte sema' ile sınırlı bazı kelimeler cemi' müzekker sâlim gibi çoğul yapılır. Bunlar:⁸¹

1- 20-90 arasındaki onluk başı sayılar. عَشْرُونَ، ثَلَاثُونَ، خَمْسُونَ، تِسْعُونَ.

2- أَهْلٌ: Özel isim veya sıfat olmamakla birlikte onlar gibi muamele görür. أَهْلُونَ şeklinde çoğul yapılır.

3- أَرْضٌ ← أَرْضُونَ: Âkil olmayan müennes isimdir, ancak özel isim değildir. أَهْلُونَ şeklinde çoğul yapılır. Câmîd cins isimdir ve müennestir.

4- عَالَمٌ: Bu kelime çoğul olmayıp, çoğul için kullanılan çokluk ismidir. Allah dışındaki varlıkları ifade eder. Çoğulu عَالَمُونَ şeklinde gelir.

5- أَوْلُو: Lâfız olarak müfredi yoktur. Manâ itibariyle müfredi ise صَاحِبٌ veya دُوْلُو olup nasb ve cer halinde أَوْلِيٌّ olur.

6- عَضُونٌ، مِئُونٌ، عِزُونٌ، طَبُونٌ، رِؤُونٌ، سِنُونٌ، bu kelimelerin çoğulu، عِزَّةٌ، مِئَةٌ، عِزَّةٌ، نَبَّةٌ، طَبَّةٌ، رِئَةٌ، سِنَّةٌ bu kelimelerin müfredlerinde *fâ* harfi hazfedilmiş olup onun yerine (ivaz) olarak *tâ* getirilmiştir.

⁸⁰ İbn Ya'îş, III, 3.

⁸¹ 'Abbâs Hasan, I, 134-138; el-Galâyînî, II, 14; Tarabay, 28-36.

7- حَرَّةٌ kelimesinin çoğulu حَرُونَ'dur. "Taşlık yer ya da taşlık arazi" için kullanılır.

8- عَلِيٌّ kelimesi gayr-i âkildir ancak çoğulu cemi' müzekker sâlim gibi عَلِيُونَ şeklinde çoğul yapılır.

9- حَمْدُونَ، عِبْدُونَ: Bunlar özel isim olma yoluyla cemi' müzekker sâlime mülhak olmuşlardır.

10- رَابِلٌ: "Şiddetli yağmur" anlamındaki bu isim cemi' müzekkere mülhaktır.⁸²
(Şiddetli yağmur yağdı) ← غَمَرَ الرَّابِلُونَ الْأَرْضَ ←

11- سِنْدَاوٌ⁸³: "kurt" anlamındaki bu isimin çoğulu da cemi' müzekker sâlim gibi olur. سِنْدَاوٌ ← سِنْدَاوَانٌ ← سِنْدَاوُونَ.

12- Sonunda cemi' müzekker sâlim alâmeti olan *vâv* ve *nûn* veya *yâ* ve *nûn* bulunan yer isimleri de cemi' müzekker sâlimden kabul edilir. صِفِّينَ، نَصِيبِينَ، فِلِسْطِينَ gibi.

B. Cemî Müennes Sâlim

Arapçayı – özellikle dışardan öğrenenler için- zor ve girift yapan hususlardan biri de cinsiyet ayrımıdır. Cinsiyet ayrımı başlı başına bir konudur. Cinsiyet ayrımıyla çoğulluk konuları kapsamları bakımından önemli oranda örtüşürler. Cinsiyet ayrımının şartlarını ve kaidelerini ele almak çalışmamızın sınırlarını aşacağı için burda kurallara ve kaidelere inmeden genel bir bakış açısı sunmaya çalışacağız.

Arapçada isimler cinsiyete göre de tasnif edilmiştir. Bir kelime ya müzekker/eril olur ya da müennes/dişil olur. Müzekkerlik ve müenneslik kelimenin çoğulunu bulmada ve ifadede farklılıklar meydana getirmektedir. Türkçe bazı isimlerde cinsiyet bellidir, tavuk-horoz, koç-koyun, boğa-inek... gibi. Ancak Arapçada her ismin cinsiyeti vardır. Meselâ güneş, yeryüzü, bulut gibi kelimelerin Türkçede cinsiyeti yokken Arapçada bunların cinsiyeti vardır.

İlk insan, insan ve hayvanda dişî ve eril arasındaki farkı görünce cinsiyet onun dikkatini çekti bu da onun diline yansıdı.⁸⁴ Ne var ki Araplar karşı cinslerin dilsel

⁸² Tarabay, 31.

⁸³ ae. 31.

⁸⁴ Ramazan 'Abduttevvâb, "Ön söz", Ebu'l-Bekât 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî *e/-Bulğa fi'l-Fark Beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, thk., Ramazân 'Abduttevvâb, Dâru'l-Kutub, Kahire 1970, 37.

ayrıştırılmasıyla yetinmeyip bu tasnifi doğada bulunan başka nesnelere de uyarlamışlardır.⁸⁵ Bunun sonucunda da güneş, ay, rüzgâr, diş... gibi manevî müzekker ve müennesler ortaya çıkmış oldu.

Her müennes شَيْءٌ (şey) olduğundan, شَيْءٌ (şey) kelimesi de müzekker kullanıldığından müzekkerlik asıldır ve dilde daha çok kullanılır.⁸⁶ Sonuçta müzekkerlik ve müenneslik ayrımı sadece manâ bakımından değil, dilde şekil bakımından da farklılıklara sebep oldu.

Bu durum bir zenginlik olmakla birlikte, aynı zamanda ayrıntıdır. Ayrıntılar ve istisnalar da bir dili dışarıdan öğrenecek kişiler için en büyük zorlukları oluşturmaktadır.

Cemî' müennes sâlim, cemî' müzekker sâlime benzer çünkü cemî' müennes sâlimde de istisnalar olmakla birlikte genelde kelimenin aslı bozulmaz. Zaten “sâlim”likten kasıt da budur. Bazı kelimelerin çoğullarında az da olsa meydana gelen değişiklikten dolayı alimlerin bir kısmı “cemî' müennes sâlim” isimlendirmesini doğru bulmazlar. Onlara göre bu cemî' şeklinin ismi “zâid *elif* ve *tâ* ile çoğul” (الجمع) (بالألف والتاء الزائدتين) şeklindedir.⁸⁷

Diğer çoğullarda olduğu gibi bu çoğuldan da maksat ihtisardır. Harfleri, hareketleri ve kelimeleri aynı olan ikiden fazla ismi *elif* ve *tâ* eklemek suretiyle bir tanesiyle ifade etmektir. Sîbeveyh'e göre cemî' müennes sâlim cem'-i kılıttir. Cem'-i kesret kastedileceği zaman kelime kırık cemî'ler gibi çoğul yapılabilir.⁸⁸ Örnek: رُكْبَةٌ ← رُكْبَاتٌ، رُكَبٌ

Atfedilmiş bu isimler hem mecazi (أَرْضٌ، شَمْسٌ)، hem hakikî müennes (سَيِّدَةٌ، فَاطِمَةٌ) veya müfredi müzekker olan isimler (سُرَادِقٌ)⁸⁹ de olabilirler. Çoğul bir kelimenin cemî' müennes sâlim kabul edilebilmesi için sonundaki *elif* ve *tâ*'nın zâid olması gerekir. وَقْتُ ← أَوْقَاتٌ، صَوْتُ ← أَصْوَاتٌ، قُوْتُ ← أَقْوَاتٌ veya رُمَاءٌ، رُمَاةٌ، سُعَاةٌ kelimelerindeki *elif*⁹⁰; veya وَقْتُ ← أَوْقَاتٌ، صَوْتُ ← أَصْوَاتٌ، قُوْتُ ← أَقْوَاتٌ gibi aslî ise bu çoğul, cemî' müennes sâlim olmaz. Zaten cemî'

⁸⁵ Abdurrahim Şenocak, *Arap Dilinde Erillik Dişlilik*, Bilimadamı Yayınları, İzmir 2007, 13.

⁸⁶ Sîbeveyh, III, 241.

⁸⁷ 'Abbâs Hasan, I, 148.

⁸⁸ Sîbeveyh, III, 579.

⁸⁹ 'Abbâs Hasan, I, 148.

⁹⁰ سُعَاةٌ kelimelerindeki رُمَاةٌ، رُمَاةٌ، رُمَاةٌ ismi fâillerinin çoğuludur ve asılları رُمِيَّةٌ، رُمِيَّةٌ، رُمِيَّةٌ olup i'lâl kaîdeleri gereği *yâ* harfi *elif*'e çevrilmiştir.

müennes sâlimlerde sondaki *tâ* açık olmalıdır, birinci örneklerde olduğu gibi yuvarlak *tâ*’lı olmaz. Yukarda örnek gösterdiğimiz çoğul kelimeler, kırık çoğullara dahildirler ve cemi’ müennes sâlimler gibi i’râbı almazlar.

Cemi’ müennes sâlim ref durumunda damme; nasb ve cer durumunda da kesreyle i’râbı alır.

حَضَرَتُ الْمُعَلِّمَاتُ.

رَأَيْتُ الْفَاطِمَاتِ.

سَلَّمْتُ بِالْهِنْدَاتِ.

1. Kıyâsî Cemi’ Müennes Sâlimler⁹¹

Her müennes kelime *elif* ve *tâ* ile (cemi’ müennes sâlimler gibi) çoğul yapılmaz. Bazı cemi’ müennes sâlimler kıyasa uymazken bazıları kıyasa göredir.

Kıyâsa göre *elif* ve *tâ* ile çoğul yapılanlar:

a. Müennes özel isimler.

فَاطِمَةٌ جَ فَاطِمَاتُ مَرِيَمٌ جَ مَرِيَمَاتُ دَعْدٌ جَ دَعْدَاتُ

b. Aslen müzekker veya müennes olmakla birlikte te’nîs *tâ*’sı almış isimler. Sondaki bu *tâ*, kelime çoğul yapıldığında düşer. Çünkü sonuna zaten müennesliğe delâlet eden bir *tâ* eklenmiş olur. Ayrıca müennesliğe delâlet edecek *tâ* ortada değil, sonda bulunması gerekir.⁹²

شَجَرَةٌ جَ شَجَرَاتُ نَمْرَةٌ جَ نَمْرَاتُ طَلْحَةٌ جَ طَلْحَاتُ حَمْرَةٌ جَ حَمْرَاتُ

Bu kuralın istisnaları vardır. Bu şartları barındırıp cemi müennes sâlimler gibi çoğul yapılmayan isimler mevcuttur. Bunlar:

مَلَةٌ جَ مَلَلٌ شَفَاةٌ جَ شَفَاهُ امْرَأَةٌ جَ نِسَاءٌ، نِسْوَةٌ، نِسْوَانٌ.

أُمَّةٌ جَ أُمَّمٌ شَاةٌ جَ شِيَاهُ قَلَّةٌ جَ قُلُلٌ⁹³ أُمَّةٌ جَ إِمَاءٌ، إِمَوَانٌ، أُمَّ.

c. Sonunda te’nîs *tâ*’sı bulunan veya üstünlüğe delâlet eden müennes sıfatlar.

فُضِّلِي جَ فُضِّلِيَّاتُ مُرْضِعَةٌ جَ مُرْضِعَاتُ

Sonunda te’nîs *ta*’sı bulunmayan veya üstünlüğe delâlet etmeyen müennes sıfatlar bu şekilde çoğul yapılmaz. Bunlar kırık çoğullar gibi cemi’ yapılırlar.

⁹¹ ‘Abbâs Hasan, I, 152; el-Galâyînî, II, 15, Tarabay, 54.

⁹² el-‘Ukberî, I, 121.

⁹³ Bir tür çocuk oyuncacı.

حَائِضٌ ج حَوَائِضُ طَالِقٌ ج طَوَالِقُ صَبُورٌ ج صَبْرٌ حَرِيحٌ ج حَرَحِي

d. Gayr-i akîl müzekker sıfatlar.

جَبَلٌ شَاهِقٌ ← جِبَالٌ شَاهِقَاتٌ (Yüksek dağlar)

حِصَانٌ سَابِقٌ ← حُصُنٌ سَابِقَاتٌ (Hızlı atlar)

Örneklerdeki شَاهِقٌ ve سَابِقٌ sıfatları gayr-i akîl varlıklara sıfat olduklarından dolayı çoğulları *elif* ve *tâ* ile oldu.

e. Tasgîr edilmiş müzekker gayr-i âkiller.

كُتَيْبٌ ج كُتَيْبَاتٌ دُرَيْهَمٌ ج دُرَيْهَمَاتٌ

f. Üç harften fazla olan mastarlar.

تَنْبِيهِ ج تَنْبِيهَاتٌ تَعْرِيفٌ ج تَعْرِيفَاتٌ إِنْعَامٌ ج إِنْعَامَاتٌ إِكْرَامٌ ج إِكْرَامَاتٌ

g. Memdûd te'nîs elifiyle biten isimler.

عَذْرَاءٌ ج عَذْرَاوَاتٌ صَحْرَاءٌ ج صَحْرَاوَاتٌ

فَعْلَانٌ kalıbındaki sıfatların müennesi olan فَعْلَاءٌ veznindeki kelimeler bu şekilde çoğul yapılmaz. حُمْرٌ ve حُمْرٌ olup çoğulları حُمُرٌ ve حُمُرٌ olur.

h. Te'nîs *elif* ile biten maksûr isimler.

فُضْلَى ج فُضْلِيَّاتٌ حُبْلَى ج حُبْلِيَّاتٌ ذِكْرَى ج ذِكْرِيَّاتٌ

فَعْلَانٌ vezninin müennesi olan فَعْلَى سıfatı bu vezinde çoğul yapılmaz.

عُطْشَى (Susamış (erkek ve kadınlar) ج عُطْشَى، عُطْشَى (Susamış (bayan)

1. أَخٌ ile başlayan gayr-i akîl isimler. Ancak ابْنٌ ve ذُوٌ âkillere muzâf oldukları zaman بَنُونَ ve ذُؤُوه şeklinde cem edilir.

ابْنُ آوَى (çakal) : ج، بَنَاتُ آوَى (çakallar)

ذُو الْقَعْدَةِ ج ذَوَاتُ الْقَعْدَةِ

i. Beş harfi aslî olan humâsi müennes sıfatlar.⁹⁴

حُبْعُنَةٌ ج حُبْعُنَاتٌ (azgın at) صَهْصَلِقٌ، صَهْصَلِقَاتٌ (şiddetli sesi olan)

k. Arap dilinde başka bir cemisi bulunmayan yabancı isimler.

⁹⁴ Tarabay, 41.

تَلْغَرَاْف (telgraf): ج، تَلْغَرَاْفَات (telgraflar)

تَلْفُوْن (telefon): ج، تَلْفُوْنَات (telefonlar)

1. Arap Dil Akademisi'nin kararlarına göre; فَعْلَةٌ (غُرْفَةٌ), فَعْلَةٌ (رَقَبَةٌ), فَعْلَةٌ (ضَيْعَةٌ), فَعْلَةٌ (مَعِدَةٌ), فَعْلَةٌ (كَيْسْرَةٌ), فَعْلَةٌ (تَيْبَاتٌ), فَعْلَةٌ (شِمَالَاتٌ) vezinleri kıyâsen cemi' müennes sâlim şeklinde çoğul yapılabilir.⁹⁵

2. Kıyâsa Uymayan Cemi' Müennes Sâlimler

Sıralamış olduğumuz bu şartları taşıyan isim ve sıfatlar dışında, sema' ile sınırlı olmak üzere *elif* ve *tâ* ile çoğul yapılan başka kelimeler de mevcuttur.⁹⁶

...سَمَوَاتٌ، أَرْضَاتٌ، أَمَهَاتٌ، سِجَالَاتٌ، أَهْلَاتٌ، حَمَامَاتٌ، اصْطِبَالَاتٌ، تَيْبَاتٌ، شِمَالَاتٌ

Sülâsi olup, cemi' müennes sâlimler gibi çoğul yapılan kelimelerden 'ayn harfi sahih olmayan veya muzâaf olanlar değişikliğe uğramaz.

جَنَّةٌ جَ جَنَّاتٍ قَيْتَةٌ⁹⁸ جَ قَيْتَاتٍ خَوْدٌ⁹⁷ جَ جَوْدَاتٍ

'Ayn harfi sahih olan sülâsi isimler *elif* ve *tâ* ile cem edileceği zaman bazı değişikliğe uğrarlar.

Bunlar;

1- 'Ayn harfi sâkin, *fâ* harfi fethalı olursa çoğul yapılacağı zaman 'ayn harfi fethalanır.

نَهْلَةٌ¹⁰⁰ جَ نَهْلَاتٍ ظَرْفٌ⁹⁹ جَ ظَرْفَاتٍ
سَعْدَةٌ¹⁰² جَ سَعْدَاتٍ بَدْرٌ¹⁰¹ جَ بَدْرَاتٍ

2- 'Ayn harfi sâkin, *fâ* harfi dammeli olursa çoğul yapılacağı zaman 'ayn harfi damme, fetha, ve sâkin olabilir.

حُسْنٌ¹⁰⁴ جَ حُسْنَاتٍ لُطْفٌ¹⁰³ جَ لُطْفَاتٍ

⁹⁵ Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *A'mâlu Mecma'i'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, 592.

⁹⁶ el-Galâyînî, II, 17.

⁹⁷ "Güzel kız".

⁹⁸ "Cariye".

⁹⁹ Özel isim.

¹⁰⁰ Özel isim.

¹⁰¹ Özel isim.

¹⁰² Özel isim.

Kelimenin *lâm* harfi *yâ* olduğu zaman, çoğul yapılırken ‘*ayn* harfini ötrelemek caiz olmaz. Ancak geri kalan iki durum (‘*ayn* harfini fetha veya sakin yapmak) caizdir.

عُنْيَةٌ ج عُنْيَاتُ/عُنْيَاتُ

3- *Fâ* harfi kesreli olursa ‘*ayn* harfini kesrelemek, fethalamak veya sâkin bırakmak caizdir.

حِكْمَةٌ 109 ج حِكْمَاتُ هِنْدٌ 108 ج هِنْدَاتُ سِحْرٌ 107 ج سِحْرَاتُ

Fâ harfi kesreli ve *lâm* harfi *vâv*’lı olduğu zaman ‘*ayn* harfinin kesrenmesi doğru olmaz ancak fethalanması ve sâkin bırakılması mümkündür.

ذُرْوَةٌ ج ذُرْوَاتُ/ذُرْوَاتُ

C. Mürekkep İsimlerin Çoğulu

İzafi terkiplerin cemi’inde baştaki isim çoğul yapılı.

سَيِّدَةٌ الْحُسَيْنِ ج سَيِّدَاتُ الْحُسَيْنِ

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi ذُو، اِبْن، اِخْتِ، gibi isimlerle Muzâf olanlarda ilk kelimeler cem edilir.

ذُو الْحُجَّةِ : ج، ذَوَاتُ الْحُجَّةِ

Bunun dışındaki isnâdî terkipler, takyîdî terkipler ve mezcî terkiplerin çoğulu ذَاتُ edatıyla yapılır.

ذَاتُ زَادَ الْجَمَالُ ج ذَوَاتُ زَادَ الْجَمَالُ

Cemi’ müennes sâlim veya mulhakları özel isim olursa, ya da tesniyeleri yapılacak olursa sadece ذَاتُ ile yapılır.¹¹⁰

سُعَادَاتُ ← ذَاتَا سُعَادَاتُ ← ذَوَاتُ سُعَادَاتُ

¹⁰³ Özel isim.

¹⁰⁴ Özel isim.

¹⁰⁵ Özel isim.

¹⁰⁶ Özel isim.

¹⁰⁷ Özel isim.

¹⁰⁸ Özel isim.

¹⁰⁹ Özel isim.

¹¹⁰ ‘Abbâs Hasan, I, 156.

II. MÜKESSER/KIRIK ÇOĞULLAR, ÇEŞİTLERİ ve VEZİNLERİ

Arapçada her müfred kelime cemi^c müzekker sâlim veya cemi^c müennes sâlim gibi çoğul yapılmaz. Bu iki çoğul türü dışında, kelimeler kalıplara uydurulmak suretiyle de çoğul yapılır. Çoğunlukla bu çoğul türünün vezinleri ve bu vezinlerin şartları bilinmediğinden kafa karıştıran çoğul türü olarak görülür.

Kırık çoğul/mükesser cemi^c lerin, biçimsel yapısı dikkate alındığında İbn-i Ya'îş'in de belirttiği gibi hakiki anlamda kırılmaya benzer bir durumu görürüz.¹¹¹ Müfred kelimenin harflerini bir cismin parçaları olarak düşünürsek, cemi^c mükesser halinde bu parçaların yer değiştiği, adeta ayrışıp tekrar bir araya geldiğini görürüz. Bu durumdan dolayı kırık/mükesser çoğul olarak isimlendirilmiştir.¹¹²

Bir kelime şu şekillerde kırık çoğul olur:¹¹³

1- Kelimenin harekelerinde değişiklik olmasıyla; **أَسَدٌ ← أُسْدٌ; وَثْنٌ ← وُثْنٌ** gibi.

2- Kelimenin harfinin artmasıyla birlikte harekesinin değişmesi; **قَلَمٌ ← أَقْلَامٌ**

3- Kelimenin harfinin azalmasıyla birlikte harekesinin değişmesi;

رَسُولٌ ← رُسُلٌ gibi.

4- Kelimenin harfinin azalması, başka harf eklenmesi ve hareke değişmesiyle;

كَرِيمٌ ← كُرَمَاءٌ; غُلَامٌ ← غِلْمَانٌ

Sami dillerinden olan Habeş Dilinde var olan kırık cemiliğe benzerlik hariç tutulduğunda kırık cemilik Arapçaya has bir durumdur.¹¹⁴ Kırık çoğullar son şeklini alana kadar belli bazı merhalelerden geçmiştir.¹¹⁵ İlk merhalelerde kullanımlarda karışıklık; cem^c-i killetin cem^c-i kesret yerine kullanımı, cemi^c müzekker ve kırık cemiler arasındaki düzensiz geçişlerin bundan kaynakladığı kanaatindeyiz. Bu dönemde sema^c, bilginin kaynağını oluşturmaktaydı ve kıyâs neredeyse yok denecek kadar azdı. Daha sonraki dönemlerde kıyâs kendini belli etmeye başladı. Bu dönemler

¹¹¹ İbn Ya'îş, III, 219.

¹¹² Tarabay, 82.

¹¹³ el-Enbârî, 76-77.

¹¹⁴ İbrâhim es-Sâmerrâî, *Fıkhü'l-Luğat*, 95.

¹¹⁵ İbrâhim es-Sâmerrâî, *Dirâsât fi'l-Luğat*, Matba'atu'l-Ganî, Bağdat 1961, 80.

bilgiye ulaşmada sema'ca olan ihtiyacın çok olduğu dönemlerdi.¹¹⁶ Günümüzde ise kıyâsın tamamen sema'ın yerini aldığı, sema' yoluyla gelen çoğullar “hatalı” veya “yanlış” sayılmamakla birlikte kıyâsın belirlediği çoğulların da en az sema' yoluyla gelen çoğullar kadar doğru olduğu dil alimlerinince kabul edilmektedir.¹¹⁷ Mısır Dil Akademisi'nin, kaynaklarda geçen القَاعِدَة, أَصْلُ الْبَابِ, الْأَصْلُ, الْبَابِ, الْأَكْثَرُ, الْعَالِبُ, الْأَغْلَبُ, الْمُطَّرِدُ, الْقِيَّاسُ ifadelerinin hepsinin “kıyâsî olan”ı ifade ettiği¹¹⁸ ve çoğulu bilinmeyen bir kelime, çoğul yapıma şartlarıyla uyduğu cem'-i killet vezninde çoğul yapılır¹¹⁹ şeklindeki kararı bu fikri desteklemektedir. Arap ülkelerindeki halkın, günlük konuşmalarında îrâbı bozarken çoğul vezinlerini bozmamaları kırık cemiliğin Arap diline ne kadar sağlam ve sarsılmaz bir şekilde yerleştiğini gösterir.¹²⁰

Kırık çoğul vezinleri hakkında eski dönem alimleri arasında ittifak yoktur. Bazı alimlerin çoğul kabul ettiği vezinler diğer alimlerce çoğul kabul edilmemiştir. فُعَال ve فَعِيل vezinleri Sîbeveyh'e göre çoğul vezinleriyken¹²¹ diğer alimlere göre bunlar çoğul vezinleri değildirler.¹²²

Kırık çoğulların asıl uygulama alanı isimlerdir. Çünkü sıfatlar fiillere benzerler. Fiil bir oluşun zamanını ve mekanını ifade ederken sıfatlar da bir vasfın yerini ve dolaylı olarak da zamanını ifade eder. Meselâ, أَحْمَدُ ضَارِبٌ ifadesinden anlaşılana أَحْمَدُ ضَرَبَ ifadesinden anlaşılana birbirine yakındır. Bundan dolayı sıfatlar da fiillerde olduğu gibi *vâv* ve *nûn* ile çoğul yapılmalıydı.¹²³ Nitekim, Mısır Dil Akademisi'nin, sülâsi sıfatların kırık cemiler gibi çoğul yapılmasını zayıf bulması ve ihtiyaç durumunda sülâsi sıfatların müzekkerler için *vâv* ve *nûn*; müennesler için *elif* ve *tâ* ile yapılmasına karar alması da bu sebeptir.¹²⁴ Sıfat-ı müşebbehenin ism-i fâile göre daha çok kırık cemiler gibi çoğul yapıma sebebi sıfat-ı müşebbehenin ism-i fâile

¹¹⁶ Radiyyuddîn Necmuddîn Muhammed b. Hasan Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şafiyeti İbni'l-Hâcib*, thk, Muhammed Nur Hasan, Muhammed Zagraf, Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid, Beyrut, 1982, II, 89.

¹¹⁷ 'Abbâs Hasan, IV, 584.

¹¹⁸ el-Hamzâvî, 590; el-İskenderî, agm. 176.

¹¹⁹ el-Hamzâvî, 590.

¹²⁰ Mâcid, 28.

¹²¹ Sîbeveyh, III, 567, 608.

¹²² el-Esterâbâdî, II, 206.

¹²³ İbn Ya'îş, III, 250; el-Esterâbâdî, II, 116.

¹²⁴ el-Hamzâvî, 592.

nazaran isimlere benzerliğinin daha çok olmasındandır.¹²⁵ Bundan dolayı sâlim çoğullar câmidlerde cem'-i killele delâlet ederken, sıfatların çoğulunda, oluşa delâlet ederler ve bu bakımdan kırık çoğullardan uzaklaşırlar.¹²⁶

Meselâ, (*Mahkemeye gittik ve hâkimlerin olaylara hükmedip ayrıldıklarını gördük.*) ذَهَبْنَا إِلَى الْمَحْكَمَةِ فَوَجَدْنَا الْحُكَّامَ حَاكِمِينَ بِالْقَضِيَّةِ وَمُنْصَرِفِينَ cümlesinde “الحُكَّامُ” çoğulundan “hâkimler” anlamını çıkartırken “حَاكِمِينَ” ifadesinden “hâkimliği bizzat uygulayanları” anlarız. Yani “حَاكِمِينَ” ifadesi oluşa delâlet etmektedir. Bu çoğulun yeri حُكَّامُ çoğuluyla yer değiştirilerek kullanılmaz.¹²⁷

A. Çoğul Vezinlerinin Çok Olma Sebepleri

Arapçada bir kelimenin, birden çok yöntem ve kalıpla çoğul yapılması kafa karıştırmaktadır. Arapça'nın geçirdiği gelişim evreleri, ortam ve şartlar dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılır.

Kırık çoğullarda bir ismin veya sıfatın birden fazla çoğul kalıbı vardır. Meselâ سَاجِدٍ sıfatının سُجَّدٌ، سُجُودٌ، سُجُودٌ şeklinde çoğulları gelmektedir. Çoğul veznindeki bu farklılık manâda da farklılığı gerektirip gerektirmediği eski alimler tarafından net bir şekilde belirtilmemiştir.¹²⁸ Sahîh-i Buhari'de toplamda 4123 tane kırık çoğulun bulunması¹²⁹ bile bu konunun o dönem alimlerinin önlerinde duran önemli bir mesele olduğunu gösterir. Bu örnek vezinde ve diğer vezinlerde meydana gelen yapısal değişimin beraberinde getirdiği manâ değişimi, dil alimlerini fazla ilgilendirmemiş gibi görünüyor.

Her vezin değişiminde manânın da değiştiğini söylemek elbette mümkün değildir. Çünkü aynı isme ait bir kelimenin birçok çoğulu olduğunu bilmekteyiz. Örneğin أُسْدٌ kelimesinin أُسْدٌ، أُسْدٌ، أُسْدَانٌ، أُسُودٌ، أُسَادٌ، أُسَادَةٌ şeklinde çoğulları gelmektedir. Bu çoğulların her birinin anlamı farklıdır demek mümkün değildir. Ancak, özellikle sıfatların farklı çoğullarında manâda da değişim olduğunu görmekteyiz.

¹²⁵ el-Esterâbâdî, II, 117.

¹²⁶ Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye fi'l-Arabiyye*, Dâru'l-İmâr, 2. b., Ürdün 2008, 126.

¹²⁷ es-Sâmerrâî, 129.

¹²⁸ es-Sâmerrâî, 113.

¹²⁹ Halid Mahmûd 'Abdullâh Şahâde, *Cumû'u't-Teksîr fi Sahîhi'l-Buhârî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Haşimiye Üniversitesi, Ürdün 2008, 195.

Arapçada çoğul vezinlerinin birden çok olmasının sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Lehçe Farklılıklarıyla İlgili Sebepler.¹³⁰

Lehçelerde bir harfin uzatılması, hareketin değişmesi ve imâle gibi hafif sayılabilecek farklılıklar vezinlerin değişmesine sebep olabilmektedir.¹³¹

Bu konuda gerek Sîbeveyh gerek daha sonraki alimler kabilelerin farklı kullanımlarından bahsetmişlerdir. Meselâ Sîbeveyh, فُعْلُ vezinde gelen isimlerin çoğul yapılmasıyla alâkalı olarak iki farklı lehçeden bahseder. Bunlardan birine göre bu vezin اَفْعُلُ vezninde çoğul yapılacakken, diğer lehçelere göre فُعُولُ ve فَعَالُ vezinlerinde çoğul yapılır. فَرَّخٌ ← فَرَاخٌ، فُرُوخٌ، أَفْرُخٌ¹³²

Yine فَعَالُ veznindeki isimler cem^c-i killet kastedileceği zaman اَفْعَلَةٌ; cem^c-i kesret kastedileceği zaman فُعُلُ vezninde çoğul yapılır. أَحْمِرَةٌ ← أَحْمَارٌ; cem^c-i kesret için; حُمْرٌ ve حُمُرٌ şeklinde gelirken Temim kabilesine göre hafifletilerek حُمْرٌ ve حُمُرٌ denebilir.¹³³

Yine فُعْلَةٌ vezninin çoğulu خَطَوَاتٌ ← خَطْوَةٌ; رُمَكَبَاتٌ ← رُمَكَبَةٌ şeklinde gelirken, bazı lehçelere göre رُمَكَبَاتٌ ← رُمَكَبَةٌ; خَطَوَاتٌ ← خَطْوَةٌ şeklinde gelir.¹³⁴

Bu farklılıkların çoğul vezinlerinin artmasında büyük bir etkisi olduğu aşikârdır. Ancak çoğul vezinlerinin çoğulunu bununla sınırlamak mümkün değildir.¹³⁵

b. Şiir veya Kafiye ile İlgili Sebepler.

Arapların çeşitli sebepler ve hedeflerden dolayı kıyâsî kullanımlar dışına çıktıkları olmuştur. ¹³⁶آتیک بالغدايا والعشايا örneğinde olduğu gibi. Bu kullanımda الغُدُوْ ismi

¹³⁰ es-Sâmerrâî, 113.

¹³¹ es-Sâmerrâî, 84.

¹³² Sîbeveyh, III, 567.

¹³³ Sîbeveyh, III, 601; el-Esterâbâdî, II, 125.

¹³⁴ Sîbeveyh, III, 580.

¹³⁵ es-Sâmerrâî, 78.

¹³⁶ Bedreddin Muhammed b. 'Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Dâru't-Turâs, I-IV, 3. b, Kahire 1984, I, 7.

aslında عَدَايَا veya عَدَوَاتِ şeklinde çoğul yapılırken burada عَشَائِيَا ile uyum içinde olması için bu şekilde çoğul yapılmıştır.¹³⁷

Bu dil her ne kadar belli bir grubun kullanımında olan bir dil ise de halkın bu dilden etkilenmemesi mümkün değildir. Çünkü Araplar için şiir çok önemlidir.

c. Manânın Cem'-i Killet veya Cem'-i Kesrete Delâlet Etmesi.

Arap dilinin zenginliklerinden olan cem'-i killet ve cem'-i kesret, çoğul vezinlerinin artmasında bir başka etkendir. Çünkü cem'-i killet vezinleri hem delâlet ettikleri manâ hem de vezinleri bakımından diğer vezinlerden farklıdır. İlk dönem alimleri arasında bu vezinlerde ihtilaf¹³⁸ olduysa da günümüz alimlerinin ittifakıyla cem'-i killet vezinleri bellirlenmiştir. Bunun yanında bazı alimlere göre sâlim çoğullar, cem'-i killetin ifade ettiği adedi ifade eder.¹³⁹ Yani sâlim çoğullar da 3 ile 10 arasındaki sayılara delâlet eder.

Kuran'ı Kerim'de; (*meleklerden üç bin taneyle...*) “بِنِئَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ”¹⁴⁰, (*meleklerden beş bin taneyle...*) “بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ”¹⁴¹ ayetlerinde on binden aşağıda olduğu için cemi' killet vezinleri kullanılırken (*Sayıları binlerce olduğu halde ülkelerinden çıkanları görmedin mi?*) “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ”¹⁴² ayetinde bahsi geçen kişilerin on binden fazla olmalarından dolayı, ألف cem'-i kesret vezni olan فُعُولُ veyninde çoğul yapıldı.¹⁴³

Yine Kuran'ı Kerim'de; (*O vakit ki, o gençler mağaraya sığındılar.*) “إِذْ أَوْى الْفِتْيَانَةُ”¹⁴⁴ ayetinde cem'-i killet kullanıldı çünkü iddialara göre mağaraya sığınan gençlerin sayısı en çok yedi idi. Yusuf Sûresi'nde (*Ve (Hazreti Yusuf) hizmetkârlarına dedi ki: (Onların sermayelerini, yükleri içine koyuveriniz.)*) “وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ”

¹³⁷ ez-Zebidî, c. 39, “عَدُو” maddesi.

¹³⁸ es-Sabbân, IV, 170.

¹³⁹ Sibeveyh, III, 570-571; İbn Ya'îş, III, 225.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/124.

¹⁴¹ Âl-i İmrân 3/125.

¹⁴² el-Bakara 2/243.

¹⁴³ es-Sâmerrâî, 119.

¹⁴⁴ el-Kehf 18/10.

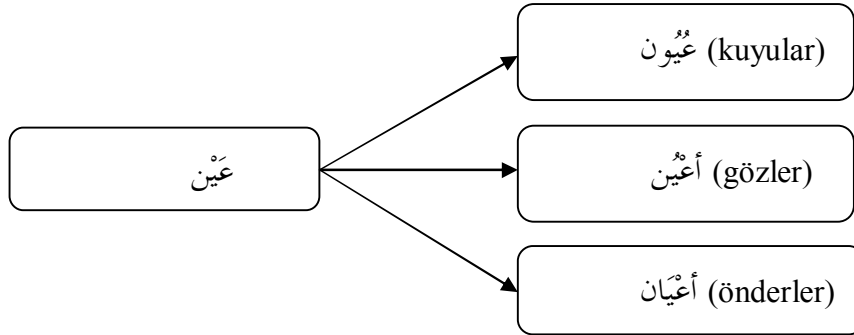
”اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ“¹⁴⁵ ayetinde ise فَعْلَانْ kelimesi cem‘-i kesret vezni olan فَعْلَانْ vezninde çoğul yapılmıştır. Çünkü Mısır Kralı’nın hizmetkârları on kişiden çoktu.¹⁴⁶

Yine, (Hac vakti, bilinen aylardır.) ”الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ“¹⁴⁷ ; (...dört ay bekleme süresi (vardır)...) ”تَرِيصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ“¹⁴⁸; (Artık (ey müşrikler!) siz yeryüzünde dört ay dolaşınız...) ”فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ“¹⁴⁹; (Onların bekleme süresi dört aydır.) ”فَعِدَّتُهُنَّ أَرْبَعَةٌ“¹⁵⁰; (Haram aylar çıkınca...) ”فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ“¹⁵¹ ayetlerinde شَهْرٌ (ay) kelimesi cem‘-i killet vezninde kullanılırken; (Doğrusu Allah katında ayların sayısı on iki aydır...) ”إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا“¹⁵² ayetinde فُعُولْ vezninde çoğul yapılmasının sebebi burada kastedilen ayların ondan fazla olmasıdır.

d. Müfredin Farklı Manâlar İçin Ortak Olması.

Arapçada aynı kökten gelmelerine karşın çoğul yapıldıkları zaman, çoğullukla birlikte anlam değişmelerinin olduğu müfred isimler vardır.

Meselâ عَيْنْ kelimesi müfred olarak kullanıldığında göz, kuyu, önder anlamlarının yanında başka pekçok anlamları da ihtiva etmektedir. Ancak çoğul yapıldığı zaman kalıpla birlikte anlam da değişmektedir.¹⁵³

¹⁴⁵ Yûsuf 12/62.

¹⁴⁶ es-Sâmerrâî, 119.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/197.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/226.

¹⁴⁹ et-Tevbe 9/2.

¹⁵⁰ et-Talak 65/4.

¹⁵¹ et-Tevbe 9/5.

¹⁵² et-Tevbe 9/36.

¹⁵³ ez-Zebidî, c. 35, ”عَيْن“ maddesi.

Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî'ye göre müfretleri aynı çoğulları farklı olan kelimelerin anlamlarında da farklılıklar vardır. Buna göre كَاتِب kelimesinin çoğulu olan كُتَّاب ve كُتَّابَة kelimelerinin anlamları da farklıdır. es-Sâmerrâî'ye göre manâda farklılık olmasaydı vezinde de farklılık olmazdı.¹⁵⁴ Bunun en önemli delili harekenin değişimiyle manânın da değişmesidir. العَدَى, savaşılan düşman; العَدَى, savaşılmayan düşman,¹⁵⁵ بَرِّ, kara parçası, toprak; بَرِّ, iyilik, gönül; بَرِّ, buğday tanesi gibi...¹⁵⁶

Vezindeki değişimin manâdaki etkisi çoğu yerde bellidir. مَفْتُوح ve مَفَاتِح örneklerinde görüldüğü üzere her bir vezin farklı bir anlama delâlet etmektedir. Ancak Arapçada ortak kullanımların olduğu da aşikârdır. نَصْرَة, نُصَّار, نُصَّر, نَاصِرُون kelimelerinin hepsi için نَاصِر ism-i fâilinin çoğulu deriz. Farklı çoğullardan herbirinin farklı anlamı ifade ettiğini¹⁵⁷ belirleyebilmek çokça gayret gerektirmektedir. Çünkü bu manâ farklılıkları ancak, günümüzde var olan kullanımlarla kaynaklarda nakledilen kullanımların dikkate alınması suretiyle karinelerle tespit edilerek ortaya konabilir.

Meselâ, كُفَّار inkârcılar anlamındaki كَافِر kelimesinin çoğuluyken; yine aynı kelimenin çoğulu olan كُفَّرَة, daha çok nimette nankörlük edenler için kullanılmaktadır.¹⁵⁸

Yine قَائِم kelimesinin çoğulu olarak gelen قَائِمُون ve قَائِم kelimleri, ayetlerde geçtikleri yerler dikkate alındığında iki çoğul arasında anlam farkı olduğu görülür.

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ“¹⁶¹; فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا“¹⁶⁰; ”الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا“¹⁵⁹; ”فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ“¹⁶² ayetlerinde hakîkî anlamda “kâim, ayakta duran” anlamındayken;

¹⁵⁴ es-Sâmerrâî, 114.

¹⁵⁵ Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk, 'Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısırî, Beyrut, 1993, 644.

¹⁵⁶ İlyas Karslı, *Osmânî Türkçesini Okuma ve Anlamada Arapçanın Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, 27.

¹⁵⁷ es-Sâmerrâî, 117.

¹⁵⁸ Ebu'l-Bekâ, 763.

¹⁵⁹ ez-Zümer 39/68.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/191.

¹⁶¹ en-Nisa 4/103.

¹⁶² el-Furkan 25/64.

”وَطَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعَ السُّجُودِ“¹⁶³; ”وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ“¹⁶⁴ ayetlerinde ise hakîkî anlamda ayakta duran değil “yerine getiren, ifâ eden” anlamlarında olduğunu görmekteyiz. Bu ve benzeri kullanımlar Kuran’ı Kerim’de çoktur.¹⁶⁵

B. Cem’-i Killet ve Cem’-i Kesret Mukayesesi

Araplar, 3-10 arasındaki sayıyı belirtmek için belli kalıplar kullanırken, 10 ve daha fazlasını ifade etmek için başka vezinler kullanırlar. 3-10 arasındaki sayıyı ifade etmek için kullandıkları kalıplara “cem’-i killet”, 10’dan fazla sayıyı ifade etmek için de “cem’-i kesret” ifadelerini kullanırlar. Bunlara has vezinler için de “cem’-i killet vezinleri” ve “cem’-i kesret vezinleri” denmiştir. İlk dönemlerde bu vezinlerde her ne kadar ihtilaf¹⁶⁶ olmuşsa da sonraki alimler dört veznin (فَعْلَةٌ، أفعال، أفعل، أفعلَةٌ) cem’-i killet, geri kalanların ise cem’-i kesret olduğunda ittifak halindedirler.

Bu vezinlerin adet bakımından başlangıç ve bitişleri de ayrıca tartışma konusu olmuştur. Yaygın olan görüşe göre hem cem’-i killet vezninde hem de cem’-i kesret vezninde çoğulu olan bir kelimenin cem’-i killeti 3 ve 10 (dahil) arasındadır. Müfred bir kelimenin hem cem’-i killet hem cem’-i kesret çoğulu yoksa, var olan çoğulunun cem’-i killet ve cem’-i kesreti 3’ten başlar ve sonsuza kadar devam eder.¹⁶⁷

Bahsi geçen cem’-i killet ve cem’-i kesret gruplarının herhangi birinde gelen bir çoğul, hakîkî anlamda o grubun delâlet ettiği sayıya işaret eder. Ancak cem’-i killet, bir karine ile 10 veya fazlasına delâlet edebilir. Karine olmadığı zaman cem’-i killetin delâlet ettiği anlamın 3 ve 10 arasında olduğu kesindir. Karine olduğu zaman ise cem’-i killet sınırlarını aşıp cem’-i kesret olur. Yine bir karineyle cem’-i kesret için konulmuş bir vezin cem’-i killet olabilir.¹⁶⁸ Bu karinelere marifeliğe delâlet eden “*elif-lâm*” veya izafet, istiğrak/kapsam manâsı ifade ettiğinden, cem’-i killet bir çoğulun anlamını cem’-i kesret manâsına taşımış olur.¹⁶⁹

¹⁶³ el-Mearic 70/33.

¹⁶⁴ el-Hac 22/26.

¹⁶⁵ Daha fazla örnek için bkz. es-Sâmerrâî, 124.

¹⁶⁶ Bkz. Ebu’l-İrfân Muhammed b. ‘Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî*, thk, Tâhâ ‘Abdurraûf Sa’îd, el-Mektebetu’t-Tevfikiyeye, IV, 170.

¹⁶⁷ el-Galâyînî, II, 20.

¹⁶⁸ İbn Ya’îş, III, 225; el-Esterâbâdî, II, 126; es-Sabbân, IV, 172; ‘Abbâs Hasan, IV, 580.

¹⁶⁹ ‘Abdulkâdir b. ‘Omer el-Bağdâdî, *Hizanetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu’l-Hancî, I-VIII, 2. b, Kahire 1989, c. 8. 109. el-Galâyînî II, 20-21.

Meselâ; (*Nefisler zaten kıskançlığa hazırlanagelmiştir.*) ¹⁷⁰ «وَأَحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ»
 (Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun!) « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ »
 اَنْفُسُكُمْ¹⁷¹ ayetlerinde cem^ç-i killet vezninde olan اَلْاَنْفُسُ ve izafet suretiyle marife olan اَنْفُسُكُمْ¹⁷¹
 lâfızları cem^ç-i kesrete delâlet etmektedir.

Ancak bir kelimenin iki çoğul grubundan çoğulu yoksa kullanımda olan çoğulu her iki çoğul için de kullanılabilir. Kullanımda olan kelime cem^ç-i kesret vezninde ise ve cem^ç-i killet ifade edilecekse sayılar vasıtasıyla bu ifade edilir.¹⁷²

ثَلَاثَةٌ شُسُوعٌ ← شُسُوعٌ ← شِسْعٌ¹⁷³
 cemî^ç killet cemî^ç kesret müfred

örneğinde olduğu gibi.

Aslî harfleri dört veya fazla olan kelimeler aynı şekilde çoğul yapıldığı için bunların cem^ç-i kesreti ve cem^ç-i killeti aynı olur.¹⁷⁴ ثَلَاثَةٌ دَرَاهِمٌ؛ ثَلَاثَةٌ مَسَاجِدَ¹⁷⁴ gibi.

Araplar her iki vezinde de cemisi bulunan bir müfrette, cem^ç-i killet için olan bir vezni bazen cem^ç-i kesret için; bazen de cem^ç-i kesret için olan bir vezni cem^ç-i killet için kullanmışlardır. Kullanımı yaygın herhangi bir vezni de her iki cemî^ç için kullandıkları da olur.

Meselâ; عُتَقَ، أَرْجُلُ isimlerinin çoğulları olan أَرْجُلٌ، أَعْتَقَ، أُفِدَّةٌ kelimelerinin hepsi cem^ç-i killet veznindedir. Ancak bu kelimeler cem^ç-i kesreti ifade etmek için de kullanılmaktadır. Aynı şekilde قَلْبٌ، رَجُلٌ kelimelerinin çoğulları رَجَالٌ ve قُلُوبٌdur. Bu iki vezin de cem^ç-i kesret vezninde olmasına karşın bu kelimeler cem^ç-i killeti ifade etmek için de kullanılır.¹⁷⁵ (Onlar, cennet köşklerinde güvenlik içindedirler.) وَهُمْ فِي¹⁷⁵ اَلْعُرْفَاتِ آمِنُونَ¹⁷⁶ gibi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sîbeveyh'e göre cemî^ç müennes ve müzekker sâlimler cem^ç-i killet kabul edilir.

¹⁷⁰ en-Nisa 4/128.

¹⁷¹ et-Tahrîm 66/6.

¹⁷² el-Müberred, II, 160.

¹⁷³ Ayak parmakların ezildiği, uzun süren yolculuk.

¹⁷⁴ el-Müberred, II, 160.

¹⁷⁵ 'Abbâs Hasan, IV, 581.

¹⁷⁶ Sebe 34/37

¹⁷⁷ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ ayetinde Sîbeveyh'in ekolünden olan İbn Ya'îş, bu ayetlerde cem^ç-i killetle cem^ç-i kesret ifade edilmiş olduğu görüşündedir.¹⁷⁸ Sâlim cemilerin delâlet ettiği adedi 3 ve 10 arasında sınırlı görmeyen alimlere¹⁷⁹ göre cem^ç müennes sâlimler cem^ç-i killetle sınırlı olmadığından, bu ayetlerde doğrudan cem^ç-i kesret ifade edilmiştir.¹⁸⁰

Cem^ç-i killet cem^ç-i kesrete göre müfrede daha yakındır. Adet ifade ederken cem^ç-i killet veya cem^ç-i kesretin seçilmesi üslup açısından da önemlidir, çünkü cem^ç-i killet ve cem^ç-i kesret arasında farklar vardır.

Bu farklar:

1) Cem^ç-i killetler 3-10 arasındaki adetlere delâlet ederken; cem^ç-i kesretler 10'dan itibaren sınırı olmayan adetlere delâlet eder.

2) Cem^ç-i killetler oldukları gibi tasğir edilirken cem^ç-i kesretler müfredlerine döndürüldükten sonra tasğir edilir.¹⁸¹ أُجْرِبَةَ ← أُجْرِبَةَ; أَفْلَسَ ← فُلَيْسَ

3) Cem^ç-i kilette sayılan şeyin sayısını ifade edebiliriz.¹⁸² Cem^ç-i kesrette böyle bir durum söz konusu değildir. ثَلَاثَةٌ أَفْلَسَ، أَرْبَعَةٌ أَحْمَالُ

4) Cem^ç-i killet vezninde olan kelimelere isnâd edilen fiillerde *te'nîs nûnu*'nun kullanılması uygunken, cem^ç-i kesrete isnad edilen fiillerde *te'nîs tâ'sı* uygun olur.¹⁸³

رَأَيْتُ أَدْرُعًا امْتَدَّتْ yerine رَأَيْتُ أَدْرُعًا امْتَدَّدْنَ

لِلْوَالِدِ أَيَادٍ عَمَرَتْ أَبْنَاءَهُ yerine لِلْوَالِدِ أَيَادٍ عَمَرَتْ أَبْنَاءَهُ

5) Müfred ismin sıfatı cem^ç-i killet şeklinde gelebilir.¹⁸⁴

بُرْمَةٌ أَكْسَارٌ (kırık çömlek); تَوْبٌ أَمْسَالٌ (eski elbise)

6) Cem^ç-i kilette dönen zamirin müfred olması caizdir.¹⁸⁵

(Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarından (gelen hâlis bir süt) içiriyoruz)¹⁸⁶ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ

¹⁷⁷ el-Ahzab 33/35

¹⁷⁸ İbn Ya'îş, III, 225.

¹⁷⁹ 'Abbâs Hasan, IV, 583.

¹⁸⁰ el-Bağdâdî, VIII, 107-108.

¹⁸¹ Sîbeveyh, III, 491; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 224.

¹⁸² İbn Ya'îş, III, 224.

¹⁸³ 'Abbâs Hasan, IV, 580.

¹⁸⁴ İbn Ya'îş, III, 226.

¹⁸⁵ *ae.*

¹⁸⁶ en-Nahl 16/66

C. Cem'-i Killet Vezinleri

Daha önce de belirttiğimiz üzere cem'-i killet vezinlerinin sayısı ve kalıpları hakkında her ne kadar tartışmalar olmuşsa da dil alimlerinin çoğunluğu bu vezinleri dört tane kabul etmiştir.

1. أَفْعَلَةٌ

Bu vezinde çoğul yapılan kelimeler:¹⁸⁷

– Sondan önceki harf-i med harfi olan rubâi, müzekker isimler. طَعَامٌ، عَمُودٌ gibi.

– فَاعِلٌ veya فَعَالٌ vezninde olup 'ayn ve lâm harfleri aynı cinsten olan ya da lâm harfi illetli olan isimler. بَنَاتٌ، فُؤَادٌ gibi.

Bu iki şarta uyan, فَعَالٌ، فُعَالٌ، فُعُولٌ، فَعُولٌ، فَعِيلٌ kalıplarıdır. Bu vezinlerden başka sema'î olanlardan ulaştıklarımız أَفْعُولٌ، فَاعِلٌ، فَاعِلَةٌ، فَعَالٌ، فَعَلٌ، فَعْلٌ، فَعْلَانٌ، فَعْلَانٌ، فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ kalıpları da bu vezinde çoğul yapılmıştır.

Bu vezin, isimlerin kıyâsen cem edildiği vezinlerdendir.¹⁸⁸ فَعِيلٌ veznindeki sıfatların bu vezinde çoğul yapılması, bu veznin أَفْعَلَاءٌ vezniyle ortak olmasından dolaydır.¹⁸⁹

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
أَفْعَلَةٌ	أَطْعِمَةٌ، أَبْتَةٌ	طَعَامٌ، بَنَاتٌ	فَعَالٌ *190	1
	أَفْعِدَةٌ، أَعْقِبَةٌ	فُؤَادٌ، عُقَابٌ	فَعَالٌ *	2

¹⁸⁷ Sîbeveyh, III, 602; Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensâri İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru İhyai'l-'Ulûm, Beyrut 1987, 457; Esirüddin Muhammed b. Yusuf el-Ceyyânî Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişafü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb 'Osmân Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, I-V, Kahire 1998, I, 416; Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Isâ es-Selîlî, *Şifâu'l-'Alîl fi 'Îzâhi't-Teshîl*, thk. 'Abdullâh 'Alî el-Hüseynî el-Berekâtî, el-Mektebetu'l-Faysaliyye, I-III, 1. b, Mekke 1986, III, 1033; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 309; es-Sabbân, IV, 177; 'Abbâs Hasan, IV, 586; Tarabay, 91; Vesmiyye Abdülmuhsin El-Mansûr, *Siyagu'l-Cumû' fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Mektebetu'r-Ruşd, I-II, 1. b, Riyad, 2004, I, 434; İmil Bedî Ya'kûb, *Mu'cemu'l-Evzâni's-Sarfîyye*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2004, 103.

¹⁸⁸ el-Mansûr, I, 449.

¹⁸⁹ Sîbeveyh, III, 634.

¹⁹⁰ Yıldız (*) işaretini kıyasi olan vezinleri belirtmek için kullandık.

3	* فَعَال	إله، سِلَاح	آلِهَة، أَسْلِحَة
4	* فَعُول	قَعُود، عَمُود	أَقْعُودَة، أَعْمُودَة
5	* فُعُول	تُلُون، كُسُوء	أَتْلُونَة، أَكْسُوءَة
6	* فَعِيل	جَرِيب، رَغِيف	أَجْرِبَة، أَرْغِفَة
7	أَفْعُول	أُدْحِي	أُدْحِيَة
8	فَاعِل	جَائِز، وَادٍ	أَجُوزَة، أَوْدِيَة
9	فَاعِلَة	نَاحِيَة	أَنْحِيَة
10	فُعَال	خُوَان	أَخُوَانَة
11	فَعَل	بَاب، قَفَى	أَبُوبَة، أَقْفِيَة
12	فَعَل	فَرَّخ، نَجْد	أَفَرِّخَة، أَنْجِدَة
13	فِعَل	قِدِّ، قِدْح	أَقْدِدَة، أَقْدِحَة
14	فَعَالَان	رَمَضَان	أَرْمِضَة
15	فِعْلَة	جِرَة	أَجِرَة
16	فَعِيلَة	نَضِيضَة	أَنْضِيَة

2. أُنْعَلٌ

Bu vezinde çoğul yapılan kelimeler şunlardır: ¹⁹¹

– فَعْلٌ vezninde olan, *fā* ve ‘*ayn* harfleri sahih olan, muzâaf olmayan isimler. ¹⁹²

فَعْلٌ، فَعْلٌ، فَعْلٌ، فَعْلٌ، فَعْلٌ، فَعْلٌ gibi. Yûnus (ö. 182/798) ve el-Ferrâ (ö. 140/757)’ya göre

¹⁹¹ Sibeveyh, III, 567; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, Beyrut, 1996, II, 431; Ebû Hayyân, I, 409; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 455; es-Selîlî, III, 1031; es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmi*, III, 309; es-Sabbân, IV, 172; ‘Abbâs Hasan, IV, 586; Tarabay, 101; el-Mansûr, I, 449; Ya’kûb, 103.

¹⁹² Bu şartlara aykırı olarak bazı kelimeler bu vezinde çoğal yapılmıştır. Ancak bunlar şâz kabul edilmiştir. أَوْجُهٌ (وَجْهٌ)، أَعْيُنٌ (عَيْنٌ)، أَكْفٌ (كَفٌ).

vezninde olan müennes isimler de kıyasen bu vezinde çoğul yapılabilir¹⁹³. Ancak bu görüş cumhur tarafından kabul görmemiştir.

– Rubâi, manevî (açık te'nîs alâmeti almayan) müennes olup, sondan önceki harf-i med harfî olan isimler.

Bu kurallara uyan, فَعَال, فَعَال, فَعَال, فَعُول, فَعُول, فَعِيل kalıplarıdır.

Bunlar dışında فَعَلَ, فَعَلَ, فَعَلَ, فَعَلَ, فَعَلَ, فَعَلَ, فَعَلَّة, فَعَلَّة kalıplarının bu vezinde çoğul yapılması sema'îdir.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
أَفْعُلُ	أَثْنُ، أَعْتَقُ	أَتَانُ، عَنَاقُ	* فَعَالُ	1
	أَعْقَبُ، أَكْرَعُ	عُقَابُ، كُرَاعُ	* فَعَالُ	2
	أَلْسُنُ، أَشْمَلُ	لِسَانُ، شِمَالُ	* فَعَالُ	3
	أَبْحَرُ، أَطْبُ ¹⁹⁴	بَحْرُ، ظَبْيُ	* فَعَلَ	4
	أَتَمُدُ، أَعْمُدُ	تَمُودُ، عَمُودُ	* فَعُولُ	5
	أَنْجُدُ، أَهْدُبُ	نُجُودُ، هُدُوبُ	* فَعُولُ	6
	أَيْمُنُ، أَجْنُنُ	يَمِينُ، جَنِينُ	* فَعِيلُ	7
	أَزْمَنُ، أَجْبَلُ	زَمَنُ، جَبَلُ	فَعَلَ	8
	أَرْجُلُ، أَعْضُدُ	رَجُلُ، عَضُدُ	فَعَلَ	9
	أَقْرُطُ	قُرْطُ	فَعَلَ	10
	أَقْلُبُ، أَصْلُبُ	قُلُبُ، صُلُبُ	فَعَلَ	11
	أَضْلَعُ	ضَلَعُ	فَعَلَ	12
	أَرْجُلُ، أَفْطَعُ	رَجُلُ، فِطَعُ	فَعَلَ	13

¹⁹³ es-Suyûtî, *Hem'ü'l-Hevâmi'*, III, 309; Ebû Hayyân, I, 411.

¹⁹⁴ Bu kelimenin aslı أَطْبِي idi. İ'lâl kaideleri gereği أَطْبُ olmuştur.

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
أَفْعَالٌ	أَحْبَارٌ، أَمْثَالٌ	خَبِيرٌ، مَثَلٌ	*فَعَلٌ 1
	أَعْجَازٌ، أَعْضَادٌ	عَجَزٌ، عَضُدٌ	*فَعُلٌ 2
	أَفْحَاذٌ، أَكْبَادٌ	فَحِيذٌ، كَبِيدٌ	*فَعُولٌ 3
	أَعْنَاقٌ، آذَانٌ	عُنُقٌ، أُذُنٌ	*فُعُلٌ 4
	أَوْعَالٌ، أَرَامٌ	وُعِيلٌ، رُئِيمٌ	*فُعِيلٌ 5
	أَبْرَاجٌ، أَقْرَاطٌ	بُرُجٌ، قُرُطٌ	*فُعُولٌ 6
	أَعْنَابٌ، أَضْلَاعٌ	عَنْبٌ، ضِلَعٌ	*فِعْلٌ 7
	آذَالٌ	دِئْلٌ	*فِعْلٌ 8
	آبَالٌ، آطَالٌ	إِبِلٌ، إِطِيلٌ	*فِعِيلٌ 9
	أَحْرَابٌ، أَحْسَامٌ	حِزْبٌ، حِسْمٌ	*فِعْلٌ 10
	أَسْيَافٌ، أَوْهَامٌ	سَيْفٌ، وَهْمٌ	*فَعَلٌ ²⁰¹ 11
	أَرْبَاعٌ، أَرْطَابٌ	رُبْعٌ، رُطْبٌ	*فُعُولٌ ²⁰² 12
	أَشْهَادٌ، أَصْحَابٌ	شَاهِدٌ، صَاحِبٌ	فَاعِيلٌ 13
	أَحْنَانٌ	جَنَانٌ،	فَعَالٌ 14
	أَعْنَاءٌ	عُنَاءٌ	فُعَالٌ 15
	أَمْثَالٌ، أَقْمَاطٌ	مِثَالٌ، قِمَاطٌ	فِعَالٌ 16
	أَشْعَافٌ، أَقْصَارٌ	شَعْفَةٌ، قَصْرَةٌ	فَعَلَةٌ 17
	أَبْرَآكٌ	بُرُوكَةٌ	فُعَلَةٌ 18

²⁰¹ Bu vezinin 'ayn harfi sahih olduğu zaman dil alimlerinin çoğunluğuna göre bu vezinde çoğul yapılması kıyâsî olmamakla birlikte bazı alimler veznin kıyâsî kabul edilmesini doğru bulmuştur. (bkz. Ebû Hayyân, I, 413; 'Abbâs Hasan, IV, 589)

²⁰² Bu vezin kıyâsî zikredilmekle birlikte asıl çoğul yapılma vezni فُعَالٌ'dır.

	أَنْقَاضٌ، أَنْقَاضٌ	نَضْوَةٌ، نَقْضَةٌ	فِعْلَةٌ	19
	أَفْلَاءٌ، أَعْدَاءٌ	فُلُوٌّ، عُدُوٌّ	فَعُولٌ	20
	أَيْتَامٌ، أَشْرَافٌ	يَتِيمٌ، شَرِيفٌ	فَعِيلٌ	21
	أَمْوَاتٌ، أَحْيَارٌ	مَيِّتٌ، خَيْرٌ	فَيْعِلٌ	22

4. فِعْلَةٌ

Bazı alimlere göre bu vezinde çoğul yapılan kalıplar sema'îdir, bu kalıpta çoğul yapılan kıyâsî müfred vezni yoktur. Ancak İbnu's-Serrâc(ö. 316/929) bu kalıpta, فِعْلٌ, فَعْلٌ ve فُعْلٌ vezinlerinin çoğul yapıldığını belirtir.²⁰³ Bu kalıpta çoğul yapılan vezinlerden ulaşabildiklerimiz şunlardır:²⁰⁴ فُعَالٌ, فُعَالٌ, فَعْلٌ, فَعْلٌ, فُعْلٌ, فُعْلٌ, فُعْلٌ, فُعْلٌ, فُعْلٌ, فُعْلٌ.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZİNİ	
فِعْلَةٌ	غَزَالَةٌ	غَزَالٌ	فَعَالٌ	1
	غِلْمَةٌ، شِجَاعَةٌ	غُلَامٌ، شُجَاعٌ	فُعَالٌ	2
	وَلَدَةٌ، فِتْيَةٌ	وَلَدٌ، فَتَى	فَعْلٌ	3
	شَيْخَةٌ، نِيرَةٌ	شَيْخٌ، نُورٌ	فَعْلٌ	4
	حِجْرَةٌ، خُرْجَةٌ	حُجْرٌ، خُرْجٌ	فُعْلٌ	5
	ثَنِيَّةٌ	ثَنِيٌّ	فِعْلٌ	6
	حِسْلَةٌ، قِرْدَةٌ	حِيسْلٌ، قِرْدٌ	فِعْلٌ	7
	صَبِيَّةٌ، جَلَّةٌ	صَبِيٌّ، جَلِيلٌ	فَعِيلٌ	8

²⁰³ İbnu's-Serrâc, c. II, 432; Tarabay, 131.

²⁰⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 457; Ebû Hayyân, I, 418; es-Selîlî, III, 1034; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 311; es-Sabbân, IV, 181; 'Abbâs Hasan, IV, 588; el-Mansûr, I, 609; Ya'kûb, 104.

D. Cem‘-i Kesret Vezinleri

Cem‘-i kesret vezinlerinde son dönem alimleri arasında ittifak olsa da eski dönem dil alimleri arasında tam bir ittifak olmamıştır. Bazı alimlere göre cem‘-i kesret vezinleri kırktan fazlayken,²⁰⁵ bazı son dönem çalışmalarına göre şazlar da dahil edilince cem‘-i kesret vezinleri doksanın üstündedir.²⁰⁶ Hatice el-Hadîsî'nin tespitine göre Sîbeveyh'in kitabında 42 tane çoğul kalıbı bulunmaktadır.²⁰⁷ Bu kalıplar şazlık yönünden, cem‘-i kesret veya çoğul isim olmaları bakımından tartışılmıştır. Kaynaklarda en çok zikredilen vezinlerden, muntehe'l-cumû‘ hariç, cem‘-i kesret vezinleri şunlardır:²⁰⁸

- 1- فُعْل - كُتِبَ ; 2- فُعُول - بُحُور ; 3- فُعُولَة - فُحُولَة ; 4- فِعْل - قَرَبَ ; 5- فِعَال - بَحَار ; 6- فِعَالَة - حِجَارَة ;
7- فُعْل - عُبِدَ ; 8- فُعْل - سُكِرَ ; 9- فُعَال - رُكِبَ ; 10- فُعْل - عُغِرَ ; 11- فِعِل - مَعِدَ ; 12- فُعْل - قَرَدَ ;
13- فُعَال - رُخَالَ ; 14- فِعِيل - عَبِيدَ ; 15- فِعْل - خَدِمَ ; 16- فَعْلَة - فَسَقَة ; 17- فُعْلَة - رُمَاةَ ; 18- فَعْلَة - فِعَالَى - فُعَالَى ;
19- فَعْلَة - رَجَلَة ; 20- فَعْلَى - جَرَبَى ; 21- فَعْلَى - حِجَلَى ; 22- فِعْلَى - عِبْدَى ; 23- فُعَالَى - فُعَالَى ;
24- أَصْدِقَاءَ - أَفْعَاءَ ; 25- عُقَلَاءَ - فُعَلَاءَ ; 26- مَرَجَانَ - فُعَلَانَ ; 27- مَرَجَلَ - مَفْعَلَ ; 28- مَرَجَلَ - مَفْعَلَ ; 29- مَعْبَدَة - مَفْعَلَة ;
30- عِبْدَاءَ - فِعَالَة ; 31- سَيَافَة - فَعَالَة ; 32- حَوْلَل - فُعَلَل ; 33- مَرَجَلَ - مَفْعَلَ ; 34- مَشْيُوحَاءَ - مَفْعُولَاءَ ;
35- طَرَفَاءَ - فُعَلَاءَ ; 36- حَمَالَة - فَعَالَة ; 37- صُحْبَة - فُعْلَى ; 38- بُهْمَى - فُعْلَى

Bu vezinlerden şâz, sema‘î ve ihtilâflı vezinler vardır. Biz önceden beri kıyâsî kabul edilen, özellikle kaynakların İbn Mâlik'e dayandırdıkları vezinleri ele alacağız. Bu vezinler günümüzde ittifakla çoğul vezinleri kabul edilmektedir ve kıyâsidirler.

1. فُعْل

Bu vezin, müzekkerler için olan أَفْعَلَ ve onun müennes karşılığı olan فُعَلَاءَ veznindeki sıfatı müşebbehelerin çoğul yapılması için kıyâsidir. حَمْرَاءَ، أَحْمَرٌ gibi. Bu iki vezinden başka kıyâsen bu vezinde çoğul yapılan başka kalıp yoktur.

²⁰⁵ el-Harîrî, 53.

²⁰⁶ Mâcid, 74.

²⁰⁷ Hatice el-Hadîsî, *Ebnîyetu's-Sarf fi Kitâbi Sîbeveyh*, 1. bs., Bağdat, 1965, 296-339.

²⁰⁸ Mâcid, 75-76.

Semaî olarak bu vezinde çoğul yapılanlardan ulaşabildiğimiz vezinler şunlardır:²⁰⁹ فَعِيل، فَعُول، فَعَلَةٌ، فَعُل، فَعُل، فَعُل، فَعُل، فَعُل، فَعَال، فَعَال، فَعَال، فَاعِل.

Bu vezindeki kelimenin ‘ayn harfi sahîh veya vâv harfi ile illetli ise ‘ayn harfinin dammelenmesi gerekir. ‘Ayn harfi yâ ise fâ harfinin harekesini kesreye çevirmek gerekir. Ayrıca bu vezinde gelen, ‘ayn ve lâm harfi sahîh olan sıfat muzâaf değilse zaruret durumunda ‘ayn harfinin harekesi dammeye çevrilmesi mümkündür.²¹⁰ نُجَل ← نُجُل gibi.²¹¹

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZİNİ
فُعُل	حُمُر، بِيض	أَحْمَر، أَبْيَض	* أَفْعَل 1
	حُمُر، بُكْم	حَمَرَاء، بَكْمَاء	* فَعَلَاء 2
	بُور، بُزَل	بَائِر، بَازِل	فَاعِل 3
	عُون	عَوَان	فَعَال 4
	خُور	خَوَار	فَعَال 5
	ذُبَّ، حُون	ذُبَاب، حَوَان	فُعَال 6
	أَسَد، وَثْن	أَسَد، وَثْن	فَعَل 7
	رُهْن، كُثَّ	رَهْن، كَثَّ	فَعَل 8
	فُلْكَ	فُلْكَ	فُعَل 9
	وُرْد	وِرْد	فِعَل 10
	حُسْب، بُدْن	حَشْبَة، بَدْنَة	فَعَلَة 11

²⁰⁹ Sîbeveyh, III, 571; İbnu's-Serrâc, c. II, 431; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 457; Ebû Hayyân, I, 420; es-Selîfî, III, 1034; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 311; es-Sabbân, IV, 179; ‘Abbâs Hasan, IV, 590; Tarabay, 132; el-Mansûr, I, 402; Ya'kûb, 104.

²¹⁰ Sîbeveyh, III, 644; es-Selîfî, III, 1035; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 311-312; es-Sabbân, IV, 180; ‘Abbâs Hasan, IV, 590.

²¹¹ Müfredî نُجَلَاء.

	صَبِيدٌ	صَبِيْدٌ	فَعُوْلٌ	12
	بُعْرٌ	بَعِيْرٌ	فَعِيْلٌ	13
	عَمٌّ، نَمٌّ	عَمِيْمَةٌ، نَمِيْمَةٌ	فَعِيْلَةٌ	14

2. فُعْلٌ

Bir kelimenin bu vezinde kıyasen çoğul yapılması için aşağıdaki şartları haiz olan kelimelerden olması gerekir:²¹²

- Müzekkerlik veya müenneslik alâmeti taşımamak.²¹³
- Fâil manâsında olan فَعُوْلٌ veznindeki sıfat olması. Ayrıca Mısır Dil Akademisi'nin aldığı karara göre فَعَالٌ ve فَعَالٌ vezinlerinde, 'ayn ve lâm harfleri aynı olmayan sıfatlar da bu vezinde çoğul yapılabilir.²¹⁴ كُرَاعٌ، صِنَاعٌ، صَبُوْرٌ، كِتَابٌ gibi.

– Lâm harfi sahih, üçüncü sıradaki harfi zâid med harfi olan rubâ'î isimler. Ancak zâid olan med harfi eğer *elif* ise bu isim şeddeli olmamalıdır. فُلُوْصٌ، بَرِيْدٌ örneklerinde olduğu gibi. Eğer med harfi *elif* olursa ve isim de şeddeli ise kıyâsen cem edilme vezni أَفْعَلَةٌ olur. أَهْلَةٌ ← أَزْمَةٌ، هِلَالٌ ← أَهْلَةٌ gibi.

Bunlar dışında sema'î olarak bu vezinde çoğul yapılan kalıplar da vardır: فَعِيْلٌ، فَعَالٌ، فَعِيْلَةٌ، فَعَالَةٌ، فَعِيْلَةٌ، فَعَالَةٌ، فَعِيْلَةٌ، فَعَالَةٌ.

Üçüncü sırada med harfi bulunup bu vezinde çoğul yapılan sıfatlar azdır. Bu çoğul vezninde kelimenin 'ayn harfi vâv olursa, şiirde olduğu gibi zaruri durumlar dışında sâkin olması vaciptir. صَبُوَانٌ (صَبُوْنٌ)، سَبُوَارٌ (سَبُوْرٌ) gibi. 'ayn harfi vâv olmadığı zaman sâkin kılınması caizdir²¹⁵ قَدَالٌ (قُدَالٌ، قُدُلٌ) gibi. 'Ayn harfi yâ olduğu zaman fâ harfi kesre de olabilir.²¹⁶ سَبِيَالٌ ← سَبِيْلٌ ← سَبِيْلٌ

²¹² Sîbeveyh, III, 571; İbn Hişâm, 458; İbnu's-Serrâc, c. II, 431; Ebû Hayyân, I, 423; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 458; es-Selîlî, III, 1035; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 312; es-Sabbân, IV, 181; 'Abbâs Hasan, IV, 591; Tarabay, 140; el-Mansûr, I, 360; Ya'kûb, 105.

²¹³ Tarabay, 140.

²¹⁴ el-Hamzâvî, 593.

²¹⁵ Ebû Hayyân, I, 425; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 313; es-Sabbân, IV, 183; 'Abbâs Hasan, IV, 591-592

²¹⁶ es-Sabbân, IV, 183

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
فُعْلٌ	صُنِعَ، حُمِدَ	صِنَاعٌ، حَمَادٌ	فَعَالٌ*
	كُتِبَ، فُرِشَ	كِتَابٌ، فِرَاشٌ	فَعَالٌ*
	قُرِدَ، كُرِعَ	قِرَادٌ، كِرَاعٌ	فَعَالٌ ²¹⁷
	صَبِرَ، غُفِرَ	صَبُورٌ، غَفُورٌ	فَعُولٌ*
	بُرِدَ، سُبِلَ	بَرِيدٌ، سَبِيلٌ	فَعِيلٌ*
	بُرِلَ، شُرِفَ	بَارِلٌ، شَارِفٌ	فَاعِلٌ
	نُمِرَ، حُشِنَ	نَمِرٌ، حَشِينٌ	فَعِلٌ
	سُقِفَ، وُعِلَ	سَقْفٌ، وَعَلٌ	فَعَلٌ
	جُنِبَ	جُنْبٌ	فُعْلٌ
	حُدِجَ	حَدِجٌ	فِعْلٌ
	حُنِبَ، نُمِرَ	حَنْبَةٌ، نَمْرَةٌ	فَعَلَةٌ
	فُرِحَ	فَرِحَةٌ	فَعِلَةٌ
	سُقِنَ، صُحِفَ	سَقِينَةٌ، صَحِيفَةٌ	فَعِيلَةٌ

3. فُعْلٌ

Bir kelimenin bu vezinde çoğul yapılabilmesi için aşağıdaki özelliklerden birini haiz olması gerekir:²¹⁸

- فُعْلَةٌ veznindeki isimler. حُجَّةٌ، عُرْفَةٌ gibi.
- فُعْلَةٌ veznindeki isimler. حُمُوعَةٌ gibi.

²¹⁷ Ebû Hayyân ve Suyûtî'ye göre bu vezin için kıyâsî değildir. (Ebû Hayyân, I, 425; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 313)

²¹⁸ Sîbeveyh, III, 579; Ebû Hayyân, I, 426; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 458; es-Selîlî, III, 1036; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 314; es-Sabbân, IV, 183; 'Abbâs Hasan, IV, 592; Tarabay, 140; el-Mansûr, I, 453; Ya'kûb, 105.

- نُحْمَةٌ، رُفْعَةٌ²¹⁹ gibi. *فُعَلَةٌ* veznindeki isimler.
- Müzekkeri *أَفْعَلٌ* olan, *فُعَلَى* veznindeki müenneslere has sıfat olması. *كُبْرَى*، *وَسْطَى* gibi.
- *‘Ayn ve lâm* harfi aynı olan *فُعَلٌ* vezninde çoğul yapılan bütün çoğullar. *ذُلُولٌ* gibi. Çoğulu aslında *ذُلُولٌ* şeklinde gelir ancak hafiflik olsun diye *‘ayn* harfinin harekesi fethalanır ve bu vezinde çoğul yapılmış olur.

Bunlar dışında sema’î olarak bu kalıpta çoğul yapılan vezinler vardır. Bunlar: *فُعَالَةٌ*,

فَعِيلٌ, *فَعُولٌ*, *فَعْلَةٌ*, *فَعْلَةٌ*, *فَعْلَةٌ*, *فَعْلَةٌ*, *فَعْلَةٌ*, *فَعْلَةٌ*, *فَعْلَةٌ*.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فُعَلٌ	نُحْمٌ، رَفْعٌ	نُحْمَةٌ، رُفْعَةٌ	*فُعَلَةٌ	1
	جُمُعٌ، وَكَنٌ	جُمُعَةٌ، وَكُنَةٌ	*فُعَلَةٌ	2
	رُكْبٌ، جُفْرٌ	رُكْبَةٌ، جُفْرَةٌ	*فُعَلَةٌ	3
	صُعْرٌ، قُصَى	صُعْرَى، قُصْوَى	*فُعَلَى	4
	عُجَى	عُجَايَةٌ	فُعَالَةٌ	5
	دُورٌ، سُوقٌ	دَارٌ، سَاقٌ	فَعَلٌ	6
	حُسْنٌ، بُرْمٌ	حُسْنٌ، بُرٌّ	فُعَلٌ	7
	نُفَسٌ	نُفَسَاءٌ	فُعَالَاءٌ	8
	دُورٌ، قُرَى	دَوَلَةٌ، قَرِيَةٌ	فَعْلَةٌ	9
	غُوطٌ، ثُورٌ	غُوطَةٌ، ثُورَةٌ	فَعْلَةٌ	10
	حُلَى، لُحَى	حَلِيَّةٌ، لِحِيَّةٌ	فَعْلَةٌ	11
	ذُلٌّ، عُدَى	ذُلُولٌ، عُدُوٌّ	فَعُولٌ	12
	جُدَدٌ	جَدِيدٌ	فَعِيلٌ	13

²¹⁹ İbn Ya‘îş, III, 249; Tarabay, 140.

4. فَعْل

Bu vezin, فَعْلَة veznindeki tam olan (aslî harflerinden hazfedilmemiş), *fā* harfi *yâ* olmayan²²⁰ isimler için kıyâsî çoğul veznidir. فَطَع ← فَطَعَة gibi. Ancak, فَعْلَة kalıbındaki sıfatlar bu vezinde çoğul yapılmaz.

Bu vezin dışında sema'î olarak bu şekilde çoğul yapılan kalıplar da vardır:²²¹
فَعْلَة, فَعْلَة, فَعْلَة, فَعْلَى, فَعُول, فَعِيْلَة gibi.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZİNİ		
فَعْل	قَرَب، سِدْر	قَرَبَة، سِدْرَة	* فَعْلَة	1
	هَدَم، هِنْد	هَدَم، هِنْد	فِعْل	2
	مَعِد، لَبِن	مَعِدَة، لَبِنَة	فَعْلَة	3
	هَضَب، حَيَم	هَضَبَة، حَيَمَة	فَعْلَة	4
	قَوَى، صَوْر	قُوَّة، صُوْرَة	فَعْلَة	5
	عَنْب، اِبْر	عَنْبَة، اِبْرَة	فَعْلَة	6
	ذِكْر، مَعَز	ذِكْرَى، مَعَزَى	فِعْلَى	7
	عِدَى	عَدُو	فَعُول	8
	بَنق، شِكْك	بَنِقَة، شَكِكَة	فَعِيْلَة	9

²²⁰ Tarabay, 140.

²²¹ Sîbeveyh, III, 581; Ebû Hayyân, I, 428; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 458; es-Selîlî, III, 1035; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 315; 'Abbâs Hasan, IV, 593; Tarabay, 140; el-Mansûr, I, 488; Ya'kûb, 105.

5. فُعْلَةٌ

فَاعِلٍ vezninde, *lâm* harfi *vâv* veya *yâ* olan müzekker âkil varlıkların sıfatları kıyasi olarak bu vezinde çoğul yapılır. رُمِيَّةٌ ← رامٌ²²², غُرِّيَّةٌ ← غازٌ gibi.

Sema'î olarak bu vezinde çoğul yapılan kalıplar da vardır:²²³ فَاعِلٍ, فَعِيلٍ gibi.

فَاعِلٍ veznindeki عَادٍ gibi isimler; سَارِيَّةٌ gibi müennes sıfatlar; أَسَدٌ ضَارٌ gibi müzekker gayr-i âkil sıfatlar; ya da حَمِيمٌ gibi, bu vezinde olmayan müzekker âkiller için olan sıfatlar, bu vezinde çoğul yapılmaz.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZİNİ	
فُعْلَةٌ	رُمَاةٌ، فُضَاةٌ	رَامٍ، قَاضٍ	* فَاعِلٍ	1
	بُرَاةٌ، هُدْرَةٌ	بَازٍ ²²⁴ ، هَادِرٍ ²²⁵	فَاعِلٍ	2
	كُمَاةٌ، سُرَاةٌ	كَمِيٍّ، سَرِيٍّ	فَعِيلٍ	3

6. فُعْلَةٌ

فَاعِلٍ vezninde gelen ve *lâm* harfi sahih olan her âkil müzekkerin sıfatı bu kalıpta çoğul olur.²²⁶ Bu vezin dışında sema'î olarak bazı vezinler de bu kalıpta çoğul yapılmıştır. Bunlardan ulaşabildiklerimiz, أَفْعَالٌ، فَعَالٌ، فَعْلٌ، فَعِيلٌ، فَعِيلٌ vezinleridir.

Bu kalıpta çoğul yapılan sıfat, isim gibi muamele görür. فُعَّالٌ kalıbında olduğu gibi fiilde çokluğa veya oluşa delâlet etmez. Belli sayıda âkilleri ihtiva eden grup anlamına gelir.²²⁷

²²² Bu veznin aslı فُعْلَةٌ idi. Fetha illet harfi *ya*'ya ağır geldiği ve kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğu için illet harfi elife çevrilir. Suyuti'ye göre bu vezindeki damme sahih ismi fâillerin çoğulundan ayrılması içindir. (es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 319)

²²³ Sîbeveyh, III, 631; Ebû Hayyân, I, 441; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 458; es-Selîlî, III, 1040; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 319; es-Sabbân, IV, 185; 'Abbâs Hasan, IV, 593-594; Tarabay, 173; Ya'kûb, 105.

²²⁴ İsim olduğu için kıyâsa uygun değildir.

²²⁵ İlletli olmadığı için kıyâsa uygun değildir.

²²⁶ Sîbeveyh, III, 631; Ebû Hayyân, I, 440; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 458; es-Selîlî, III, 1040; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 318-319; es-Sabbân, IV, 186; 'Abbâs Hasan, IV, 594; Tarabay, 170; El-Mansûr, I, 489; Ya'kûb, 106.

²²⁷ es-Sâmerrâî, 132.

kalıpta çoğul yapılmaz.²³¹ Çünkü bu sıfatlar istenmeyen sıfatlar değildir. Ancak قَتِيلٌ، وَجِيعٌ ise istenmeyen sıfatlardır. Yine mef'ul anlamında olup, bu anlamları ifade eden ancak sonuna te'nîs tâ'sı eklenen sıfatlar da bu kalıpta çoğul yapılmaz. ضَبِيحَةٌ، أَكْبَلَةٌ sıfatları gibi.²³²

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
فَعْلَى	حَمَقَى، نَوَكَى	أَحْمَقٌ، أُنُوكٌ	*أَفْعَلٌ 1
	هَلَكَى، سَقَطَى	هَالِكٌ، سَاقِطٌ	*فَاعِلٌ 2
	وَجَعَى، زَمَنَى	وَجِيعٌ، زَمِينٌ	*فَعِيلٌ 3
	سَكَّرَى، رَوَّبَى	سَكْرَانٌ، رَوَّبَانٌ	*فَعْلَانٌ 4
	قَتَلَى، صَرَعَى	قَتِيلٌ، صَرِيعٌ	*فَعِيلٌ 5
	مَوْتَى، هَوَّنَى	مَيِّتٌ، هَيِّنٌ	*فَعِيلٌ 6
	ذَرَبَى، جَلَدَى	ذَرْبٌ، جَلْدٌ	فَعْلٌ 7
	هَرَمَى	هَرَمَةٌ	فَعْلَةٌ 8

8. فَعْلَةٌ

فُعْلٌ vezninde olup lâm harfî sahih olan isimler bu kalıpta çoğul yapılır.

Bu vezinden başka kıyasa aykırı olarak فَاعِلٌ، فَعْلٌ، فَعِيلٌ، فُعْلٌ، فَعْلَةٌ kalıpların bu vezinde çoğul yapıldığı görülmüştür.²³³

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
فَعْلَةٌ	قَلْبَةٌ، كُوزَةٌ	قُلْبٌ، كُوزٌ	*فُعْلٌ 1
	هَدِرَةٌ	هَادِرٌ	فَاعِلٌ 2

²³¹ el-Esterâbâdî, II, 142.

²³² ae. 142.

²³³ Sîbeveyh, III, 568; Ebû Hayyân, I, 442; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 459; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî'*, III, 319; es-Sabbân, IV, 187; Abbâs Hasan, IV, 595; Tarabay, 211; Ya'kûb, 106.

	ذِكْرَةٌ	ذَكَرَ	فَعَلَ	3
	كِتْفَةٌ	كَتَفَ	فَعَلَ	4
	جِبَاةٌ، فِقْعَةٌ	جَبَّءٌ، فَقَّعَ	فَعَلَ	5
	حِسْلَةٌ، هِرْرَةٌ	حَسَّلَ، هَرَّرَ	فَعَلَ	6
	خِطْرَةٌ	خِطَّرَ	فَعَّلَةٌ	7

9. نُعْلٌ

Lâm harfi sahih olan, فَاعِلٌ veya فَاعِلَةٌ veznindeki sıfatlar bu vezinde çoğul yapılıdır.

Lâm harfi illetli olmasına rağmen bu vezinde çoğul yapılan sıfatlar az da olsa mevcuttur ancak kıyâsa uygun değildir.

عَاظٌ ← عَظَى; سَارٌ ← سَرَى gibi.

Aynı şekilde bu vezinlerde gelen isimler de kıyâsen bu vezinde cem edilmezler.

Yukarda belirttiğimiz şartları haiz olmayıp bu vezinde çoğul yapılan sema'î kalıplar da vardır. Bu kalıplar,²³⁴ أُنْفَعَلٌ، فَعَالَ، فَعَلٌ، فُعَلَاءٌ، فُعَلَةٌ، فُعُولٌ، فُعِيلَةٌ.

Bu çoğul vezni manâ bakımından “oluş” ve “harekete” delâlet etmektedir. فُعَالَ vezninden farkı bu oluş ve hareketin daha çok olmasıdır. فُعَالَ veznindeki med harfinin hafzedilme sebebi de “oluş” ve “hareket”e daha çok delâlet etmesindedir. Çünkü oluş, çabukluk ve hız gerektirir. Genelde müteaddi fiillerinin mastarları فُعَلَ vezninde gelmesinin sebebi de budur.²³⁵

فُعُولٌ vezni devamlılık ifade eder.²³⁶ Çünkü فُعُولٌ vezni devamlılık ifade eder.²³⁷ Bunun çoğulu da istimrar ve çokluk ifade eden bir vezinde olmalıdır.

²³⁴ Sîbeveyh, III, 631; Ebû Hayyân, I, 439; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 459; es-Selîlî, III, 1040; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 318; es-Sabbân, IV, 187; 'Abbâs Hasan, IV, 596; Tarabay, 185; el-Mansûr, I, 574; Ya'kûb, 106.

²³⁵ es-Sâmerrâî, 134.

²³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. 11, “رحل” maddesi.

²³⁷ el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm, *Divanu'l-Edeb: Mu'cemu Luğavî Tûrâsî*, thk. Ahmed Muhtâr, Müessesetu Dâri'sh-Şa'b, I-III, 1. bs., Kahire 2003.I, 85.

ez-Zerkeşi (ö. 794/1392), Kuran'da, "أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ"²³⁸ ayetinde rükû فُعْلُ vezninde çoğul getirilirken sücûdun فُعُولُ vezninde çoğul getirilme sebebini, فُعْلُ vezninin şekli hale, فُعُولُ ise hem şekli hem manevî hale delâlet etmesi, طَائِفِينَ çoğulunun ise doğrudan fiili gerektirmesinden dolayı olduğunu söyler.²³⁹ Nitekim Kur'an'da فُعْلُ vezninde gelen bütün سَجَدَ filleri harekete delâlet etmektedir.²⁴⁰

Yine Kuran'da فُعْلُ vezninde gelen "فَلَا أَقْسِمُ بِاللُّغْتِ"²⁴¹ (Gizlenenlere (sinenlere) yemin olsun) ayetinde gizlenme ve sinme işinin sürekli olduğu anlaşılmaktadır.²⁴²

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فُعْلُ	شُهَدَ، فُعَدَ	شَاهِدَ، قَاعِدَ	* فَاعِلَ	1
	حُسْرَ، مُخَضَّصَ	حَاسِرَةَ، مَاخِضَّةَ	* فَاعِلَةَ	2
	عَزَلَ، حُرَّسَ	أَعَزَلَ، أَحْرَسَ	أَفْعَلَ	3
	وَفَّحَ	وَقَّاحَ	فَعَالَ	4
	سُخِّلَ، كُهِّلَ	سَخَّلَ، كَهَّلَ	فَعَّلَ	5
	نُفَسَ	نُفَسَاءَ	فُعَلَاءَ	6
	رُدَّهُ	رَدَّهَةَ	فَعَّلَةَ	7
	سُرَّءَ	سَرَّوْءَ	فَعُولَ	8
	خُرِّدَ	خَرِّيدَةَ	فَعِيلَةَ	9

²³⁸ el-Bakara 2/125.

²³⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 250-251.

²⁴⁰ es-Sâmerrâî, 134.

²⁴¹ et-Tekvîr 81/15.

²⁴² es-Sâmerrâî, 135.

10. فُعَال

فَاعِل vezninde olup, *lâm* harfi sahih olan müzekker sıfatlar da bu vezinde çoğul yapılır. Nadiren فَاعِلَة vezninde olup *lâm* harfi sahih olan sıfatlar bu vezinde çoğul yapılır. Bunlar dışında sema'î olarak bu vezinde çoğul yapılan vezinler de vardır. Bunlar:²⁴³ فَعَل, فَاعِلَة, أَفْعَل vezinleridir.

Bu vezin sıfatlara has bir vezin olduğundan bazı yönlerden isimlere has vezinlerden ayrılır. Bu vezin “süreklilik” ve “mübalâğa” anlamlarını ihtiva eder.²⁴⁴

Meselâ; قَرَأَ dendiği zaman sürekli ve fazlaca okuyan anlamını ifade eder. Arasına okuyanlar için ise قَارِئُونَ denir. Yine زَرَعَ denildiği zaman bu kişinin ziraatle çokça uğraştığı anlaşılır. Bir ağaç veya bitki eken kişiler için زَارِعٌ değil, زَارِعُونَ denir.

Bu vezindeki kırık çoğulluk anlamı, bu sıfatla vasfedilmiş kişilerin adedi için değil, fiilin kişide sıfatlaşması için gerçekleşen “oluş”, “o sıfatın fiilini yerine getirme” ve “tekrar”lar içindir. Yani bir sayfa yazı yazmış üç kişi için “كَاتِبُونَ صَحِيفَةً” denir. Ancak bu üç kişi sürekli yazan, yazma işini fazlaca tekrarlayan kişilerse o kişiler için “كُتِبَ” denir. Bu veznin diğer isim vezinlerinden farkı, çoğulluğun, bir sıfatın meydana geliş sebebi olan fiilin tekrarında olmasıdır.²⁴⁵ Yani yazma işini çok yapan bir kişi ve yazma işiyle meşgul olan çok kişinin farkı gibi.

Fâil anlamı olmayan sıfatlar kıyasen bu vezinde çoğul yapılmadığı için, bu vezindeki sıfat anlamı tevil yoluyla olur. Bu vezinde çoğul yapılan ancak fâil anlamı olmayan sıfatlar, anlam ve çoğulluk bakımından isimlere benzerler.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZİNİ	
فُعَال	صَوَّامٌ، حُرَّاسٌ	صَائِمٌ، حَارِسٌ	فَاعِلٌ*	1
	عَزَّالٌ	أَعَزَّلٌ	أَفْعَلٌ	2

²⁴³ Sîbeveyh, III, 647; Ebû Hayyân, I, 440; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 459; es-Selîlî, III, 1040; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, III, 318; es-Sabbân, IV, 188; Abbâs Hasan, IV, 596; Tarabay, 180; El-Mansûr, I, 576; Ya'kûb, 106.

²⁴⁴ es-Sâmerrâî, 130.

²⁴⁵ ae. 131.

فَعَالِ kalıbıyla, فُعَلَاءُ kalıbı arasında ortaklık vardır. Çünkü فَعِيلِ veznindeki müfredler ikisinde de kıyasen çoğul yapılabilir. Sâlih es-Sâmerrâî'ye göre bu iki vezinde çoğul yapılan müfredler arasındaki fark; maddi unsurlara delâlet eden sıfatların bu vezinde çoğul yapılırken manevî unsurlara delâlet eden sıfatların فُعَلَاءُ vezninde çoğul yapılmasıdır.²⁴⁹

Meselâ; ²⁵⁰ «وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا» (Derler ki: Ey Rabbimiz, doğrusu biz, beylerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yanlış yola götürdüler.) ayetindeki كُبْرَاءُ çoğulu كِبَارِ şeklinde maddi bir büyüklüğe delâlet etmemekte, نُقَبَاءُ, شُفَعَاءُ, نُقَبَاءُ, رُؤَسَاءُ, أُمَرَاءُ örneklerinde olduğu gibi manevî bir özelliğe işaret etmektedir. فَعَالِ vezninde gelen sıfatlar ise doğrudan maddi unsurlara işaret etmektedir.²⁵¹ «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا» (Ey müminler! İster hafif techizatla, ister ağırlıklı olarak seferber olun!)²⁵², «وَيُنشِئُ السَّحَابَ» (O rüzgarlar, yağmur yüklü bulutları yüklenince...)²⁵³, «حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا» (Yağmur yüklü bulutları meydana getirir.)²⁵⁴ Bu ayetlerde de görüldüğü üzere maddi büyüklüğe vurgu vardır.

Yine Kur'an'da,

²⁵⁵ «فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَبَرُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ» (Zayıflar büyüklük taslayanlara şöyle diyecekler: Bizler sizlere uymuştuk; şimdi siz, Allah'ın azabından zerrece bir şeyi bizden savabilir misiniz?),

²⁵⁶ «فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَبَرُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ» (Zayıf olanlar, o büyüklük taslayanlara: Biz size uymuştuk. Şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz? derler.),

²⁴⁹ es-Sâmerrâî, 146.

²⁵⁰ el-Ahzab 33/67.

²⁵¹ es-Sâmerrâî, 146.

²⁵² et-Tevbe 9/41.

²⁵³ er-Ra'd 13/12.

²⁵⁴ el-A'raf 7/57.

²⁵⁵ İbrâhîm 14/21.

²⁵⁶ el-Mu'min 40/47.

257”لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ“

(Güçsüzlere, hastalara ve savaş uğrunda harcayacak birşey bulamayanlara bir günah yoktur.),

258”وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا“

(Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler) ayetlerindeki ضِعَاف kelimesini es-Samerrâi maddi zayıflık olarak görmektedir.²⁵⁹

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
فِعَال	جِمَال، جِبَال	جَمَل، جَبَل	*فَعَلَ 1
	بِعَال، كِبَاش	بَعْل، كَبَش	*فَعَلَ 2
	جِمَاد، قِرَاط	جُمَد، قُرْط	*فَعَلَ 3
	بِنَار، ذِتَاب	بِنْر، ذِتْب	*فِعَلَ 4
	عِجَال، عِطَاش	عِجَالَان، عِطْشَان	*فَعْلَان 5
	خِمَاص	خُمِصَان	*فُعْلَان 6
	عِجَال، عِطَاش	عِجَالَانَة، عِطْشَانَة	*فُعْلَانَة 7
	خِمَاص	خُمِصَانَة	*فُعْلَانَة 8
	رِحَاب، رِقَاب	رِحْبَة، رِقْبَة	*فَعَلَة 9
	قِصَاع، جِفَان	قِصَعَة، جِفْنَة	*فَعَلَة 10
	جِنَان، مِدَاد	جِنْنَة، مُدَّة	*فُعَلَة 11
	عِجَال، حِرَام	عِجَالِي، حَرَمِي	*فَعْلِي 12

²⁵⁷ et-Tevbe 9/91.

²⁵⁸ en-Nisa 4/9.

²⁵⁹ es-Sâmerrâi, 146.

13	* فَعِيل	فَصِيل، ظَرِيف	فِصَال، ظِرَاف
14	* فَعِيلَة	شَرِيفَة، ظَرِيفَة	شِرَاف، ظِرَاف
15	أَفْعَل	أَجْرَب، أَبْطَح	جِرَاب، بِطَاح
16	فَاعِل	جَائِع، نَائِم	جِيَاع، نِيَام
17	فَعَال	جَوَاد	جَوَاد
18	فِعَال	هَجَان، دِلَاص	هِيَجَان، دِلَاص
19	فَعَالَة	عَبَاءَة	عِبَاء
20	فُعَل	رَجُل، سَع	رِجَال، سِبَاع
21	فُعَل	جَرِب	جِرَاب
22	فُعَل	رُبِع	رِبَاع
23	فُعَل	جُمُد، قُرْط	جِمَاد، قِرَاط
24	فُعَلَاء	بَطْحَاء، بَرْقَاء	بِطَاح، بِرَاق
25	فُعَلَاء	نُفْسَاء، عُشْرَاء	نِفَاس، عِشَار
26	فِعْلَان	سِرْحَان، ضَبِيعَان	سِرَاح، ضِبَاع
27	فِعْلَة	نَمْرَة	نِمَار
28	فُعَلَى	أُنْتَى	إِنَات
29	فُعُول	قُلُوص، خَرُوف	قِلَاص، خِرَاف
30	²⁶⁰ فَعِيل	رَبِيط	رِبَاط
31	فَعِيل	جَيِّد، خَيْر	جِيَاد، خِيَار

²⁶⁰ Mefül anlamında.

12. فُعُول

فُعُول kalıpları bazı şartlarla kıyasen bu vezinde çoğul yapılır. Bu şartlar:²⁶¹

- نَمِر، كَبِيد. فُعُول kalıbındaki isimler.
- كَعْب، عَيْن. فُعُول kalıbında, 'ayn harfi vâv olmayan isimler.
- عِلْم، حِمْل. فُعُول kalıbında isimler.
- جُنْد، بُرْد. فُعُول kalıbında, 'ayn harfi vâv, lâm harfi illetli ve şeddeli olmayan isimler.
- أَسَد، شَجَن. فُعُول kalıbında sahîh ancak şeddeli olmayan isimler.

Bunlar dışında: فَاعِل، فَاعِلَةٌ، فَعَال، فِعَالَةٌ، فَعَلَ، فَعْلَةٌ، فَعُول، فُعُول، فَعِيل، فَعِيلَةٌ، فَعِيلَةٌ، فَعُول kalıpları da sema'î olarak bu vezinde çoğul yapılır.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZİNİ		
فُعُول	أَسُود، ذُكُور	أَسَد، ذَكَر	* فَعَلَ	1
	كَبُود، نُمُور	كَبِيد، نَمِر	* فَعَلَ	2
	بُطُون، نُسُور	بَطْن، نَسْر	* فَعَلَ	3
	جُنُود، بُرُود	جُنْد، بُرْد	* فَعَلَ	4
	عُلُوم، حُمُول	عِلْم، حِمْل	* فَعَلَ	5
	شُهُود، رُقُود	شَاهِد، رَاقِد	فَاعِل	6
	أُنُوس	أَنِسَةٌ	فَاعِلَةٌ	7
	عُنُوق، سُمِّي	عَنَاق، سَمَاء	فَعَال	8
	هُرِّي	هِرَاوَةٌ	فِعَالَةٌ	9
	عُنُوب، أُرُوم	عِنَب، إِرَام	فَعَلَ	10

²⁶¹ Sîbeveyh, III, 567; İbnu's-Serrâc, c. II, 434; Ebû Hayyân, I, 435; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 460; es-Selîlî, III, 1038; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 317; es-Sabbân, IV, 191; 'Abbâs Hasan, IV, 598; Tarabay, 183; el-Mansûr, I, 328; Ya'kûb, 107.

	صُخُّور، بُدُور	صَخْرَةَ، بَدْرَةَ	فَعَلَّة	11
	شُعُوب، قُنُون	شُعْبَةَ، قُنَّة	فُعَلَّة	12
	حُقُوب	حَقْبَةَ	فِعَلَّة	13
	شُصُوص	شَصُوص	فَعُول	14
	فُرُوق، خُبُوث	فَرِيق، خَبِيث	فَعِيل	15
	أَسُون	أَسِينَةَ	فَعِيلَةَ	16
	قُنُوس	قَوْنَس	فَوَعَل	17

13. فِعْلَان

فُعَال، فُعَل، فُعْل، فُعَلْ vezinleri bazı şartlarla kıyâsen bu kalıpta çoğul yapılır:²⁶²

- عُلام، عُراب. عُعال veznindeki isimler.
- حُرْد، صُرْد. فُعَل veznindeki isimler.
- حُوت، كُوز. 'ayn harfi vâv'lı isimler. فُعَل vezninde.
- muzâaf olmayan isimler, ki bunlar çoğunlukla 'ayn harfi illetli

olur. تاج، نار.

Bunlar dışında فَاعِل، فَعَال، فِعَال، فُعَل، فُعْل، فِعْلَان، فَعَلَّة، فُعَلَّة، فُعَلَّة، فُعُول، فُعُول، فَعِيل، فَعِيل vezinleri de sema'î olarak bu kalıpta çoğul yapılmıştır.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فِعْلَان	غُرَبَان، غُلْمَان	غُرَاب، غُلَام	*فُعَال	1
	جِرَان، شَيْبَان	جَار، شَيْب	*فَعَل	2
	صِرْدَان، نَعْرَان	صُرْد، نَعْر	*فُعَل	3

²⁶² Sîbeveyh, III, 603; İbnu's-Serrâc, c. II, 435; Ebû Hayyân, I, 445; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 461; es-Selîlî, III, 1042; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 321; es-Sabbân, IV, 193; 'Abbâs Hasan, IV, 599; Tarabay, 210; el-Mansûr, I, 504; Ya'kûb, 107-108.

4	* فُعْلٌ	حُوتٌ، كُوزٌ	حَيْتَانٌ، كَيْزَانٌ
5	فَاعِلٌ	حَائِطٌ	حَيْطَانٌ
6	فَعَالٌ	غَزَالٌ	غِزْلَانٌ
7	فِعَالٌ	صِوَارٌ، حِوَارٌ	صِيرَانٌ، حِيرَانٌ
8	فَعْلٌ	حَجَلٌ، حَحْشٌ	حِجْلَانٌ، حِحْشَانٌ
9	فِعْلٌ	صِنُوٌ، قِنُوٌ	صِنُونٌ، قِنُونٌ
10	فَعْلَانٌ	كِرْوَانٌ، فِلْتَانٌ	كِرْوَانٌ، فِلْتَانٌ
11	فَعْلَةٌ	قَضْفَةٌ، أَمَةٌ	قِضْفَانٌ، إِمْوَانٌ
12	فُعْلَةٌ	بُرْكَةٌ	بِرْكَانٌ
13	فِعْلَةٌ	نِسْوَةٌ	نِسْوَانٌ
14	فَعُولٌ	خِرُوفٌ، قَعُودٌ	خِرْفَانٌ، قِعْدَانٌ
15	فَعِيلٌ	ظَلِيمٌ، قَضِيبٌ	ظَلْمَانٌ، قِضْبَانٌ
16	فُعَيْلٌ	حُمَيْلٌ، حُبَيْشٌ	حِمْلَانٌ، حِبْشَانٌ

14. فُعْلَانٌ

Bu kalıp isimler için çoğul veznidir. Ancak isimleşen sıfatlar bu kalıpta çoğul yapılır.²⁶³ Bir sıfat, bir isime has bir sıfat olduğunda veya sıfat isime benzetildiğinde de bu kalıpta çoğul olabilir.²⁶⁴ Meselâ, فَارِسْ sıfatı bir isime has bir sıfat olduğundan çoğulu فُرْسَانٌ gelir.²⁶⁵

فُعْلَانٌ vezinleri bazı şartlarla kıyâsen bu kalıpta çoğul yapılabilir;²⁶⁶

²⁶³ Sîbeveyh, III, 632; el-Esterâbâdî, II, 152.

²⁶⁴ İbn Ya'îş, III, 299.

²⁶⁵ el-Esterâbâdî, II, 152.

²⁶⁶ Sîbeveyh, III, 571; İbnu's-Serrâc, c. II, 436; Ebû Hayyân, I, 448; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 461; es-Selîlî, III, 1042; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 321; es-Sabbân, IV, 194; 'Abbâs Hasan, IV, 600; Tarabay, 221; el-Mansûr, I, 579; Ya'kûb, 108.

- ظَهْر، بَطْن kalıbındaki isimler. فَعْل
- حَمَل، بَلَد kalıbındaki, 'ayn harfi sahih olan, muzâaf olmayan isimler. فَعْل
- رَغِيف، كَتِيب kalıbındaki isim. فَعِيل

Bunlar dışında sema'î olarak اَفْعَل، فَاعِل، فُعَال، فُعَل، فُعِل vezinleri de bu kalıpta çoğul yapılanlardandır.

ÇOĞUL		TEKİL	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
فُعْلَان	حُمْلَان، بُلْدَان	حَمَل، بَلَد	* فَعْل 1
	ظُهْرَان، رُكْبَان	ظَهْر، رَكْب	* فَعْل 2
	كُتْبَان، قُضْبَان	كَتِيب، قَضِيب	* فَعِيل 3
	حُمْرَان، سُودَان	أَحْمَر، أَسْوَد	أَفْعَل 4
	حُجْرَان، حُورَان	حَاجِز، حَائِر	فَاعِل 5
	حُورَان، زُقَان	حُور، زُقَاق	فُعَال 6
	حُدْرَان، شُهْبَان	حِدَار، شِهَاب	فِعَال 7
	حُشَّان، عِيدَان ²⁶⁷	حُش، عِيد	فُعَل 8
	شُقْدَان، رُخْلَان	شِقْد، رِخْل	فِعَل 9

15. فُعْلَاء

Kıyâsen bu kalıpta çoğul yapılan kelimeler:²⁶⁸

- Müzekker akillerin فَعِيل vezninde, fâil anlamında, lâm harfi sahih, şeddeli olmayan sıfatlar, عَلِيم، نَبِيه، gibi.

²⁶⁷ Yâ harfinden dolayı ilk harfin harekesi kesreye döndü, aslı عِيدَان idi.

²⁶⁸ Sîbeveyh, III, 632; Ebû Hayyân, I, 443; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 462; es-Selîlî, III, 1042; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 320; es-Sabbân, IV, 195; 'Abbâs Hasan, IV, 600; Tarabay, 237; el-Mansûr, I, 469; Ya'kûb, 108.

- فَاعِلٌ veya فُعَالٌ veznindeki, içgüdü, tabiat ve karaktere delâlet eden, müzekkerler için kullanılan sıfat. جاهل، شاعر
- Mısır Dil Akademisi'nin kararına göre فَعَالٌ vezninde olan, müzekker veya müennes, âkil ve fâil anlamındaki sıfatlar da bu kalıpta çoğul yapılabilir.²⁶⁹

Bunlar dışında فَعَلَ، فَعُلَ، فَعُولٌ، فَعِيلٌ، فَعِيلٌ vezinleri de sema'î olarak bu kalıpta çoğul yapılmıştır.

Bu kalıpta çoğul yapılan فَعِيلٌ veznindeki müfredler karakter, tabiat ve seciyeye delâlet ederler.²⁷⁰ Bu vezinle فَعَالٌ vezni arasında فَعِيلٌ vezninin ikisinde de kıyâsen çoğul yapılması bakımından ortaklık vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Sâlih es-Sâmerrâî'ye göre manevî unsurlara delâlet eden sıfatlar bu vezinde çoğul yapılırken maddi unsurlara delâlet eden sıfatlar فَعَالٌ vezninde çoğul yapılır.²⁷¹

ÇOĞUL (CEMÎ)		TEKİL (MÜFRED)	
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ
فُعَلَاءُ	عُلَمَاءُ، شُعَرَاءُ	عَالِمٌ، شَاعِرٌ	* فَاعِلٌ 1
	جُبَنَاءُ، جَوَدَاءُ	جَبَانٌ، جَوَادٌ	* فَعَالٌ 2
	شُجَعَاءُ، بُعَدَاءُ	شُجَاعٌ، بُعَادٌ	* فَعَالٌ 3
	أُمَمَاءُ، فُقَهَاءُ	أَمِينٌ، فَقِيهٌ	* فَعِيلٌ 4
	حُدَثَاءُ	حَدَّثٌ	فَعَلَ 5
	نُدَلَاءُ، فُسَلَاءُ	نَذَلٌ، فَسَلٌ	فَعَلَ 6
	صُهْرَاءُ، خُلَمَاءُ	صِهْرٌ، خِلْمٌ	فَعَلَ 7
	وُدَدَاءُ، رُسَلَاءُ	وَدُودٌ، رَسُولٌ	فَعُولٌ 8

²⁶⁹ el-Hamzâvî, 593.

²⁷⁰ es-Sâmerrâî, 144.

²⁷¹ ae. 146.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فُعَالٌ	رُحَالٌ، ظُنَارٌ	رِخْلٌ، ظِفْرٌ	فِعْلٌ	1
	دُرَابٌ، تُنَاءٌ	دَرَبٌ، تُنِيٌّ	فَعْلٌ	2
	بُسَاطٌ، جُوَالٌ	بُسْطٌ، جُولٌ	فُعْلٌ	3
	جُمَالٌ	جَمَلٌ	فَعَلٌ	4
	نُكَاتٌ	نُكْتَةٌ	فُعْلَةٌ	5
	نُقَاءٌ	نُقْوَةٌ	فَعْلَةٌ	6
	فُرَارٌ، تُنَاءٌ	فَرِيرٌ، تُنِيٌّ	فَعِيلٌ	7
	ظُمَاءٌ، هُمَالٌ	ظَامِيٌّ، هَامِلٌ	فَاعِلٌ	8
	تَوَامٌ	تَوَامٌ	فَوَعْلٌ	9

18. فُعَالِيٌّ

Bu vezin, müzekkeri فُعْلَانٌ, müennesi فُعْلَى olan sıfatların çoğul yapılması için kıyasidir. جَوَعَى. نَدْمَانٌ gibi. Bunlar dışında فَعِلٌ, فَعْلٌ, فَعِيلٌ kalıpları kıyasa uymamakla birlikte bu vezinde çoğul yapılmıştır.²⁷⁸

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فُعَالِيٌّ	نُدَامِيٌّ، جَوَاعِيٌّ	نَدْمَانٌ، جَوَعَانٌ	* فُعْلَانٌ	1
	نُدَامِيٌّ، جَوَاعِيٌّ	نَدْمِيٌّ، جَوَعِيٌّ	* فَعْلَى	2
	سُكَارِيٌّ	سَكِرٌ	فَعِلٌ	3
	فُرَادِيٌّ، رُدَالِيٌّ	فَرْدٌ، رَذَلٌ	فَعْلٌ	4
	أَسَارِيٌّ، رُجَالِيٌّ	أَسِيرٌ، رَجِيلٌ	فَعِيلٌ	5

²⁷⁸ Sıbeveyh, III, 650; Ebû Hayyân, I, 453; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 463; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 323; 'Abbâs Hasan, IV, 605; Tarabay, 230; el-Mansûr, I, 586; Ya'kûb, 111

E. Muntehe'l-Cumû' ve Vezinleri

Kırık çoğulların bir kısmında “çoğul elifi”²⁷⁹nden sonra iki; veya zaidlerle²⁸⁰ birlikte üç harf olan cemi'lere muntehe'l-cumû' denir. Bu vezinlere muntehe'l-cumû' denmesinin sebebi çoğul olma bakımından son nokta olmasından dolayıdır. Yani muntehe'l-cumû' veznindeki bir çoğulun ikinci kez bir çoğulu (cem'u'l-cem'i) yapılmaz. Böyle olduğu için bu vezin çoğulluk için nihâî nokta görülmüştür. Bu nedenle bu çoğula muntehe'l-cumû' denmiştir.

Muntehe'l-cumû' kalıplarında bulunan bir kelimenin ikinci kez çoğul yapılması için sema'î olarak çoğulu yapılan başka bir vezin ile vezin bakımından, vezindeki harf sayısı bakımından, vezindeki harekeli harfin vezindeki sırası bakımından uyum içinde bulunması gerekir.²⁸¹

Meselâ; أرْبَعَاءُ ← أَرْبَاعٌ ← أَصْدِقَاءُ ← أَصَادِقُ ile uyum içinde olmuş olur. Yine, سُلْطَانٌ ← سَلَاطِينُ denildiği zaman بُرْقَانٌ ← بُرَاقِينُ, Bu şekilde bir benzeri olmayan bir çoğulun muntehe'l-cumû' çoğulu yapılmaz.

Müfred kelimeler muntehe'l-cumû' vezinlerinde çoğul yapıldığı zaman daha önce kalbedilmiş harfler aslına döner, i'lâl ve ibdâl kaideleri de فَعَالِلٌ veya şibh-i fe'âlîl vezinlerinin aslı suretini bozmadan icra edilir.²⁸²

مَتَائِنٌ ← مَتَائِنٌ; مَدَامَةٌ ← مَدَاوِمٌ; مَجَازَةٌ ← مَجَاوِزٌ; مَقَالٌ ← مَقَاوِلٌ; مَبَايِعٌ ← مَبَاعٌ

عَطِيَّةٌ ← عَطَائِيٌّ ← عَطَائِيٌّ ← عَطَائِيٌّ; خَطَائِيٌّ ← خَطَائِيٌّ ← خَطَائِيٌّ ← خَطَائِيٌّ

Muntehe'l-cumû' vezinleri için ayrıca “*munteha't-teksîr*”, “*munteha'l-cem*”, “*aksa'l-cumû*”, “*el-cem'u'l-ekber*”, “*el-cem'u'l-aksâ*”, “*cem'u'l-aksâ*”, “*el-cem'u'l-muntehâ*”, “*siyağ'u'l-cem'i'l-muntehâ*”, “*el-muntehâ*”, “*el-cem'u'l-mükesseru'l-muntehâ*”, “*el-mutenâhî*”, “*el-cem'u'l-lezî lâ nâzîre leh*” gibi isimlerle de adlandırılmaktadır.²⁸⁵

²⁷⁹ Çoğul elifi fe'âlîl veya şibh-i fe'âlîllerde çoğulluk durumunda ziyade edilen, çoğulluğa delâlet eden eliftir.

²⁸⁰ Bu zaidler, ilerde belirteceğimiz üzere ya *yâ* ya da *tâ* olur.

²⁸¹ 'Abbâs Hasan, IV,621; Tarabay, 245.

²⁸² Tarabay, 247.

²⁸³ Bkz. İbn Cinnî, *el-Munsîf*, 260-261.

²⁸⁴ Bkz. İbn Cinnî, *el-Munsîf*, 319, el-'Ukberî, II, 404-407.

²⁸⁵ Tarabay, 246-247.

Vâfi Hâc, çalışmasında 71 vezin²⁸⁶ saymıştır.²⁸⁷ Ancak özellikleri bakımından aynı görüldüğünden ve bazılarının az kullanılmasından dolayı bu vezinlerin hepsini ele almayacağız.

Muntehe'l-cumû' vezinlerinden en çok kullanılanlar şunlardır:

1. فَعَائِل

Üç harfi aslî olan rubâi, lafzî veya manevî müennes olabilen isim veya sıfatlar bu vezinde çoğul yapılıdır.

Bu vezinler:²⁸⁸

– Şeddeli olup فَعَلَّة، فَعْلَةٌ ve فَعْلَةٌ kalıbında olanlar. مَدَّة، مَدَّة، مَدَّة gibi.

– Üçüncü sırada med harfi bulunan, müzekker ve müennes olabilen فَعِيْلَان kalıbı, نَرِيْمَان، حَسِيْفَان gibi.

– Üçüncü sırada veya *elif*ten sonra dördüncü sırada hemze bulunan isim ve sıfatlar، رِسَالَةٌ، عَجَاسَاء، دُبُوقَاء، قَرِيْبِي، قَرِيْبِي gibi.

Bu vezinde çoğul yapılan sıfatlar isimlere benzerler. Bu sıfatlar فُعَّال veya فُعَّال vezininde olduğu gibi oluş ve harekete değil adet bakımından çokluğa delâlet ederler.²⁸⁹

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZİNİ		
فَعَائِل	فَعَائِل، جَلَائِر	فَعَائِل، جَلَائِر	* فَعَائِل	1
	جَرَائِض، هَلَائِع	جَرَائِض، هَلَائِع	* فَعَائِل	2
	شَمَائِل، سِلَائِم	شَمَائِل، سِلَائِم	* فَعَائِل	3
	عَقَائِب، هَيَائِم	عَقَائِب، هَيَائِم	* فَعَائِل	4
	شَمَائِل، شَنَائِط	شَمَائِل، شَنَائِط	* فَعَائِل	5

²⁸⁶ Bu vezinleri şibh-i fe'âlillerle birlikte vereceğiz.

²⁸⁷ Mâcid, 76.

²⁸⁸ Sîbeveyh, III, 610; Ebû Hayyân, I, 454-455; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 462-463; es-Selîfî, III, 1044; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 324; es-Sabbân, IV, 198; 'Abbâs Hasan, IV, 603; Tarabay, 251; el-Mansûr, I, 422; Ya'kûb, 110.

²⁸⁹ es-Sâmerrâî, 149.

6	* فَعَالٌ	شَمَالٌ، بَلَّازٌ	شَمَائِلٌ، بَلَّازٌ
7	* فُعَالٌ	ضُنَّاكٌ	ضُنَائِكٌ
8	* فَعَالَاءٌ	كِرَائَاءٌ، عَجَاسَاءٌ	كِرَائِثٌ، عَجَائِسٌ
9	* فَعَالَاءٌ	حُبَّاسَاءٌ، حُلَّاسَاءٌ	حُبَّائِسٌ، حَلَّائِسٌ
10	* فَعَالَاءٌ	قِصَاصَاءٌ	قِصَائِصٌ
11	* فَعَالَةٌ	حَمَامَةٌ، دَجَاجَةٌ	حَمَائِمٌ، دَجَائِجٌ
12	* فُعَالَةٌ	ذُبَابَةٌ، ذُبَابَةٌ	ذَوَائِبٌ، ذَبَائِبٌ
13	* فَعَالَةٌ	رِسَالَةٌ، كِنَايَةٌ	رِسَائِلٌ، كِنَائِنٌ
14	* فُعَالِيٌّ	حُبَارِيٌّ، حُنَاسِيٌّ	حُبَائِرٌ، حُنَائِسٌ
15	* فِعَالِيٌّ	صِمَارِيٌّ	صِمَائِرٌ
16	* فَعَالِيَّةٌ	حَفَائِيَّةٌ، رَبَاجِيَّةٌ	حَفَائِثٌ، رَبَائِجٌ
17	* فَعَالِيَّةٌ	حُبَارِيَّةٌ، طُخَارِيَّةٌ	حُبَائِرٌ، طُخَائِرٌ
18	* فَعْلَةٌ	ذُرَّةٌ، كَنَّةٌ	ذَرَائِرٌ، كَنَائِنٌ
19	* فُعْلَةٌ	جِنَّةٌ، مُدَّةٌ	جِنَائِنٌ، مَدَائِدٌ
20	* فِعْلَةٌ	ظِنَّةٌ، قِنَّةٌ	ظَنَائِنٌ، قَنَائِنٌ
21	فُعُولٌ	نُجُودٌ، هُدُوبٌ	نَجَائِدٌ، هَدَائِبٌ
22	* فُعُولٌ	عَجُوزٌ، ذُنُوبٌ	عَجَائِزٌ، ذَنَائِبٌ
23	* فَعُولَاءٌ	جُلُولَاءٌ، دُبُوقَاءٌ	جَلَائِلٌ، دَبَائِقٌ
24	* فَعُولَةٌ	قُرُونَةٌ، نُبُوءَةٌ	قُرَائِنٌ، نُبَائِيَا
25	* فَعُولَةٌ	حُلُوبَةٌ، رَكُوبَةٌ	حَلَائِبٌ، رَكَائِبٌ
26	* فَعُولِيٌّ	كَشُوتِيٌّ، هَيُولِيٌّ	كَشَائِثٌ، هَيَائِلٌ

	لَطَائِف، حَزَائِق	لَطِيف، حَزِيف	*فَعِيل	27
	قَرَائِث، بَرَائِس	قَرِيثَاء، بَرِيْسَاء	*فَعِيْلَاء	28
	نَرَائِم، حَسَائِف	نَرِيْمَان، حَسِيْفَان	*فَعِيْلَان	29
	صَحَائِف، شَطَائِيَا	صَحِيْفَة، شَطِيْبَة	*فَعِيْلَة ²⁹⁰	30
	قَرَائِث، كَرَائِث	قَرِيْثِي، كَرِيْثِي	*فَعِيْلِي	31

2. فَعَالٍ (الفَعَالِي).

Aşağıdaki kalıplar bu vezinde çoğul yapılır. Bunlar:²⁹¹

– مَوْمَاةٌ: فَعْلَاةٌ²⁹²

– سِعْلَاةٌ: فَعْلَاةٌ²⁹³

– هَيْبَرِيَّةٌ: فَعْلِيَّةٌ²⁹⁴

– عَرْقُوَّةٌ: فَعْلُوَّةٌ²⁹⁵

– İki zaidin arasında aslî harfin bulunduğu isimler. Bazı alimlere göre bu durumda ilk zâid harf, bazı alimlere göre ise ikinci zâid harf hazfedilir.²⁹⁶ فَلَئْسُوَّةٌ²⁹⁷ حَبْنَطَى

– İki zaidin arasında aslî harfin bulunduğu isimler. Bazı alimlere göre bu durumda ilk zâid harf, bazı alimlere göre ise ikinci zâid harf hazfedilir.²⁹⁶ فَلَئْسُوَّةٌ²⁹⁷ حَبْنَطَى

Bunlardan başka sema'î olarak bu vezinde çoğul yapılan kalıplar da mevcuttur.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZİNİ		
فَعَالٍ (فَعَالِي)	حَتَّاسٍ، حَلَاوٍ	حَتَّاسِي، حَلَاوِي	*فَعَالِي	1

²⁹⁰ Mefûl anlamında bir sıfat olmaması gerekir. حَرِيْمَةٌ (yaralı) gibi.

²⁹¹ Ebû Hayyân, I, 453; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 463; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 323; es-Sabbân, IV, 201; 'Abbâs Hasan, IV, 604; Tarabay, 274; el-Mansûr, I, 593; Ya'kûb, 111.

²⁹² Büyük çöl.

²⁹³ Gulyabani, hortlak ve cadı cini.

²⁹⁴ Saçın ince pulları ve pamuğun uçuşan zerrelere.

²⁹⁵ Su kovasının üstündeki yatay odun.

²⁹⁶ Cemilerde zâid harfin hazfî konusunu ilerde ele alacağız.

²⁹⁷ Göbekli, karnı büyük.

²⁹⁸ Bu vezin, müzekkeri فَعْلٌ olan sıfatı müşebbehe vezni değildir.

²⁹⁹ Bu vezin bir önceki vezinde olduğu gibi, müzekkeri فَعْلٌ olan sıfatı müşebbehe vezni değildir.

2	*فَعَالِي	صِمَارِي	صِمَارٍ
3	*فُعَالِيَّ	حُخَادِيَّ، جُلَافِيَّ	حَخَادٍ، جَلَافٍ
4	*فَعَالِيَّة	أَرَانِيَّة، زَبَارِيَّة	أَرَانٍ، زَبَارٍ
5	*فُعَالِيَّة	عُفَارِيَّة، خُدَانِيَّة	عُفَارٍ، خُدَانٍ
6	*فُعَلَاء	سُلَاء، لُوبَاء	سَلَالٍ، لُوبَابٍ
7	*فُعَلَاء	عِلْبَاء، مِلْطَاء	عَلَابٍ، مَلَاطٍ
8	*فُعَلَاء ³⁰⁰	عَدْرَاء، رُقْعَاء	عَدَارٍ، رُقَاقٍ
9	*فَعَلَاة	مَوْمَاة، سَلْقَاة	مَوَامٍ، سَلَاقٍ
10	*فَعَلَاة	سِعَلَاة، عِنْصَاة	سَعَالٍ، عِنَاصٍ
11	*فِعْلَاوُ	فِنْدَاوُ، سِنْدَاوُ	فَنَادٍ، سَنَادٍ
12	*فِعْلَايَةَ	ثِنْتَايَةَ، دِعْطَايَةَ	ثِنَاتٍ، دَعَاظٍ
13	*فِعْلَايَةَ	فِنْدَايَةَ، عِنْدَايَةَ	فَنَادٍ، عَنَادٍ
14	*فُعَلْنِي	خُدْرَنِي، عَفْرَنِي	خُدَارٍ، عَفَارٍ
15	*فُعَلْنِيَّة	بُلْهِنِيَّة، رُفْعِنِيَّة	بَلَاهٍ، رَفَاغٍ
16	*فُعُلُوْ	عُنْفُوْ، دُهُدُوْ	عُنَافٍ، دَهَادٍ
17	*فُعُلُوَّة	عَرْفُوَّة، تَرْفُوَّة	عَرَاقٍ، تَرَاقٍ
18	*فُعُلُوَّة	شُنْطُوَّة، خُنْدُوَّة	شِنَاظٍ، خَنَادٍ
19	*فُعُلُوَّة	عِنْصُوَّة	عِنَاصٍ
20	*فُعَلُوِي	هَرَنْوِي	هَرَانٍ
21	*فُعَلِي	فَتُوِي، نَجُوِي	فَتَاوٍ، نَجَاوٍ

³⁰⁰ Bu vezin فَعَالِي ve فَعَالِيَّ vezinlerinde de çoğul yapılması mümkündür.

22	* فُعَلَى	حُبَلَى، حُنْتَى	حَبَالٍ، حَنَاتٍ
23	* فِعَالَى	ذِفْرَى، ذِكْرَى	ذَفَارٍ، ذَفَارٍ
24	* فَعَالَى	زَرَدَى، عَرَقَى	زَرَادٍ، عَرَاقٍ
25	* فَعَالَى	عَرَفَى، قَرَنَى	عَرَاقٍ، قَرَانٍ
26	* فَعَالَى	حُلْدَى، سُرَى	حَلَاذٍ، سَرَارٍ
27	* فَعَالَى	إِنْفَى، قَلَى	أَنَافٍ، قَلَالٍ
28	* فَعَالَى	ذَرِيَا	ذَرَابٍ
29	* فَعَالَى	جَبْرِيَا	جَرَابٍ
30	* فَعَالَى	جَبْرِيَاءَ، جَذْرِيَاءَ	جَبَارٍ، حَذَارٍ
31	* فَعَالِيَانِ	إِرْبِيَانِ، سِرْسِيَانِ	أَرَابٍ، سَرَّاسٍ
32	* فَعَالِيَةً	حُلْدِيَّةَ، دُهُدِيَّةَ	حَلَاذٍ، دَهَادٍ
33	* فَعَالِيَةً	هَبْرِيَّةَ، ³⁰¹ حَذْرِيَّةَ	هَبَارٍ، حَذَارٍ
34	* فَعَالَاةَ	فَلَنْسَاةَ	فَلَّاسٍ
35	* فَعَالُوَّةَ	فَلَنْسُوَّةَ	فَلَّاسٍ
36	* فَعَالَى	حَبْنَطَى، عَفْرَتَى	³⁰² حَبَاطٍ، عَفَارٍ
37	* فَعَالِيَّةَ	فَلَنْسِيَّةَ	فَلَّاسٍ
38	* فَعَالَاةَ	فَهْوَبَاةَ	فَهَابٍ
39	* فَعَالَى	كَشُوْتَى، هَبُوَلَى	كَشَاتٍ، هَبَالٍ
40	* فَعَالَى	كَبِيرَى، قَرِيْتَى	كَتَارٍ، قَرَاتٍ

³⁰¹ Yerin sert bölgesi.

³⁰² İlk zâid harfin hazfedilmesi suretiyle yapılan bu cemîden başka bazı Araplar ikinci zâid harfin hazfî suretiyle cem ederler. O durumda: حَبَانِطْ şeklinde olur.

	ذَكَارَى، ذَفَارَى	ذِفْرَى، ذِكْرَى	*فِعَالَى	6
	طَهَارَى، رَزَاحَى	طَاهِر، رَازِح	فَاعِل	7
	حَبَاطَى	حَبِط	فَعَل	8
	مَهَارَى	مِهْرَى	فِعَالَى	9
	حَذَارَى	حَذْرِيَان	فِعَالِيَان	10
	يَنَامَى، رَجَالَى	يَتِيم، رَجِيل	فَعِيل	11
	أَيَامَى	أَيِّم	فَعِيل	12

4. فَعَالَى

Bu veznin kıyâsen çoğul yapıldığı vezinler şunlardır:³⁰⁴

– Sülâsi, ‘ayn harfi sâkin ve üç harften sonra şeddeli *yâ* bulunan kelimeler. Ancak sondaki *yâ*’nın nisbet için kullanılıyor olmaması gerekir. كُرْكِي، قُمْرِي gibi. Aslen nisbet için kullanılmışsa bile daha sonra bu nisbet *yâ*’sı nisbet için kullanımdan çıkmış olması gerekir. مِهْرِي gibi. مِهْرَة aslında bir kabile ismidir. Önceleri مِهْرِي bu kabilenin atları için kullanılırken sonraları nisbet anlamından çıkıp isme dönüşmüştür. بُخْتِي de aynı şekilde بُخْت kabilesinin atlarını kabileye nisbet etmek için kullanılırdı. Daha sonra bu nisbet anlamı ortadan kalktığı için bu isimler bu vezinde çoğul yapılabilir. Eğer *ya* nisbet için (مِصْرِي، تُرْكِي gibi) ise bu vezinde çoğul yapılmaz.³⁰⁵

– فَعَالَى kalıbındaki isimler veya sıfatlar فَعَالَى ve فَعَالَى vezninde olduğu gibi bu vezinde de kıyâsen çoğul yapılabilir. فَعَالَى kalıbının çoğulunda, bu üç vezin (فَعَالَى، فَعَالَى، فَعَالَى) arasında i’lâl kaideleri gereğince geçiş yapılabilir. Şöyle ki; فَعَالَى vezni çoğul yapıldığı zaman, hemzeden önceki *elif*, kendinden önceki harfin harekesi kesre olduğu için *yâ*’ya döner. Bu durumda hemze de *yâ*’ya döner ve kendinden önceki

³⁰⁴ Ebû Hayyân, I, 454; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 463; es-Selîlî, III, 1044; es-Suyûtî, *Hem‘u'l-Hevâmi*, III, 324; es-Sabbân, IV, 203; ‘Abbâs Hasan, IV, 606-607; Tarabay, 377; Ya‘kûb, 111

³⁰⁵ es-Suyûtî, *Hem‘u'l-Hevâmi*, III, 323; ‘Abbâs Hasan, IV, 606-607.

kalbedilmiş *yâ* 'ya idğam edilir. Bu durumda kelime *صَحَارِيّ، عَذَارِيّ، فَعَالِيّ* gibi olur. İ'lal kaideleri gereği kelimeyi hafifletmek için sondaki *yâ* 'lardan birini hafifletmek mümkündür. İkinci *ya* 'nın hafifedilmesi durumunda kelime *صَحَارِيّ، عَذَارِيّ، فَعَالِيّ* vezninde çoğul olmuş olur. Birinci *yâ* 'nın hafifedilmesi durumunda kelime *صَحَارِيّ، عَذَارِيّ، فَعَالِيّ* olur.³⁰⁶

Bu kaidelere uymayan bazı kalıplar da sema'î olarak bu vezinde çoğul yapılmıştır.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZİNİ		
فَعَالِيّ	فَمَارِيّ، كَرَاكِيّ	فَمَرِيّ ³⁰⁷ كُرْكِيّ ³⁰⁸	*فُعَلِيّ	1
	بَرَادِيّ، فَسَاقِيّ	بَرَدِيّ، فَسَقِيّة	*فُعَلِيّ	2
	دَهَادِيّ، كَوَافِيّ	دُهْدِيّة، كُوفِيّة	*فُعَلِيّ	3
	عَرَاْفِيّ، غَرَاْفِيّ	عَرَفِيّة، غَرَفِيّة	*فُعَلِيّ	4
	عَلَابِيّ، حَرَابِيّ	عَلْبَاء، حِرْبَاء	*فُعَلَاء	5
	قَوَابِيّ، لَوَابِيّ	قُوبَاء، لُوبَاء	*فُعَلَاء	6
	جَحَادِيّ، تَمَارِيّ	جُحَادِيّ، تُمَارِيّ	*فُعَلَايِيّ	7
	عَنَافِيّ، دَهَادِيّ	عُنْفُوّ، دُهْدُوّ	*فُعَلُوّ	8
	ذَرَابِيّ	ذَرِيّآ	*فُعَلِيّآ	9
	جَبَارِيّ	جَبَرِيّآ	*فُعَلِيّآ	10
	بَعَاْضِيّ، عَذَارِيّ	بَعُضَاء، عَذْرَاء	*فُعَلَاء	11

³⁰⁶ ‘Abbâs Hasan, IV, 606, 620.

³⁰⁷ Kahverenkli, sesi güzel bir güvercin türü.

³⁰⁸ Turna (kuş türü).

	عَوَارِيّ	عَارِيَّة	فَاعِلَةٌ	12
	أُنْثِيّ	أُنْثَى	فُعْلَى	13
	زَرَافِيّ	زَرَافَةٌ	فَعَالَةٌ	14
	ظَرَائِيّ	ظَرَبَان	فَعِلَان	15

5. فَعَالِيّ

Bu vezin *lâm* harfinden sonra *hemze* bulunan sülâsi mezidlerin isim ve sıfatları için kıyâsî çoğul kalıbıdır.³⁰⁹ نُتْدَاةٌ، كِفْرِيّ، gibi.

Bu şartlara uymayan فِعْلَاوٌ ve فِعْلَايَةٌ kalıplarının sema'î olarak bu vezinde çoğul yapıldığı görülmüştür.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZİNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZİNİ	
فَعَالِيّ	حَنَاطِيّ	حُنَاطِيّ	* فُعَالِيّ	1
	حَنَاطِيّ	حُنْطِيّ	* فُعَلِيّ	2
	عَرَاقِيّ، كَفَارِيّ	عِرْقِيّ، كِفْرِيّ	* فِعْلِيّ	3
	ضَهَائِيّ	ضَهِيّ	* فَعَلَا	4
	تُنَادِيّ	تُنْدَاةٌ	* فُعْلُوَةٌ	5
	طَبَاطِيّ، طَفَاشِيّ	حَبَبُطَا، طَفَنُشَا	* فَعُنَلَا	6
	حَفَاتِيّ، حَفَاسِيّ	حَفِيَّتَا، حَفِيْسَا	* فَعِيْلَا	7
	قَنَادِيّ، سَنَادِيّ	قِنْدَاو، سِنْدَاو	فِعْلَاو	8
	فَنَادِيّ، عَنَادِيّ	فِنْدَايَةٌ، عِنْدَايَةٌ	فِعْلَايَةٌ	9

³⁰⁹ Tarabay, 345

6. فَعَالِيل - فَعَالِل

Aşağıdaki durumlarda bu kalıplar kıyâsen çoğul vezni olur:³¹⁰

– Rubâi mücerred vezinleri. جَعْفَرٌ، مُرْتُنٌ

– Humâsi mücerred vezinleri.

1- Humâsi mücerred vezinlerde, kelimenin beşinci harfi ziyadelik alâmeti taşıyorsa hazfi zaruridir. Bu vezinlerde çoğul, beşinci yani son harfin hazfiyle olur.

جَحْمَرِش ← جَحَايِر

2- Eğer kelimenin herhangi bir harfi ziyadelik alâmeti taşımıyorsa aynı şekilde beşinci harfin hazfinden sonra çoğul yapılır.

3- Eğer dördüncü harf ziyadelik alâmeti taşıyorsa, dördüncü harfin veya beşinci harfin hazfi mümkündür. فَرَاذِق ← فَرَزْدَق

– Rubâi mezid vezinleri: Aslî harfleri dört tane olup, daha sonra bir veya daha fazla harf ilâve edilen vezinlerdir.

1- Bu kelimelerin cemîleri yapılacağı zaman zâid olan harf hazfedilir.

مُدْحَرَج ← دَحَارِج

2- Eğer dördüncü harf zâid lîn harfiyse çoğul yapılacağı zaman hazfedilmez. Bu isim veya sıfatlar, yâ ziyade edilmiş فعَالِيل vezninde çoğul yapılır. Ancak harfi lîn olmayan harekeli illet harfi zorunlu olarak hazfedilir.

كَنْهَوْر ← كَنْهَائِر gibi. Bu lîn harfi dördüncü sırada değil de üçüncü veya beşinci sırada olursa hazfedilir. فَذَوَكْس ← فَذَاكِس

– Humâsi mezid vezinleri: Aslî beş harfinden başka harf ziyade edilmiş vezinlerdir.

1- Bu vezinler çoğul yapılacağı zaman altıncı aslî harf ve zâid harf hazfedilir.

قَرَطْبُوس ← قَرَاطِب gibi.

Bu vezinde çoğul yapılan isim veya sıfatların lâm harfi şeddeliyse ve müfrette ayırık yazılmışsa yani fekk³¹¹ olmuşsa çoğulda da fek olur. Eğer müfrette fekk olmamışsa çoğul durumunda fek olmaz.³¹²

³¹⁰ Sîbeveyh, III, 612; İbnu's-Serrâc, c. III, 11; Ebû Hayyân, I, 458; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 463; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, III, 325; es-Sabbân, IV, 205; 'Abbâs Hasan, IV, 607; Tarabay, 351, 415; el-Mansûr, I, 528; Ya'kûb, 109.

³¹¹ Fekk (الفك): İdğam olmuş harflerin ayrılmasına, idğamın zıddına denir.

³¹² Ebû Hayyân, I, 458; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, III, 326

قَرَدَد ← قَرَادِد; مَهْدَد ← مَهَادِد; مِعَنَّ ← مِعَان; حِدَاب ← حِدَاب

Dördüncü sırada lîn harfi bulunan, idğam yapılmamış isim ve sıfatların çoğulunda üçüncü harfle dördüncü harf arasına sâkin *yâ* ilâve edilir.³¹³

بُهْلُول ← بَهَائِل; مَطْعَام ← مَطَاعِيم

فَعَالِل vezni ve benzerleri(şibh-i fe'âlîl)nde, hazfedilen bir harfin veya zâidin yerine sondan önceki harf ile son harf arasına *yâ* harfinin ilâve edilmesi mümkündür. Ancak Kûfeli alimlere göre فَعَالِل vezni ve benzerlerinde son harf ile sondan bir önceki harf arasına *yâ*'nın ziyade edilmesi veya var olan *yâ*'nın hazfedilmesi caizdir.³¹⁴ Basralı alimlere göre de ancak zaruret durumunda bu *yâ* eklenebilir veya var olanı hazfedilebilir.³¹⁵

Ancak *yâ*'nın ziyadesi şeddeli *yâ* harfiyle biten çoğullarda ve *yâ*'nın hazfedilmesi aynı cins harfin yan yana gelmesine sebebiyet vereceği yerlerde (جَلَابِيب ← جَلَابِيب örneğinde olduğu gibi) *yâ*'nın hazfi caiz olmaz. Bunun dışındaki yerlerde *yâ*'nın hazfi de ilâvesi de caizdir.³¹⁶ Bu görüşü destekleyen kullanımların çokluğu sebebiyle bazı alimler bu görüşü tercih etmiştir. Bu görüş, Arapçayı öğrenenleri bu noktada hatırı sayılır bir detaydan kurtardığından dolayı bu görüşün tercih edilmesi daha uygundur.

فَعَالِل vezninde *yâ*'nın ilâve edilme sebepleri şunlardır;

1- Dördüncü sıradaki lîn harfine karşılık (ivaz) olması. Bu *yâ*'nın yerine te'nisliğe delâlet eden *tâ* da ziyade edilebilir.³¹⁷ Ancak hem *yâ* hem *tâ* aynı anda ilâve edilemez. Biri gelirse diğeri hazfedilir.³¹⁸

2- Sondaki *tâ* çoğulluğu tekid için de olabilir.³¹⁹

حَبْنَطَى ← حَبَانِيط ← حَبَانِطَة; قُنَادِيل ← قُنَادِيل ← قُنَادِلَة

³¹³ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi*, III, 326

³¹⁴ es-Sabbân, IV, 213.

³¹⁵ *ae.* IV, 214.

³¹⁶ Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Mukrî el-Feyyûmî er-Rafî'î, *el-Misbâhu'l-Munîr fi Garibi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk. 'Abdulazîm eş-Şinnâvî, Dâru'l-Me'arîf, Kahire, 1977, "دنى" maddesi; 'Abbâs Hasan, IV, 611, 618.

³¹⁷ 'Abbâs Hasan, IV, 619.

³¹⁸ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi*, III, 326; el-Esterâbâdî, II, 189; 'Abbâs Hasan, IV, 619.

³¹⁹ el-Esterâbâdî, II, 190.

3- İlâve edilen *tâ* bazen hazfedilen nisbet *yâ*'sına karşılık (ivaz) olabilir.³²⁰

أَشْعَثِيَّ ← أَشَاعِنَةَ; أُرْزُقِيَّ ← أُرَارِقَةَ

4- Bir kelimenin 'ucme³²¹ olduğunu ifade etmek için. طَيْلَسَانَ ← طَيْالِسَةَ³²²

5- Çoğul kelimeyi müfred veznine hamletmek. صَيْقَلَ ← صَيَاقِلَةَ³²³

Harf sayısı bakımından, hareketleri bakımından fe'âlîl (فَعَالِل) kalıbıyla aynı olan vezinlere **şibh-i fe'âlîl** denir.³²⁴ Bu vezinler fe'âlîl (فَعَالِل) kalıbında çoğul yapılır. مَفَاعِل, مَفَاعِلَة مَفَاعِلَة - مَفَاعِلَة gibi. Bu vezinler fe'âlîl (فَعَالِل) veznine benzeyen vezinlerdir. Çoğulluk konusunda fe'âlîl (فَعَالِل) vezninde geçerli olan hükümler şibh-i fe'âlîl vezinlerde de geçerlidir.

Bu vezinler:

Şibh'i-fealil		Yâ'lı Şibh'i-fe'âlîl		Tâ'lı Şibh'i-fe'âlîl	
1	مَدَارِس - مَفَاعِل	26	مَفَاتِيح - مَفَاعِل	49	مَوَازِجَة - مَفَاعِلَة
2	أَرَاقِم - أَفَاعِل	27	أَبَارِيق - أَفَاعِل	50	أَصَاغِرَة - أَفَاعِلَة
3	تَنَافِل - تَفَاعِل	28	تَصَارِيف - تَفَاعِل	51	تَنَابِلَة - تَفَاعِلَة
4	يَحَامِد - يَفَاعِل	29	يَنَابِيع - يَفَاعِل	52	يَنَابِيعَة - يَفَاعِلَة
5	خَنَاجِر - فَعَالِل	30	عَصَافِير - فَعَالِل	53	جَهَابِذَة - فَعَالِلَة
6	سَلَالِم - فَعَاعِل	31	كَلَالِيب - فَعَاعِل	54	تَبَابِيعَة - فَعَاعِلَة
7	زَعَارِع - فَعَاعِل	32	فَلَافِيس - فَعَاعِل	55	سَوَاسِوَة - فَعَاعِلَة
8	رَعَاشِن - فَعَالِن	33	بَسَاتِين - فَعَالِن	56	رَعَاشِنَة - فَعَالِنَة
9	قَلَانِس - فَعَانِل	34	غَرَانِيق - فَعَانِل	57	سَبَابِنَة - فَعَانِلَة

³²⁰ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 331; 'Abbâs Hasan, IV, 619.

³²¹ 'Ucme, Arapçanın vezinlerine ve fonetik özelliklerine uymayan yabancı kelimelere denir. Ayrıntı için bkz. Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. 'Alî el-Hüseynî el-Curcânî, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan, 2009, 150; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirah fî 'İlmi Usulî'n-Nahv*, thk. Ahmet Suphi Fırat, Matbaatu'l-Kulliyeti'l-Âdâb, İstanbul, 1975, 17; İsmail Bayer, Ahmet Özkan, *Kur'ân'da Özel İsimler (Anlambilim)*, İber Yayınevi, Ankara, 2005, 1-4.

³²² Mâcid, 77.

³²³ Mâcid, 77.

³²⁴ es-Selîlî, III, 1045; es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 326; 'Abbâs Hasan, IV, 612.

10	حَنَادِب - فَعَائِل	35	فَنَاعِيس - فَعَائِل	58	حَنَادِبَة - فَعَائِلَة
11	حَدَاوِل - فَعَاوِل	36	فَرَاوِيح - فَعَاوِل	59	حَلَاوِرَة - فَعَاوِلَة
12	خَوَارِج - فَوَاعِل	37	طَوَاحِين - فَوَاعِل	60	صَوَالِحَة - فَوَاعِلَة
13	عَنَابِر - فَعَائِل	38	حَرَائِل - فَعَائِل	61	عَنَابِرَة - فَعَائِلَة
14	ضَيَاجِم - فَيَاعِل	39	شَيَاطِين - فَيَاعِل	62	صَيَارِفَة - فَيَاعِلَة
15	صَحَائِف - فَعَائِل	40	شَمَائِل - فَعَائِل	63	حَمَائِمَة - فَعَائِلَة
16	عَفَارِت - فَعَالِت	41	عَفَارِيت - فَعَالِت	64	عَفَارِيتَة - فَعَالِتَة
17	طَوَاعِت - فَلَاعِت	42	طَوَاعِيت - فَلَاعِيت	65	طَوَاعِيتَة - فَلَاعِيتَة
18	حَوَارِي - فَعَالِي	43	كَرَاسِي - فَعَالِي	66	زَبَانِيَة - فَعَالِيَة
19	حَرَائِي - فَعَالِي	44	حَرَائِيء - فَعَالِيء	67	حَرَائِمَة - فَعَالِمَة
20	نَرَاجِس - نَفَاعِل	45	نَرَاجِيس - نَفَاعِل	68	نَرَاجِسَة - نَفَاعِلَة
21	زَرَاقِم - فَعَالِم	46	حَرَاسِيم - فَعَالِم	69	زَرَاقِمَة - فَعَالِمَة
22	قَطَائِر - فَعَائِل	47	قَطَائِير - فَعَائِل	70	قَطَائِرَة - فَعَائِلَة
23	فَعَالِع - فَعَالِع ³²⁵	48	فَعَالِيع - فَعَالِيع	71	فَعَالِيعَة - فَعَالِيعَة
24	عَذَارِي - فَعَالِي		-		-
25	سُكَارِي - فَعَالِي		-		-

Şibh'i-fe'âlil vezinleri dikkate alındığında bu tür vezinlerin çoğaltılabileceği görülecektir. Aslen sülâsi olup harf ziyade edildiği zaman rubâilere ilhak olan isim ve sıfatlar, şibh'i-fe'âlil vezinleri gibi çoğul yapılacağından her farklı zâid harf, farklı bir vezin anlamına gelecektir. Meselâ ³²⁶عَبْدُوس kelimesinin sonundaki *sin* harfini zâid kabul eden alimlere göre bu isim فُعْلُوس vezindedir. Bunun çoğulu da فَعَالِيس (فَعَالِيس) veya فَعَالِيسَة vezinde olacaktır. Bu da şibh'i-fe'âliller gibi bir vezin olmuş olur.

³²⁵ Mâcid, 80.

³²⁶ ez-Zebidi, c. 30, "عبد" maddesi.

Sonuç olarak, her zâid harfin eklendiği sülâsiler başlı başına bir vezindir ve bunlara şibh'i-fe'âlil denir. Şibh'i-fe'âliller daha önce de belirttiğimiz üzere fealil vezninde geçerli şartlar ve kurallara bağlı olarak çoğul yapılırlar.

Aslında üç harfli olup sonradan bir harf ziyade edilen ve diğer cemîlerden herhangi birinin hükmüne tabi olmayan vezinler şibh-i fe'âlil hükmüne tabidir. ← حَوَاهِر (مَفْعَل) ← مَنَابِر; صَيَّرَف (فَيْعَل) ← صَيَّرَف; جَوَّهَر (فَوْعَل) gibi. Bu vezinler aynı zamanda muntehe'l-cumûf vezinleridir. Burada üç durum söz konusudur.

1- Eğer ziyade edilen harf bir tane ise kelime çoğul yapıldığında bu harfin olduğu gibi bırakılması, hafzedilmemesi vaciptir. Bu harfin illet harfi olması, ilk sırada veya başka sırada olması fark etmez. ← مَعْبَد ← مَعْبَد gibi.

2- Eğer iki tane harf ziyade edilmişse zayıf olan hafzedilir, üstün³²⁷ olan kalır. ← مَطَالِق; مُغْتَرِف ← مَغَارِف gibi. Bu örneklerde *mîm* harfi hafzedilmedi çünkü *mîm* harfi ism-i fâile delâlet etmektedir. Ayrıca *mîm* harfi önde olması hasebiyle yine bir üstünlük vasfı taşımaktadır. Yine bu harf, isme has bir harftir. Bu sebeplerden ötürü *mîm* harfi hafzedilmedi. Zâid harflerde üstünlük açısından eşitlik varsa herhangi biri hafzedilebilir.

3- Üç harf ziyade edilmişse iki harf hafzedilir ve en üstün üçüncü harf kalır. ← مَقَاعِس ← مَقَاعِس gibi. Eğer zâid harfler üstünlük açısından eşitse herhangi birinin hafzedilmesi caizdir.

Bu kalıpta kıyasi olarak çoğul yapılan vezinlerin yanında az da olsa bazı kalıplar sema'î olarak çoğul yapılırlar.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فَعَالِل	عَدَارِف	تَعْدُرُف	* تَفَعَّلُ	1
أَوْ	خَرَابِت، خَرَابِيَت	تَخْرُبُوت	* تَفَعَّلُول	2
فَعَالِيل	خَزَابِر، خَنَاقِه	خَازِبَاز، خَانِقَاه	* فَاعِلَال	3

³²⁷ Üstünlük, kelimede diğer harflerden önde olmak, manâya delâlet etmek, aslî harfe mukabil olmak; ilhak için olmak; aslî ziyade harflerinden olup başka sebeplerden dolayı kalb edilmiş olmak; varlığı Arapçada var olmayan bir veznin ortaya çıkmasına sebebiyet vermek; hafzî üstünlük açısından kendisiyle eşit başka bir harfin hafzine sebebiyet vermesi; isme has bir harf olması gibi vasıflara göre belirlenir.

4	*فُعَالِل	بُرَائِل، غُرَائِق	بِرَائِل، غَرَائِق
5	*فُعَالِلَاء	جُخَادِبَاء	جَخَادِب
6	*فُعَالِلِي	جُخَادِبِي	جَخَادِب
7	*فَعَلَّ	عَبِنَّ، سَمِنْد	عَبَانِن، سَمَانِد
8	*فَعُلَّ	تَلْتَّة، حَزُقَّ	تَلَان، حَزَاق
9	*فَعِلَّ	تَتَفَّة، مِئَنَة	تَاف، مَات
10	*فُعَلَّ	جُبُعْث، دُلْمَز	جُبَانِث، دَلَامَز
11	*فُعَلَّ	حُبَل، جُبِنَّ	حَبَالِل، جَبَالِل
12	*فُعَلَّ	جُمَحَل، شُمَّخِر	جَمَاحِل، شَمَاحِر
13	*فِعَلَّ	فِمَطْر، هِزَبْر	فَمَاطِر، هَزَابِر
14	*فِعِلَّ	طِمِرَّ، حِمِرَّ	طَمَارَّ، حَمَارَّ
15	*فِعَلَّ	عِلْكَد، دِلْخَم	عَلَاكِد، دَلَاخِم
16	*فَعَلَّاء	بِرَنْشَاء، جَلْعَبَاء	بِرَانِش، جَلَاعِب
17	*فُعَلَّاء	سُلْحَفَاء	سَلَاخِف
18	*فُعَلَّاء	حُقْرَاء	حَفَارَّ
19	*فَعَالَل	دَلْعَنَام	دَلَاعِث
20	*فَعَالَل	مَوْمَاء، صَلْصَال	مَوْمَائِي، صَلَاصِيل
21	*فُعَالَل	بُرْقَان، قُرْتَانَس	بِرَاقِن، قَرَانَس
22	*فِعَالَل	زَلْبَاع	زَلَاب
23	*فِعَالَل	شِقِرَّان، جَنْبَار	شَقَارِين، حَنْابِيز
24	*فِعَالَل	تَمْسَاح، زِلْزَال	تَمَاسِح، زَلَازِل

25	* فَعْلَلَاءَ	بَرَّ نَاسَاءَ	بَرَّاسِينَ، بَرَّاسِينَ
26	* فَعْلَانَّ	حَلَبَانَ، عَرَقَصَانَ	حَلَابَّ، عَرَاقِصَ
27	* فَعْلَانَّ	تَتَفَّانَ	تَأَفَّ
28	* فَعْلَانَّ	عُمْدَانَ، جُرْبَانَ	عَمَادَّ، جَرَابَّ
29	* فَعْلَانَّ	صِفَتَانَ، حِقِطَانَ	صَفَاتَّ، حَقَاطَ
30	* فَعْلَلَّ	عَبَّرَ، حَبَّرَ	عَبَّأَ، حَبَّأَ
31	* فَعْلَلَّ	يَرَّتَا، خَدَّتَقَ	يَرَانِيَّ، خَدَانِقَ
32	* فَعْلَلَّ	صَمَخَدَدَ، سَبَحَلَّ	صَمَاحِدَ، سَبَاحِلَ
33	* فَعْلَلَّ	حَنَجَرَ، ضَفَدَعَ	حَنَاجِرَ، ضَفَادَعَ
34	* فَعْلَلَّ	شَمَّالَ، فَهَقَبَّ	شَمَائِلَ، فَهَاقِبَ
35	* فَعْلَلَّ	تَدْرُجَ، تَنْبَلَّ	تَدَارِجَ، تَنْبَلَّ
36	* فَعْلَلَّ	خُبِعِثْنَ، ذُرْعِمِطَ	خُبَائِثَ، ذُرَاعِطَ
37	* فَعْلَلَّ	صُعُرُّ، زُمُرْدُ	صَعَارِرَ، زَمَارِدَ
38	* فَعْلَلَّ	دُخَلَّ، عُنْبَبَ	دُخَالِلَ، عُنَابِبَ
39	* فَعْلَلَّ	بُلْبُلَ، جُبْرَجَ	بَلَابِلَ، جَبَارِجَ
40	* فَعْلَلَّ	أُسْفَفَ، قُرُقُبَّ	أُسَاقِفَ، قَرَاقِبَ
41	* فَعْلَلَّ	هُمَّقِعُ، دُمُرُغُ	هُمَاقِعَ، دَمَارِغَ
42	* فَعْلَلَّ	عِقْرَطِلَ	عَقَارِلَ/عَقَارِطَ
43	* فَعْلَلَّ	حِضْنَجَرَ، حِنْدَبَ	حِضَاجِرَ، حِنَادِبَ
44	* فَعْلَلَّ	هَرَجَبَّ، قِرَشَبَّ	هَرَاجِبَ، قَرَاشِبَ
45	* فَعْلَلَّ	جِرْدَحْلَ، إِسْطَبِلَ	جَرَادِحَ، أُسَاطِبَ

46	* فَعِيلٌ	قِرْمِيلٌ، زِبْرِجٌ	قَرَامِيلٌ، زَبَارِجٌ
47	* فَعِيلٌ	عِرْبِدٌ، صِفْصِيلٌ	عَرَايِدٌ، صَفَاصِيلٌ
48	* فَعِيلٌ	صِنْبِيرٌ	صَنَابِيرٌ
49	* فَعُلَاءٌ	بِرْسَنَاءٌ، عَقْرَبَاءٌ	بِرَاسِينٌ، عَقَارِبٌ
50	* فَعُلَاءٌ	أَرْبَعَاءٌ	أَرَابِعٌ
51	* فَعُلَاءٌ	حُنْطَبَاءٌ، عُنْصَلَاءٌ	حَنَاطِبٌ، عَنَاصِرٌ
52	* فَعُلَاءٌ	هِنْدَبَاءٌ	هِنَادِبٌ
53	* فَعُلَاءٌ	بِلْسِكَاءٌ، طَلْمِسَاءٌ	بِلَاسِيكٌ، طَلَامِيسٌ
54	* فَعُلَانٌ	بَسْبَقَانٌ، جَرْدَبَانٌ	بَسَاقِيقٌ، جَرَادِبٌ
55	* فَعُلَانٌ	عُقْرُبَانٌ، هُرْطَمَانٌ	عَقَارِبٌ، هَرَاطِمٌ
56	* فَعُلَانٌ	عُقْرُبَانٌ	عَقَارِبٌ
57	* فَعُلَانٌ	حِنْدِمَانٌ، نَبْدِلَانٌ	حَنَادِمٌ، نَادِلٌ
58	* فَعِلَّةٌ	طَحْرِبَةٌ، طَنْفِسَةٌ	طَحَارِبٌ، طَنَافِيسٌ
59	* فَعَلَّلٌ	حَنْدَلِيسٌ، نَحْوَرِشٌ	حَنَادِلٌ، نَحَارِشٌ
60	* فَعَلَّلٌ	هُنْدَلِيعٌ	هِنَادِلٌ/هِنَادِيعٌ
61	* فَعَلَّلَنَّ	قَرَقَقَنَّ	قَرَاقَفٌ
62	* فَعَلَّلُوا	سِنْدَأُوا، حِنْتَأُوا	سِنَادِئٌ، حِنَاتِيٌّ
63	* فَعَلَّلُوا	صَمَعْتُوا، نَحْرَبُوتٌ	صَمَاعِتٌ، نَحَارِبٌ
64	* فَعَلَّلُوا	حَنْبَلُوسٌ، قَطْرَبُوسٌ	حَنَابِلٌ، قَطَارِبٌ
65	* فَعَلَّلُوا	قِرْطَبُوسٌ	قَرَاطِبٌ

66	* فَعَلُّونَ	عَيْدَشُونُ، حَيْزِيُونُ	عَيْادِشُ، حِيَازِبُ
67	* فَعَلَّلِي	قَبْعَتْرِي، سَقَعَطْرِي	قَبَاعِثُ، سَقَاعِطُ
68	* فَعَلَّلِي	بَلْسَكِي، مَصْطَكِي	بَلَّاسِكُ، مَصَاطِكُ
69	* فَعَلَّلِي	يَهَيْرِي، دَرْدَرِي	يَهَايِرُ، دَرَادِرُ
70	* فَعَلَّلِي	فُرْطَبِي، فُرْفُصِي	فَرَاطِبُ، قَرَاْفِصُ
71	* فَعَلَّلِي	مِنْدَبِي	مَنَادِبُ
72	* فَعَلَّلِي	هِنْدَبِي، ضِرْفِدِي	هَنَادِبُ، ضِرَافِدُ
73	* فَعَلَّلِي	شِفْصَلِي، قِرْقِرِي	شَفْصَالِ، قَرَاقِرُ
74	* فَعَلَّلِيلُ	عَنْدَلِيْبُ، أَنْكَلِيْسُ	عَنَادِلُ، أَنْاَكِلُ
75	* فَعَلَّمُ	صَلْخَدَمُ	صَلَاخِدُ
76	* فَعَلَّلَنَلُ	عَفْرَنْسُ	عَفَارِسُ
77	* فَعَلَّوَةٌ	قَمَحْدُوَةٌ	قَمَاحِدُ
78	* فَعَلُّوَلُ	حَلَزُونُ، بَلْشُومُ	حَلَازِنُ، بَلَاشِيمُ
79	* فَعَلُّوَلُ	كَنْهَوْرُ، بَلْهَوْرُ	كَنَاهِرُ، بَلَاهِرُ
80	* فَعَلُّوَلُ	بَعْصُوصُ، طَرْخُونُ	بَعَاصِيصُ، طَرَاخِنُ
81	* فَعَلُّوَلُ	عَسْطُوسُ، حَنْبُوسُ	عَسَاطِسُ، حَنَابِسُ
82	* فَعَلُّوَلُ	عُصْفُورُ، بُرْعُوْثُ	عَصَاْفِرُ، بَرَاغِثُ
83	* فَعَلُّوَلُ	جِرْدُونُ، فِرْدُوسُ	حَرَادِنُ، فَرَادِسُ
84	* فَعَلُّوَلُ	هِيْرُورُ، هِيْرُونُ	هِيَارِيرُ، هِيَارِنُ
85	* فَعَلَّوِيلُ	فَنْدَوِيلُ، هَنْدَوِيلُ	فَنَادِلُ، هَنَادِلُ
86	* فَعَلِّي	كَفْرِي، يُوَصِّي	كَفَارًا، يُوَاصِّ

87	* فُعَلَى	فُصْرَى، حُفْرَى	فَصَارَ، حَفَارَ
88	* فُعَلَى	ذُبِّي، حُدْرَى	ذَنَابٌ، حَذَارَ
89	* فِعْلَى	حَبِّي، دِفْقَى	حَبَاقٌ، دَفَاقَ
90	* فِعْلَى	زِمَجِي، قِرْلَى	زَمَاجٌ، قَرَالَّ
91	* فُعَلِيَّةٌ	سَلْحَفِيَّةٌ، قَفْرَنِيَّةٌ	سَلَاحِفٌ، قَفَارِنَ
92	* فَعْلِيلٌ	جَنْزِيرٌ، حَمَمِيقٌ	جَنَازِرٌ، حَمَاقِيقٌ
93	* فَعْلِيلٌ	حَمَصِيصٌ	حَمَاصِيصٌ
94	* فَعْلِيلٌ	خُرْعَبِيلٌ، بُلْعَبِيصٌ	خَرَاعِبٌ، بَلَاعِبٌ
95	* فَعْلِيلٌ	شَنْطِيرٌ، إِبْرِيقٌ	شَنَاطِرٌ، أَبَارِقٌ
96	* فُعْنَلَالٌ	خُرْتَبَاشٌ	خَرَابِشٌ
97	* فُعْنَلَالٌ	خُرْتَبَاشٌ	خَرَابِشٌ
98	* فِعْنَلَالٌ	صِلْبِنْبَاحٌ، جِعِظَارٌ	صَلَابِيحٌ، جَعَاظِيرٌ
99	* فَعْنَلَلٌ	ضَفْنَدَدٌ، عَفَنْجَجٌ	جَفَادِدٌ، عَفَاجِجٌ
100	* فَعْنَلَلٌ	أُرْنَدَجٌ، جَحْنَفَلٌ	أُرَادِجٌ، جَحَافِلٌ
101	* فَعْنَلَلٌ	قَرْنُفَلٌ، عَرْنُتَنٌ	قَرَاْفَلٌ، عَرَاتِنٌ
102	* فِعْنَلَلٌ	دِحْنَدِجٌ	دَحَادِجٌ
103	* فَعْنَلَلَاءٌ	عَبْنَقَسَاءٌ	عَبَاقِيسٌ
104	* فَعْنَلَلَاءٌ	عَرْنُقُصَانٌ	عَرَاْقِصٌ
105	* فَعْنَلَلَانٌ	هَزَنْبِرَانٌ، هَزَنْبِرَانٌ	هَزَابِرٌ، هَزَابِرٌ
106	* فَعْنَلَلَى	زَبَنْتَرَى، وَرَنْتَلَى	زَبَاتِرٌ، وَرَاتِلٌ
107	* فِعْوَلٌ	مِلْوُظٌ	مَلَاظٌ

108	* فَعَوَّلَ	عَثَوَجَج، صَلَوَدَد	عَنَاجِج، صَلَادِد
109	* فَعَوَّلَ	دَرَوَمَس، سَمَوَّال	دَرَامِيس، سَمَائِل
110	* فَعَوَّلَاءَ	عَبَوُثْرَاءَ	عَبَاثِر
111	* فَعَوَّلَاءَ	عَبَوُثْرَاءَ	عَبَاثِر
112	* فَعَوَّلَى	حَبَوُكْرَى	حَبَاكِر
113	* فَعِيلٌ	قَطِيمٌ، زَمِيلٌ	قَطَامٌ، زَمَالٌ
114	* فَعِيلٌ	حَفَيْلٌ، حَفَيْدٌ	حَفَالٌ، حَفَادٌ
115	* فَعِيلٌ	سَمِيدِر، سَمِيدِع	سَمَادِر، سَمَادِع
116	* فَمَعَلَل	هَمَرَجَل	هَرَاجِل
117	* فُعَلٌ	فُنْفَخِر، حُنْتَعِبَة	فَقَاخِر، حَبَاعِث
118	* فُعَلٌ	فُنْدَحِر، صِنْعَقَل	فَدَاخِر، صَقَاعِل
119	* فِنْعَالٌ	سِنْجَالِط	سَحَالِط
120	* فَعَعَلٌ	شَنْهَبِر، جَنْعَدَل	شَهَابِل، جَعَادِل
121	* فَعَعَلٌ	حَنْدَلِيس، حَنْضَرِف	حَدَالِيس، حَضَارِف
122	* فُعَلٌ	هُنْدَلِع	هَدَالِع
123	* فَنَعُولٌ	فَنْدَحُور	فَدَاخِر
124	* فَنَعِيلٌ	مَنْحَنِيق، عَنْتَرِيس	مَجَانِق، عَنَارِيس
125	* فَوَعَلٌ	خَوَرَنْق، كَوَالَل	خَرَانِق، كَالِل
126	* فَيَعُولٌ	عَيْدَشُون، شَيْتَقُور	عَدَاشِين، شَنَاقِير
127	* فَيَعَلَى	خِيَهْفَعَى	خَهْفَاع
128	* مُفَعَّلٌ	مُدْحَرَج، مُعْسَكِر	حَدَارِج، عَسَاكِر

	قَعَادِد	مُقَعَّدِد	* مُفَعَّلِل	129
	رَمَاعِل، قَتَاعِل	مُرْمَعِل، مُقَتَعِل	* مُفَعَّلِل	130
	عَلَادِد، قَعَائِس	مُعَلَّنَدِد، مُقَعَّنَسَس	* مُفَعَّلِل	131
	بَهَارِج	نَبَهْرَج	* نَفَعَّلِل	132
	دَهَارِير	دَهْر	فَعْل	133
	لَعَائِن، لَعَائِد	لُعْن، لُعْد	فَعْل	134

7. فَوَاعِل - فَوَاعِل

Birçok isim ve sıfat bu kalıplarda çoğul yapılır. Bunlardan en önemlileri:³²⁸

– طَالِق; bu vezindeki müennes âkillere mahsus sıfatlar, كَاهِل; bu vezindeki isim, فَاعِل kalıbındaki isim, bu vezinde olan âkil olmayan müzekkerler için kullanılan sıfatlar, شَاهِق gibi.

Nahiv alimlerine göre فَوَاعِل veznindeki müzekker sıfatlar فَوَاعِل vezninde çoğul yapılmaz. Ancak şâz rivayetler ve فَاعِل vezninde müzekkerler için sıfat olup فَوَاعِل vezninde çoğul yapılmış örneklerin çok olmasından dolayı فَاعِل vezninin sıfat olsa da olmasa da فَوَاعِل vezninde çoğul yapılabilir fikrinde olan alimler olmuştur.³²⁹ Mısır Dil Akademisi'nin kararına göre bu vezindeki müzekker sıfatlar da فَوَاعِل vezninde çoğul yapılabilir.³³⁰

- فَاعِلَة kalıbı. İsim veya sıfat olabilen, نَاصِيَة gibi.
- فَاعِل kalıbındaki isim, خَائِم gibi.
- فَاعِلَاء kalıbındaki isim, قَاصِعَاء gibi.
- فَوَاعِل kalıbındaki isim, جَوَاهِر gibi.

³²⁸ Sîbeveyh, III, 633; Ebû Hayyân, I, 449; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 462; es-Selîlî, III, 1042; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 322; es-Sabbân, IV, 197; 'Abbâs Hasan, IV, 601-602; Tarabay, 272; El-Mansûr, I, 386; Ya'kûb, 109-110.

³²⁹ 'Abbâs Hasan, IV, 601-602

³³⁰ el-Hamzâvî, 594.

13	* فَاعُولَاءُ	سَارُورَاءُ، ضَارُورَاءُ	سَوَارِيرُ، ضَوَارِيرُ
14	* فُوعِلٌ	جُورِشُ، جُورِشُ	جَوَارِشُ، جَوَالِقُ
15	* فُوعَالٌ	حَوْمَانُ، جَوْحَانُ	حَوَامِينُ، جَوَاحِينُ
16	* فُوعَالٌ	طُوفَانُ، دُولَابٌ	طُوفِينُ، دَوَالِيبُ
17	* فُوعَلٌ	جَوَهْرٌ، كَوْتَرٌ	جَوَاهِرٌ، كَوَاتِرٌ
18	* فُوعَلٌ	حَوْصَلٌ، قَوْصَرٌ	حَوَاصِلٌ، قَوَاصِرٌ
19	* فُوعَلٌ	حَوْمَرٌ، زَوْنَكٌ	حَوَامِرٌ، زَوَانِكٌ
20	* فُوعِلٌ ³³²	صُوتِنٌ	صَوَاتِنٌ
21	* فُوعَلَاءُ	تُورَلَاءُ، حَوْصَلَاءُ	تَوَازِلٌ، حَوَاصِلٌ
22	* فُوعَلَانٌ	صَوْلَجَانُ، حَوْتَكَانُ	صَوَالِجٌ، حَوَاتِكٌ
23	* فُوعَلَةٌ	صَوْمَعَةٌ، زَوْبَعَةٌ	صَوَامِعٌ، زَوَابِعٌ
24	* فُوعَلَى	صَوْصَلَى، حَوْتَلَى	صَوَاصِلٌ، حَوَاتِلٌ
25	* فُوعِيلٌ	دَوَطِيرٌ	دَوَاطِرٌ، دَوَاطِيرٌ
26	فَالَةٌ	حَاجَةٌ	حَوَائِجٌ
27	فُعَالٌ	عُثَانٌ	عَوَاتِنٌ
28	فَعَلٌ	شَجْنٌ	شَوَاجِنٌ

³³² Bu vezin فُوعِلٌ veznindeki elifin hafiflik olması için hazfıyla meydana gelen vezindir. (Bkz. Tarabay, 283)

15	* مِفْعَل	مِسْعَط، مِسْرَد	مَسَاعِط، مَسَارِد
16	* مِفْعَل	مِرْعِز	مَرَاعِز، مَرَاعِيز
17	* مَفْعَلَاء	مَرَعِزَاء، مَرَفِدَاء	مَرَاعِز، مَرَاقِد
18	* مَفْعَلَان	مَهْرَقَان، مَوْتَبَان	مَهَارِق، مَوَائِب
19	* مَفْعَلَان	مُفْعَدَان، مُوَذَبَان	مَقَاعِد، مَوَائِد
20	* مَفْعَلَان	مُهْرَقَان	مَهَارِق
21	* مَفْعَلَةٌ	مَكْرَمَةٌ، مَزْرَعَةٌ	مَكَارِم، مَزَارِع
22	* مِفْعَلَى	مِرْعِزَى، مِرْفَدَى	مَرَاعِز، مَرَاقِد
23	* مَفْعَلَال	مُعْلِنَدَد	مَعَالِد، مَعَالِيد
24	* مَفْعَلَال	مُفْعَنَسِس	مَقَاعِيس، مَقَاعِيس
25	* مَفْعُولِ	مُعْدُوْدِن	مَعَادِن، مَعَادِين
26	* مَفْعُول	مَبْدُوْح، مَوْضُوْع	مَبَادِح، مَوَاضِع
27	* مَفْعُول	مُعْتُوْر، مُرْدِي	مَعَاثِر، مَرَادِي
28	* مَفْعُولَاء	مَتِيُوْسَاء، مَعِيُوْرَاء	مَتَائِس، مَعَايِر
29	* مِفْعِيل	مِشْرِيْق، مِعْفِيِر	مَشَارِق، مَفَافِر
30	* مَفْعَل	مُنْتَعَف، مُنْفَرَق	مَتَاعِف، مَفَارِق
31	* مَفْعُول	مَنْجَنُوْق	مَجَانِق، مَجَانِيْق
32	* مَفْعِيل	مَنْجَنِيْق	مَجَانِق، مَجَانِيْق
33	فَاعِل	وَاسِق	مَوَاسِق
34	فَعَال	عَطَاء، حَرَام	مَطَاع، مَحَارِم
35	فَعَل	حَسَن، حَزَى	مَحَاسِن، مَخَازٍ

	مَكَادِب	كَذِب	فَعَلَ	36
	مَخَاسِف، مَجَاهِل	خَسَف، جَهَل	فَعَلَ	37
	مَسَاوِي، مَحَاسِن	سُوء، حُسْن	فَعَلَ	38
	مَقَامِع	قَمَعَة	فَعَلَة	39
	مَلَامِح	لَمَحَة	فَعَلَة	40

9. أفاعيل - أفاعيل

Başında zâid *elif* bulunan sülâsi mezidler, kıyasen bu kalıplarda çoğul yapılır.³³⁶ Bu şarta uymayan فَاعِل، فَعَال، فَعَلَ، فَعُل، فُعُول، فُعُول، فَعِيل kalıpları da sema'î olarak bu kalıplarda çoğul yapılmıştır.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
أفاعيل أو أفاعيل	أَبَاتِر، أَدَابِر	أُبَاتِر، أُدَابِر	*أُفَاعِل	1
	أَسَاحِير	أُسَحَار	*أُفَعَال	2
	أَعَاصِير، أَقَالِيد	إِعْصَار، إِقْلَاد	*إُفَعَال	3
	أَسَاحِير	إِسْحَار	*إُفَعَال	4
	أَصَابِع، أَصَابِع	أُصْبَع	*أُفَعَل	5
	أَلَاهِ، أَدَاح	أُلْهُو، أُدْحُو	*أُفَعَل	6
	أَتَارِج، أَسَاقِف	أُتْرُج، أُسْتَقْف	*أُفَعَل	7
	أَنَامِيل، أَنَامِيل	أُنْمِل	*أُفَعَل	8
	أَصَابِع، أَبَاجِر	أُصْبَع، أُبْجَر	*أُفَعَل	9
	أَنَامِيل، أَنَامِيل	أُنْمُل	*أُفَعَل	10

³³⁶ Tarabay, 321,389; Ya'kûb, 109.

11	* إِفْعَل	إِوزَ، إِبْرَن	أَوَازَ، أَبَازِن
12	* إِفْعَلَّ	إِرْدَبَّ، إِنْفَحَّ	أَرَادِبَ، أَنَافِحَ
13	* إِفْعَلَّ	إِصْبَعُ، إِثْمَلُ	أَصَابِعُ، أَنَامِلُ
14	* إِفْعَلَّ	إِثْلَمَ، إِكْبِرَ	أَثْلَمَ، أَكَابِرَ
15	* إِفْعَلَّ	إِحْرَدَ، إِكْبِرَّ	أَحَارِدَ، أَكَابِرَ
16	* أِفْعُلَاءَ	أُرْبَعَاءَ	أَرَابِعَ، أَرَابِيعَ
17	* أِفْعُلَاءَ	أُجْفَلَاءَ، أُرْبَعَاءَ	أُجَافِلَ، أَرَابِعَ
18	* أِفْعُلَاءَ	أُرْبَعَاءَ	أَرَابِعَ، أَرَابِيعَ
19	* أِفْعُلَاءَ	أُرْبَعَاءَ	أَرَابِعَ، أَرَابِيعَ
20	* أِفْعُلَانٌ	أُطْرُونُ، أُفْعُونُ	أَطَارِي، أَفَاعِ
21	* أِفْعُلَانٌ	أُنْبَحَانُ، أَيَهْمَانُ	أُنَابِحُ، أَيَاهِمُ
22	* إِفْعِلَانٌ	إِمْدَانُ، إِضْحِيَانُ	إِمَادٌ، أَضَاحِ
23	* أِفْعَلَى	أُجْفَلَى، أُرْفَلَى	أُجَافِلَ، أُرَافِلَ
24	* إِفْعَلَى	إِوزَى	أَوَازَ
25	* أِفْعُولٌ	أُسْطُونٌ	أَسَاطِينُ
26	* أِفْعُولٌ	أُسْكُوبُ، أُرْبُونُ	أَسَاكِيبُ، أَرَابِينُ
27	* إِفْعُولٌ	إِذْرُونُ، إِسْحُوفٌ	أَذَارِنُ، أَسَاحِيفُ
28	* إِفْعِيلٌ	إِمْلِيسُ، إِبْرِيحُ	أَمَالِيسُ، أَبَارِيحُ
29	* إِفْعِيلَاءَ	إِهْجِرَاءُ، إِجْرِيَاءُ	أَهَاجِرِ، أَجَارِيَّ
30	* إِفْعِيلَى	إِهْجِرَى، إِجْرِيَا	أَهَاجِرِ، أَجَارِيَّ
31	* أِفْعَلَّ	أَلْنَجَحُ، أَلْنَدَدُ	أَلْأَجِحُ، أَلْأَدَدُ

	أَلَا حِجَّ	أَلَنْجُوج	* أَفْعُول	32
	أَلَا حِجَّ	أَلَنْجِج	* أَفْعِيل	33
	أَرَانِين	أَرُونَان	* أَفَوَعَال	34
	أَزَاهِ، أَقَاحِل	إِنْزَهُو، إِنْقَحَل	* إِنْفَعَل	35
	أَصَاحِب	صَاحِب	فَاعِل	36
	أَهَالِيل	هَالَال	فِعَال	37
	أَجَارِد	جَرَد	فَعَل	38
	أَرَاهِط، أَبَا جِر	رَهْط، بَجْر	فَعَل	39
	أَطَافِير	ظُفْر	فُعَل	40
	أَعَارِيض	عَرُوض	فُعُول	41
	أَقَاطِيع، أَنَاثِيد	قَطِيع، نَشِيد	فَعِيل	42

10. تَفَاعِيل - تَفَاعِيل

Başında zâid tâ bulunan sülâsi mezidler kıyâsen bu kalıplarda çoğul yapılır.³³⁷

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
تَفَاعِيل أو تَفَاعِيل	تَنَاطِط، تَهَاوِي	تَنَوَاط، تَهَوَاء	* تَفْعَال	1
	تَمَاسِيح، تَفَارِيح	تِمَسَاح، تِفَرَاج	* تَفْعَال	2
	تَنَاطِط، تَهَابِط	تَنَوَاط، تَهَبِط	* تَفْعَل	3
	تَالِب، تَوَالِج	تَالِب، تَوَالِج	* تَفْعَل	4
	تَنَاضِيب، تَنَاضِيب	تَنَضُّب	* تَفْعَل	5

³³⁷ Tarabay, 326, 393; Ya'kûb, 109.

6	* تَفَعَّلَ	تَكْرَمَ، تَبَلَّغَ	تَكَارَمَ، تَبَالَّغَ
7	* تَفَعَّلَ	تَنَوَّطَ	تَنَاطَوَطَ، تَنَاطَوِطَ
8	* تَفَعَّلَ	تُبَشَّرُ، تُرْتَّبُ	تَبَاشِرُ، تَرَاتِبُ
9	* تَفَعَّلَ	تَنَوَّطَ	تَنَاطَوَطَ، تَنَاطَوِطَ
10	* تَفَعَّلَ	تُرْتَّبُ	تَرَاتِبُ، تَرَاتِيبُ
11	* تَفَعَّلَ	تُنْفَلُ، تُبْشِعُ	تَنَفِّلُ، تَبَاشِعُ
12	* تَفَعَّلَ	تُنْفِلُ	تَنَفِّيلُ، تَنَافِيلُ
13	* تَفَعَّلَ	تَهَيَّبُ	تَهَابُطَ
14	* تَفَعَّلَ	تَمْسَحُ، تَطْوَلُ	تَمَاسِحُ، تَطَاوَلُ
15	* تَفَعَّلَ	تَنْفُلُ	تَنَافِلُ، تَنَافِيلُ
16	* تَفَعَّلَ	تَحْلِيٌّ، تَخْلِيٌّ	تَحَالِيٌّ، تَخَالِيٌّ
17	* تَفَعَّلَ	تِرْكَضَاءَ	تَرَكَضَ، تَرَكَضَ
18	* تَفَعَّلَ	تَخْرُبُوتَ، تَرْنَمُوتَ	تَخَارِبُ، تَرَانِمَ
19	* تَفَعَّلَ	تَرْكَضَى	تَرَكَضَ، تَرَكَضَ
20	* تَفَعَّلَ	تَأْمُورَ، تَعَضُوضَ	تَأْمِيرَ، تَعَاضِيبَ
21	* تَفَعَّلَ	تُعْنُوقَ، تُفْطُورَ	تُعَانِيقَ، تَفَاطِيرَ
22	* تَفَعَّلَ	تَأْكَيدَ، تَرْدِيدَ	تَأْكِيدَ، تَرَادِيدَ
23	* تَفَعَّلَ	تَخْلِيَّاءَ	تَخَالِيَّاءَ

11. يَفَاعِل - يَفَاعِل

Bu kalıp, başına *yâ* ziyade edilmiş, sülâsi mezidlerin kıyâsen çoğul yapıldığı kalıplardır.³³⁸

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
يَفَاعِل أو يَفَاعِل	يَسَاعِر، يَسَاعِير	يَسْتَعُور	* يَفْتَعُول	1
	يِرَانِي، يِرَانِيَّ	يِرْنَأ	* يَفْعَل	2
	يِرَامِع، يِلَامِع	يِرْمَع، يِلْمَع	* يَفْعَل	3
	يِرَانِي، يِرَانِيَّ	يِرْنَأ	* يَفْعَل	4
	يِرَاحِم، يِرَاحِيم	يِرْحَم	* يَفْعَل	5
	يِهَائِر	يِهَيْرِي	* يَفْعَلِي	6
	يِرَابِع، يِحَامِيم	يِرْبُوع، يِحْمُوم	* يَفْعُول	7
	يِقَاطِين، يِعَاضِيد	يِقْطِين، يِعْضِيد	* يَفْعِيل	8
	يِلَادْ، يِلَاجَّ	يِلْنَدْد، يِلْنَجَج	* يَفْنَعَل	9
	يِلَاجِيح	يِلْنَجُوج	* يَفْنَعُول	10
	يِلَاجِيح	يِلْنَجِيح	* يَفْنَعِيل	11
	يِحَالِب، يِحَالِب	يِنْجَلِب	* يَفْنَعَل	12

12. فَيَاعِل - فَيَاعِل

Bu kalıplar, sülâsi mezidlerin ikinci sırasında zaid *yâ* harfi bulunan müfred kelimelerin kıyâsen çoğul yapılması içindir.³³⁹ فَاعِل vezni kıyasi olmamakla birlikte bu kalıplarda çoğul yapılmıştır.

³³⁸ Tarabay, 328, 392; Ya'kûb, 109.

³³⁹ Tarabay, 329, 397.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فَاعِلٌ أو فَاعِلٌ	غَيَادِقُ، عَيَالِمٌ	غَيْدَاقٌ، عَيْلَامٌ	*فَاعِلٌ	1
	بِيَاكِرٌ، مَيَادِيٌّ	بِيكَارٌ، مِيدَاءٌ	*فَاعِلٌ	2
	غَيَالِمٌ، طَيَالِسٌ	غَيْلَمٌ، طَيْلَسٌ	*فَاعِلٌ	3
	صَبَائِفٌ، قَيَائِضٌ	صَبْفٌ، قَيْضٌ	*فَاعِلٌ	4
	حَيَافِسٌ، صَيَاهِمٌ	حَيْفَسٌ، صَيِّهَمٌ	*فَاعِلٌ	5
	صَيَاغِلٌ	صَيِّغَلٌ	*فَاعِلٌ	6
	دَيَاوِصٌ، هَيَاتِيٌّ	دِيوَصٌ، هَيْتَاءٌ	*فَاعِلٌ	7
	زَيَافِنٌ، زَيَافِينٌ	زَيْفَنٌ	*فَاعِلٌ	8
	حَيَافِسٌ	حَيْفَسَاءٌ	*فَاعِلَاءٌ	9
	دَيَاكِسٌ، دَيَاكِيْسٌ	دِيكْسَاءٌ	*فَاعِلَاءٌ	10
	أَيَارِسٌ، أَيَارِيْسٌ	إِيرِسَاءٌ	*فَاعِلَاءٌ	11
	سَيَاسِنٌ، طَيَالِسٌ	سَيِّسَبَانٌ، طَيْلَسَانٌ	*فَاعِلَانٌ	12
	رَيَاهِقٌ، ضَيَامِرٌ	رَيْهَقَانٌ، ضَيِّمَرَانٌ	*فَاعِلَانٌ	13
	شَيَائِفٌ، بِيَاوِحٌ	شَيِّفَانٌ، بِيَّحَانٌ	*فَاعِلَانٌ	14
	عَيَادِشٌ، قَيَادِحٌ	عَيْدَشُونٌ، قَيْدَحُونٌ	*فَاعِلُونٌ	15
	خَيَازِرٌ، خَيَاسِيرٌ	خَيْزَرِيٌّ، خَيْسَرِيٌّ	*فَاعِلِيٌّ	16
	خَيَافِقٌ، خَيَافِيقٌ	خَيْفَقِيقٌ	*فَاعِلِيلٌ	17
	قَيَاعِينٌ، زَيَاتِينٌ	قَيْعُونٌ، زَيْتُونٌ	*فَاعِعُولٌ	18
	هَيَائِيلٌ	هَيْوَالِيٌّ	*فَاعِعُولِيٌّ	19

	بَيَانِيث	بَيِّنِيث	*فَيَعِيْل	20
	تَيَّاطِل	نَاطِل	فَاعِل	21

13. فَنَاعِيْل - فَنَاعِيْل

İkinci harfî zâid *nûn* olan sülâsi mezidler kıyâsen bu kalıplarda çoğul yapılıır.³⁴⁰

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَنَاعِيْل أَوْ فَنَاعِيْل	خَنَافِج، كُنَابِث	خُنَافِج، كُنَابِث	*فُنَاعِيْل	1
	عَنَاقِيْد، شَنَاعِيْف	عِنَاقَد، شِنَعَاْف	*فُنَعَاْل	2
	سَنَادٍ، كَنَادٍ	سِنْدَاؤ، كِنْدَاؤ	*فُنَعَاْل	3
	عَنَاقِل، حَنَاطِْف	عِنَقَل، حِنَطَف	*فُنَعَل	4
	حَنَاطِب، حَنَافِس	حُنَطَب، حُنَفَس	*فُنَعَل	5
	عَنَاطِب، حَنَاطِب	عُنَطَب، حُنَطَب	*فُنَعَل	6
	حَنَافِس، عَنَاصِ	حِنَفِس، عِنَصِ	*فُنَعِل	7
	خَنَافِج، كُنَابِث	خُنَفِج، كُنِبِث	*فُنَعِل ³⁴¹	8
	كَنَادِل	كِنْدَلَاء	*فُنَعَلَاء	9
	حَنَافِس، حَنَاطِب	حُنَفَسَاء، حُنَطَبَاء	*فُنَعَلَاء	10
	قَنَابِر، عَنَاصِل	قُنَبْرَاء، عُنَصَلَاء	*فُنَعَلَاء	11
	عَنَاطِ	عُنَطْوَان	*فُنَعَلَان	12
	حَنَادِ، عَنَاطِ	حِنْدِيَان، عِنَطِيَان	*فُنَعَلَان	13

³⁴⁰ Tarabay, 333, 399.

³⁴¹ Bu vezin ancak فُنَاعِل vezninin hafifletilmiş halinde gelir. Bunun dışında bu vezin gelmez. (bkz. Tarabay, 335, dipnot 3.)

	عَنَزَه، فَنَادِي	عَنَزَهُو، فَنَدَاو	* فَنَعَلُو	14
	حَنَادِق، حَنَادِيق	حَنَدُقُو	* فَنَعَلُو	15
	مَنَاجِيق، حَنَاقِيق	مَنَحْنُو، حَنَدُقُو	* فَنَعَلُو	16
	كَنَادِل، فَنَاجِل	كَنَدَلِي، فَنَجَلِي	* فَنَعَلِي	17
	فَنَادِي، عَنَادِي	فَنَدَايَة، عِنْدَايَة	* فَنَعَلِيَة	18
	حَنَاقِيق، مَنَاجِيق	حَنَفَقِيق، مَنَحْنِيق	* فَنَعَلِيق	19
	حَنَاقِيق، حَنَاقِيق	حَنَفَقِيق، حَنَشَلِيق	* فَنَعَلِيق	20
	عَنَاقِيد، كَنَابِث	عُنُقُو، كُنُبُو	* فَنَعَلُو	21
	صَنَاقِيق، زَنَابِيق	صَنَبِيق، زَنَبِيق	فَنَعَلِيق	22

14. فَعَاوِل - فَعَاوِل

Bu çoğul kalıpları, sülâsi mezidlerde 'ayn harfinden sonra vâv harfi zâid olan kelimelerin kıyâsen çoğul kalıplarıdır.³⁴²

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَوَاعِل أَوْ فَوَاعِيل	جَرَاوِل، جَرَاوِيل	جُرَاوِل	* فُعَاوِل	1
	بَرَاوِيق، بَرَاوِيق	بُرَوَاق	* فُعَوَال	2
	عَنَاوِين، أَسَاوِير	عُنُوَان، أُسُوَار	* فُعَوَال	3
	جَلَاوِيخ، دَرَاوِيس	جَلُوَآخ، دِرُوَاس	* فُعَوَال	4
	كِرَاوِيس، كِرَاوِيس	كِرُوَس	* فُعَوَال	5
	جَرَاوِل، بَهَاوِر	جَرُوَل، بَهُوَر	* فُعَوَال	6
	جَرَاوِل، جَرَاوِيل	جُرُوِل	* فُعَوَال	7

³⁴² Tarabay, 338, 407.

	سَمَوَل، حَجَاوَج	سُمَوَل، حُجُوَج	*فُعَوَل	8
	جَرَاوِل، جَرَاوِيل	جُرُوَل	*فُعَوَل	9
	عَثَاوِر، عَثَاوِر	عَثُرُوع، عَثُور	*فِعَوَل	10
	مَلَاوِل، عَسَاوِد	مَلُوَظَّ، عِسُوَد	*فِعَوَل	11
	قَهَاوِب، قَهَاوِيب	قَهْوَابَة	*فَعْوَلَة	12
	عَشَاوِر، عَشَاوِير	عَشُوَزَن	*فَعُوَلَن	13
	عَسَاوِل، عَسَاوِيل	عَسُوِيل	*فَعُوِيل	14
	سَرَاوِل، سَرَاوِيل	سِرُوِيل	*فِعُوِيل	15

15. فَعَايِل - فَعَايِل

Bu çoğul kalıpları, sülâsi mezidlerde üçüncü sırada zâid yâ bulunan kelimelerin kıyâsen çoğul kalıplardır.³⁴³

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَعَايِل أو فَعَايِل	هَلَايِيع، دَرَايِيس	هَلْيَا ع، دَرْيَا س	*فِعْيَال	1
	هَبَايِج، هَبَايِغ	هَبْيِج، هَبْيِغ	*فَعْيِل	2
	ضَهَايِئ، ضَهَايِد	ضَهْيَا، ضَهْيِد	*فَعْيِل	3
	أَيَايِل، أَيَايِل	أَيِّل	*فُعْيِل	4
	طَرَايِم، أَيَايِل	طَرْيِم، إَيِّل	*فَعْيِل	5
	زَمَايِل، قَسَايِب	زَمْيِل، قَسْيِب	*فَعْيِل	6
	حَفَايِت، حَفَايِس	حَفْيَتَا، حَفْيَسَا	*فَعْيَلَا	7
	هَبَايِخ، هَبَايِخ	هَبْيِخَى	*فَعْيَلَى	8

³⁴³ Tarabay, 329, 398.

	يَهَائِرٍ، يَهَائِيرٍ	يَهَيْرِي	*فَعْيَلِي	9
	هَلَائِينَ، عَظَائِيطَ	هَلِيُونُ، عَظِيوُطَ	*فَعْيُولُ	10

16. فَعَائِلٌ - فَعَائِلٌ

Bu çoğul kalıpları, sülâsi mezidlerde 'ayn harfinden sonra *nûn* harfi zâid olan kelimelerin kıyâsen çoğul kalıplardır.³⁴⁴

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَعَائِلٌ أو فَعَائِلٌ	فَرَانِسُ، فَرَانِيسُ	فُرَانِسُ	*فُعَائِلٌ	1
	فَرَانِسُ، فَرَانِيسُ	فِرْنَاسُ	*فِعْنَالٌ	2
	بِرَانِسُ، بَرَانِيسُ	بِرْنَاسَاءُ	*فَعْنَآءٌ	3
	جَرَانِبُ، جَرَانِيبُ	جَرْنَبُ	*فَعَنْلٌ	4
	عَشَانِطُ، زَوَانِكُ	عَشَنْطُ، زَوْنَكُ	*فَعَنْلٌ	5
	كَتَانِبُ، كَتَانِيبُ	كَنْنَبُ	*فَعَنْلٌ	6
	فَرَانِسُ، فَرَانِيسُ	فُرْنِسُ	*فُعَنْلٌ	7
	تَرَانِجُ، عَرَانِدُ	تُرْنِجُ، عُرْنِدُ	*فُعَنْلٌ	8
	حَبَانِطُ، طَفَانِشُ	حَبْنَطُ، طَفَنْشَاءُ	*فَعَنْلَاءُ	9
	بِرَاسِنُ، بَعَاقِنُ	بِرْنَسَاءُ، بَعَنْقَاءُ	*فَعْنَآءٌ	10
	بِرَاسِينُ، بَرَاسِينُ	بِرْنَسَاءُ	*فَعْنَآءٌ	11
	قَلَانِيسُ، قَلَانِيسُ	قَلْنَسَاءُ	*فَعْنَآءٌ	12
	قَلَانِيسُ، قَلَانِيسُ	قَلْنَسُوَّةُ	*فَعَنْوَةٌ	13
	بَلَانِصُ، سَبَانَتُ	بَلْنَصِي، سَبَنْتِي	*فَعَنْلِي	14

³⁴⁴ Tarabay, 341, 408.

	هَرَائِ	هَرَّوَى	*فَعَلَى	15
	قَلَانِس، قَلَانِس	قُلْسِيَّة	*فُعَلِيَّة	16
	زَرَانِيْق، تَنَانِيْر	زَرْنُوْق، تَنُوْر	*فَعُوْل	17
	ذَرَانِيْح	ذُرْنُوْح	*فُعُوْل	18

17. فَعَالِيْنَ - فَعَالِيْنَ

Bu kalıplar sülâsi mezidlerden *lâm* harfinden sonra *zâid nûn* harfi bulunan kelimelerin kıyâsen çoğul kalıplardır.³⁴⁵

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَعَالِيْنَ أَوْ فَعَالِيْنَ	رَمَاضِيْنَ، بَلَّاسِيْنَ	رَمَضَان، بَلَّسَان	*فَعَلَان	1
	ظَرَائِيْنَ، ثَلَاثِيْنَ	ظَرِيَان، ثَلَاثَان	*فَعَلَان	2
	دَرَاوِيْنَ، ضَمَارِيْنَ	دَرَوَان، ضَمْرَان	*فَعَلَان	3
	عَثْمَانِيْنَ، بَسَاتِيْنَ	عُثْمَان، بُسْتَان	*فُعَلَان	4
	كُتَابِيْنَ، هَمَائِيْنَ	كُتْفَان، هَمِيَان	*فِعَلَان	5
	رَعَاشِيْنَ، صِيَادِيْنَ	رَعَشْن، صِيْدَان	*فَعَلْن	6
	بَلَّغِيْنَ، زَمَاحِيْنَ	بَلْعْن، زِمْحْن	*فِعَلْن	7
	فَرَّاسِيْنَ، فَرَّاسِيْنَ	فُرَّسِيْنَ	*فِعَلِيْنَ	8
	خَدَارِيْنَ، عَفَارِيْنَ	خَدَرْتِيْ، عَفَرْتِيْ	*فَعَلْتِيْ	9
	عَرَّاضِيْنَ، عَرَّاضِيْنَ	عِرْضَتِيْ	*فِعَلْتِيْ	10
	سَحَافِيْنَ، رَفَاجِيْنَ	سُحْفَنِيَّة، رُفْعَنِيَّة	*فُعَلْنِيَّة	11
	خَنَازِيْنَ، حِيَاذِيْنَ	خَنْزَوَان، حَيْدُوَان	*فَعُلُوَان	12

³⁴⁵ Tarabay, 344, 410.

	حَلَّازِينَ، جَمَالِي	حَلَزُون، حَمْلُون ³⁴⁶	*فَعْلُون	13
	زَيَاتِينَ، ظَرَاحِينَ	زَيْتُون، طَرْحُون	*فَعْلُون	14
	حَرَادِينَ، حَرَادِينَ	حِرْدُون، حِرْدُون	*فَعْلُون	15
	هَيَارِينَ	هَيْرُون	*فَعْلُون	16
	عَنَاطِينَ، عَنَاطِينَ	عُنْفُون، عُنْفُون	*فَعْلُون	17
	عَفَارِينَ، غَسَالِينَ	عِفْرِينَ، غِسْلِينَ	*فَعْلِينَ	18
	أَرَانِينَ	أَرُونَانَ	*فَعْلُونَ	19

18. فَعَاعِيل - فَعَاعِيل

Bu kalıplar, sülâsi mezidlerden 'ayn harfi şeddeli gelen kelimelerin kıyâsen çoğul yapılması içindir.³⁴⁷ Bu şartlara uymayan فَعْل kalıbı sema'î olarak bu kalıplarda çoğul yapılmıştır.

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER		TEKİL VEZNİ	
فَعَاعِيل أو فَعَاعِيل	سَخَّاحِينَ	سُخَّاحِينَ	*فَعَاعِيل	1
	خَوَّابِينَ، حَفَّابِينَ	خَوَّان، حَفَّان	*فَعَّال	2
	مَرَّابِينَ، جَبَّابِينَ	مُرَّان، جُبَّال	*فَعَّال	3
	حَطَّابِينَ، فَسَّابِينَ	حِطَّان، فَسَّاط	*فَعَّال	4
	شَقَّاقِيرَ، حَرَّارِيْطَ	شُقَّارَى، حُرَّارِيْطَى	*فَعَّالَى	5
	مَرَّامِيْسَ، مَرَّامِيْتِ	مَرْمَرِيْسَ، مَرْمَرِيْتِ	*فَعْفَعِيل	6
	حَضَّاضِيْمَ، جَمَّامِيْلَ	حَضَّضَمَ، حُمَّلَ	*فَعَّلَ	7

³⁴⁶ Deve hörgücü şeklindeki çatı.

³⁴⁷ Tarabay, 347, 401.

8	* فَعَّلَ	صَلَّعَ، سَلَّمَ	صَالَعٌ، سَالِمٌ
9	* فَعَّلَ	تُبَّعَ، صُلِّبَ	تَبَّاعٌ، صَالِبٌ
10	* فَعَّلَ	قَلَّفَ، قَتَّفَ	قَلَّافٌ، قَتَّافٌ
11	* فَعَّلَ	حِمَّصَ، حِلَّقَ	حَمَّاصٌ، حَلَّاقٌ
12	* فَعَّلَانَ	بَرَّكَانَ، كَوَّفَانَ	بَرَّارِكٌ، ³⁴⁸ كَوَّافٌ
13	* فَعَّلَانَ	حُلَّبَانَ، سُلِّجَانَ	حَلَّابٌ، سَالِجٌ
14	* فَعَّلَانَ	فُمِّحَانَ	فَمَّامِحٌ، فَمَّامِيحٌ
15	* فَعَّلَانَ	سِلِّجَانَ	سَالِجٌ، سَالِيجٌ
16	* فَعَّلَعَالَ	سَرَّطَرَاطَ	سَرَّارِيطَ
17	* فَعَّلَعَالَ	مِرَّطَرَاطَ، حِلْبَلَابَ	مَرَّارِيطَ، حَلَّالِيبَ
18	* فَعَّلَعَلَ	دَمَكَمَكٌ، هَجَفَجَفَ	دَمَامِكٌ، هَجَاجِفَ
19	* فَعَّلَعَلَ	ذُرْحَرَحَ، حُلَّعَلَ	ذَرَّارِحَ، حَلَّالِعَ
20	* فَعَّلَعَلَ	سُقَّرَقَعَ	سَقَّاقِعَ، سَقَّاقِيعَ
21	* فَعَّلَعَلَ	ذُرْحُرْحُحَ، بُلَّعَلَ	ذَرَّارِحَ، بَلَّالِعَ
22	* فَعَّلَعَى	سُمَّهَى، هُنَّبَى	سَمَّامِهَ، هُنَّابَ
23	* فَعَّنَعَلَ	سَجَنَّجَلَ، خَزَنَّزَرَ	سَجَّاجِلَ، خَزَّازَرَ
24	* فَعَّوَعَلَ	شَحَّوَجَّى، غَدَّوَدَنَّ	شَحَّاجِجَ، غَدَّادَنَّ
25	* فَعَّوَلَ	شَبُّوطَ، سُنُّوتَ	شَبَّابِيطَ، سَنَّانِيتَ
26	* فَعَّوَلَ	سُقُّودَ، كَلُّوبَ	سَقَّافِيدَ، كَلَّالِيبَ
27	* فَعَّوَلَ	عِلَّوَّصَ، خِنَّوَّتَ	عَلَّالِيسَ، خَنَّانِيتَ

³⁴⁸ Kesreden dolayı vâv hemze'ye döndürüldü.

	هَيَّابِل، هَيَّابِل	هَيُّوَلَى	*فَعُوَلَى	28
	جَلَّالِع، خَفَّافِد	جَلَّيَع، خَفَّيَعَد	*فَعَيَّعَل	29
	عَقَّاقِب، لَبَّابِد	عُقَّيْب، لُبَّيْد	*فُعَيَّل	30
	دَرَّارِي، مَرَّارِيق	دُرِّي، مُرِّيَق	*فُعَيَّل	31
	سَكَّكِين، بَرَّارِيب	سِكِّين، بَرِّيْت	*فُعَيَّل	32
	قَبَّابِيط، سَمَّامِيه	قُبَّيْطَاء، سُمَّيْهَاء	*فُعَيَّلَاء	33
	فَخَّاخِير، خَصَّاصِيص	فِخِّيرَاء، خِصَّيْصَاء	*فُعَيَّلَاء	34
	جَمَّامِيز، دَمَّامِين	جُمَّيْزِي، دُمَّيْيِي	*فُعَيَّلَى	35
	رَدَّادِيد، عَجَّاجِيس	رَدِّيدَى، عِجَّيْسَى	*فُعَيَّلَى	36
	تَبَّابِل	تَبَّل	فَعَل	37

19. فَعَالِم - فَعَالِم

Sülâsi mezid vezinlerinde olup, *lâm* harfinden sonra *zâid mîm* harfi bulunan kelimeler kıyâsen bu kalıplarda çoğul yapılır.³⁴⁹

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَعَالِم أو فَعَالِم	جَحَّارِم، ضَبَّارِم	جُحَّارِم، ضُبَّارِم	*فَعَالِم	1
	جَحَّاطِم، سَرَّاطِم	جُحَّاطِم، سَرَّاطِم	*فَعَلَم	2
	زَرَّاقِم، شَبَّارِم	زُرَّاقِم، شُبَّارِم	*فَعَلَم	3
	دَلَّاقِم، خَدَّالِم	دُلَّاقِم، خَدَّالِم	*فَعَلِم	4
	هَيَّالِم، هَيَّالِم	هَيَّلَمَان	*فَعَلَمَان	5
	هَيَّالِم، هَيَّالِم	هَيَّلَمَان	*فَعَلَمَان	6

³⁴⁹ Tarabay, 343.

20. فَعَالِيَت - فَعَالِيَت

Bu kalıplar, sülâsi mezid vezinlerinden *lâm* harflerinden sonra zâid *tâ* bulunan vezinlerin kıyâsî çoğul kalıplarıdır.³⁵⁰

ÇOĞUL		TEKİL		
ÇOĞUL VEZNİ	ÖRNEKLER	TEKİL VEZNİ		
فَعَالِيَت أَوْ فَعَالِيَت	سَلَاكِيَت، رَعَايِيَت	سَلَكُوَت، رَعَبُوَت	*فَعَلُوَت	1
	حَيَايِيَت، حَوَانِيَت	حَيُوَت، حَانُوَت	*فَعَلُوَت	2
	هَرَامِيَت، جَبَارِيَت	هَرَمُوَت، جَبَرُوَت	*فَعَلُوَت	3
	جَبَارِيَت، جَبَارِيَت	جَبَرُوَتِي	*فَعَلُوَتِي	4
	صَنَاتِيَت، كَبَارِيَت	صَنَتِيَت، كَبَرِيَت	*فَعَلِيَت	5
	حَبَارِيَت، حَبَارِيَت	حَبَرِيَت	*فَعَلِيَت	6

³⁵⁰ Tarabay, 408.

F. İsmu'l-Cem'/Çoğul İsmi

Kendi lâfzından müfredi olmayan, ancak manâ itibariyle müfredi bulunan, çoğula delâlet eden lâfızlara denir.³⁵¹ Bunların takdiri müfredleri vardır.³⁵² Bunlar çoğul vezinlerinde değildirlir.³⁵³ Çoğul vezninde bulunsalar dahi, çoğullukları buldukları vezinden kaynaklanmaz. Bu çoğul çeşidi lâfız bakımından tekil, manâ bakımından çoğul muamelesi görür. Bundan dolayı lâfız itibariyle tesniyesi ve çoğulu yapılabilir.³⁵⁴ قَوْمٌ ← أَقْوَامٌ gibi. Bunlardan bazılarının müfredi -geçmişte olsa da olmasa da- artık kullanımda yoktur. عَبَائِدٌ، شَمَاطِيطٌ، أَبَائِيلٌ³⁵⁶ عَبَائِدٌ،³⁵⁵ عَبَائِدٌ،³⁵⁷ gibi.³⁵⁸

Sibevehy'e göre çoğul kalıbı olan bazı vezinler diğer alimlere göre çoğul isimdirler. رُحَالٌ، حَمِيرٌ، كَلْبٌ، طُؤَارٌ، كَلْبٌ، طُؤَامٌ kelimeleri bunlardandır.³⁵⁹ Bazı alimlere göre de طَائِرٌ، صَاحِبٌ، رَكْبٌ kelimeleri ismu'l-cem'/çoğul isimdir, kimilerine göre ise kırık çoğuldurlar.³⁶⁰ Kırık çoğul kabul edildikleri takdirde رَاكِبٌ، صَاحِبٌ، طَائِرٌ kelimelerinin çoğulu olurlar. Bu noktada en önemli fark kelimenin tesniyesinin yapılabiliyor olmasıdır. Bir kelimenin tesniyesi yapılabiliyorsa o kelime çoğula delâlet ettiği zaman cem'-i teksîr, tekile delâlet ettiği zaman müfred olur.³⁶¹ Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere tesniye çoğulluğun ilk adımıdır, bir nevi ön hazırlığıdır.

Örnekler:

<u>çoğul</u>		<u>müfred</u>
نِسَاءٌ → kadınlar.	;	امْرَأَةٌ → kadın.
قَوْمٌ → topluluk.	;	فَرْدٌ → kişi.
خَيْلٌ → atlar.	;	فَرَسٌ → at.
غَنَمٌ → koyunlar.	;	شَاةٌ → koyun.

³⁵¹ İbn Ya'îş, III, 332.

³⁵² es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 337.

³⁵³ 'Abbâs Hasan, IV, 626.

³⁵⁴ el-Galâyînî, II, 45.

³⁵⁵ Fırka, bölüm. (bkz. ez-Zebidî, VIII, "عبد" maddesi.)

³⁵⁶ Fırka, bölüm. (bkz. ez-Zebidî, IXX, "شماطيط" maddesi.)

³⁵⁷ عباید ve شماطيط aynı anlamda. (bkz. İbn Manzûr, III, "عبد" maddesi.)

³⁵⁸ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 337.

³⁵⁹ el-Esterâbâdî, II, 208.

³⁶⁰ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, III, 338.

³⁶¹ ay.

Kırık Çoğulla Çoğul İsmi Arasındaki Farklar:³⁶²

1- Çoğul olan kelime kırık çoğul vezninde daimi değildir, müfredde döndüğünde o vezinden çıkar. Çoğul ismi ise her zaman o vezindedir. أَيْتَات kelimesi tekil kullanıldığında نَيْتٌ'e dönüşmesi gibi.

2- هذا veya هو gibi müfred için kullanılan zamirler çoğul ismi için kullanılır ancak kırık çoğullar için kullanılmaz. هَذَا الرَّكْبُ، هِيَ قَوْمٌ gibi.

3- Müfred zamiri çoğul ismi için dönüş zamiri (عائد) olabilirken, aynı durum kırık çoğullar için mümkün değildir. أَنَا مِنْ قَوْمٍ فِيهِ رِجَالٌ شَجَعَاءُ örneğinde olduğu gibi.

4- Çoğul isimleri kendi vezinlerinde tasğir edilirken, kırık çoğullar müfredlerine döndürüldükten sonra tasğir edilirler. رَكْبٌ ← رُكْبٌ

G. İsmu'l-Cinsi'l-Cem'î/Çoğul Cins İsmi

Herhangi bir varlığın cinsine delâlet ettiğinden dolayı, bu varlığın cinsinin kapsadığı her şeyi kapsamaması bakımından çoğul olan, müfredi ve çoğulu arasındaki fark sonundaki tâ veya nisbet yâ'sı olan isimlere ismu'l-cinsi'l-cem'î veya çoğul cins isim denir.³⁶³ Üretilen, yapılan şeylerde bu caiz değildir.³⁶⁴ Cins isimlerden olup sonunda tâ bulunanlar kıyâsen cemi' müennes sâlimler gibi çoğul yapılamazlar. Bu ancak masdarlarda olur.³⁶⁵

ضَرْبَةٌ ← ضَرْبَاتٌ، نَصْرَةٌ ← نَصْرَاتٌ gibi.

Bu çoğul türünün kendi lâfzından bir müfredi vardır, çoğul yapıldığı zaman kırık çoğullarda olduğu gibi kelimenin yapısı değişmez ve bu çoğulun vezni kırık çoğul vezinlerinden biri olması şart değildir.³⁶⁶ Çoğul cins isimlere müfred müzekker zamirle veya müfred müennes zamirle işaret edilebilir.³⁶⁷ ”إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَلَيَّ“³⁶⁸ ayetinde

³⁶² ‘Abdurrahmân Celâleddin es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Sâlim Mükerrerem ‘Abdurrahmân, Muessesetu'r-Riâle, I-IX, Beyrut 1985, IV, 128.

³⁶³ Sîbeveyh, III, 582; es-Sabbân, IV, 217; el-Galâyîni, II, 45.

³⁶⁴ el-Harîrî, 56; İbn Ya'îş, III, 323.

³⁶⁵ el-Esterâbâdî, II, 200.

³⁶⁶ Şahâde, 29.

³⁶⁷ Şahâde, 30.

³⁶⁸ el-Bakara 2/70.

البرق kelimesine giden zamir هو'dir. ³⁶⁹«كَانَهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ» ayetinde çoğul cins ismin sıfatı ise müennestir.

Cins isimler çoğul yapıldıktan sonra “cins isimler gibi marife”³⁷⁰ yapılırsa iki anlam ifade eder:³⁷¹

- 1) Bu cinsin altında farklı türler vardır.
- 2) Bu cins kendi kategorisinin altındaki bütün cinsleri kapsar.

<u>Müfred</u>		<u>Çoğul</u>
تُفَّاحَةٌ → (bir) elma	;	تُفَّاحٌ → elma(lar)
بَطِّيخَةٌ → (bir) karpuz	;	بَطِّيخٌ → karpuz(lar)
تُرْكِيٌّ → (bir) Türk	;	تُرُكٌ → Türk(ler)
عَرَبِيٌّ → (bir) Arap	;	عَرَبٌ → Arap(lar)
رُومِيٌّ → (bir) Rum	;	رُومٌ → Rum(lar)

H. İsmu'l-Cinsi'l-İfrâdî/Tekil Cins İsmi

Cinse delâlet eden fakat aynı zamanda aza veya çoğa delâlet edebilen isimlere ismu'l-cinsi'l-ifrâdî veya tekil cins ismi denir.³⁷² كَيْنٌ، عَسَلٌ gibi.

I. Cem'u'l-Cem'/Çoğulun Çoğulu

Çoğul vezninde olan ve çoğul anlamında olan kelimenin çoğaltılması konusu alimler arasında ihtilafli bir meseledir. Alimlerin çoğunluğu cem'-i killetin ikinci kez çoğul yapılmasına onay verirken, cem'-i kesretin ikinci kez çoğul yapılmasını doğru görmemişlerdir.³⁷³ Alimlerin bir kısmı ihtiyaç durumunda bunu mümkün görürken bir kısmı bu çoğul türünün kıyâsî olmadığını belirtmiştir. Kırık çoğullar, masdar isimleri ve cins isimleri tür bakımından farklı olmadıkça çoğullarının yapılamayacağı hususunda ihtilaf yoktur. Tür bakımından farklılık varsa da Sîbeveyh ve cumhura göre çoğul yapılıp ancak bu çoğul kıyâsî olmaz.³⁷⁴

³⁶⁹ el-Hakka 69/7.

³⁷⁰ Cinsler gibi tarif edilmiş (الجمع المعروف تعريف الجنس): Tek tek müfredlerden her birini veya bir kısmın ifade etmekten daha umumi olan cins isimdirler. (Ayrıntı için bkz. Ebu'l-Bekâ, 332-335)

³⁷¹ Ebu'l-Bekâ, 332.

³⁷² es-Sabbân, IV, 216; el-Galâyîni, II, 45.

³⁷³ 'Abbâs Hasan, IV, 620.

³⁷⁴ es-Suyûtî, Hem'u'l-Hevâmi', III, 334.

Alimlerin çoğuna göre cem‘-i killetlerin ikinci çoğulu yapılabilir.³⁷⁵ Suyûti’nin İbn’i Usfûr (ö. 597/1200)’dan nâkille belirttiğine göre cem‘-i kesret, cem‘-i kesret, cem‘u’l-cem‘ kıyâsen çoğul yapılmaz, ancak sema‘ yoluyla intikal edenle yetinilir.³⁷⁶ Son dönem alimlerinden “Abbâs Hasan”ın da desteklediği, es-Sabbân (ö. 1206 /1792)’ın görüşüne göre, bir çoğul vezninin benzeri³⁷⁷ çoğul yapıldıysa o vezin de çoğul yapılabilir.³⁷⁸ İbn Cinnî (ö. 392/1001)’ye göre çoğulun çoğulu yapılması gayet normaldir çünkü “yüz” çoğul iken “bin” de çoğuldur. Bunlardan birinin varlığı diğerini engellemez.³⁷⁹ Mısır Dil Akademisi’nin kararına göre ihtiyaç durumunda çoğulun çoğulu yapılabilir.³⁸⁰

Kaynaklarda geçen bu cemilerden bazıları şöyledir:

أنعام ← أناعيم؛ آيات ← آبايت؛ أسورة ← أساور؛ أسماء ← أسام؛ أيد ← أيايد؛ أوطب ← أواطب
أقوال ← أقاويل؛ أعراب ← أعاريب؛ مُصران ← مصارين؛ حششان ← حشاشين؛ أعطيات ← أعطيات
أسقية ← أسقيات؛ بيوت ← بيوتات؛ موال ← مواليات؛ دور ← دورات؛ عوذات
صواحب ← صواحبات؛ حدائد ← حديدات؛ طرُق ← طرقات

Meselâ, مَفَاعِل، مَفَاعِيل، فَعَلَة، فَعَلَة çoğullarının çoğulu yapılmaz.³⁸¹

³⁷⁵ Sîbeveyh, III, 618; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, III, 335.

³⁷⁶ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, III, 335.

³⁷⁷ Harf sayısı, hareke ve harekeli harflerin sıralarındaki eşitlik. Bu durum şibh-i fe‘âlillerle aynıdır. (bkz. s. 90)

³⁷⁸ ‘Abbâs Hasan, IV, 621.

³⁷⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, 237.

³⁸⁰ el-Hamzâvî, 598.

³⁸¹ *ae.* IV, 621.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOĞULLUKLA İLGİLİ BAZI HUSUSLAR

Arapçada çoğullar gerek manâ bakımından, gerekse şekil yapısı bakımından diğer dil kâidelerinin uygulanmasında bazı farklılıklar gerektirmektedir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

I. ÇOĞULLARIN TASĞİR EDİLMESİ

Cem^c-i killetler, cemi^c müzekker ve müennes sâlimler kendi vezinlerinde tasğir edilirler kırık çoğullar müfredlerine döndürüldükten sonra tasğir edilirler.³⁸²

Örnekler:

رُؤُوفُون ← رُؤُوفُون

رُؤُوعُون ← رُؤُوعُون

رُؤُوعَات ← رُؤُوعَات

هِنْدَات ← هِنْدَات

أَعْمِدَة ← أَعْمِدَة³⁸³

عُلْمَة ← عُلْمَة

عُمَال، عَمَلَة ← عُمَال (عَابِل) عُوَيْل

كُتُب ← كَاتِبَة (müennes, müfredi); كَاتِب (müzekker, müfredi) كُتُوبُون

عَجَائِز ← عَجُوز (müennes, müfredi); عَجُوزَات (müennes, müfredi) عَجُوزُون

حُدُب ← حُدُبَاء (müennes, müfredi); أَحْدَاب (müzekker, müfred) أَحْدَابُون

³⁸² Sîbeveyh, III, 491; İbn Ya'îş, III, 224; el-Esterâbâdî, II, 190.

³⁸³ Cem-i killetlerin kendi vezinlerinde çoğul yapılabildiğini daha önce belirtmiştik.

II. ÇOĞULLARDA NİSBET DURUMU

Nispet, bir şeyin başka bir şeye aidiyyetini veya mensubiyetini ifade etmek için sonuna şeddeli *yâ* ziyade edilmesidir.³⁸⁴ Tesniye veya çoğul olan bir ismi de nisbet etmek mümkündür. Ancak bunu yaparken riayet edilmesi gereken hususlar vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

– **Tesniye:** Tesniye alâmetleri amel yaptıkları yerlerde hazfedilmek suretiyle nisbet yapılır.³⁸⁵

الإبراهيميَّان ← الإبراهيميَّ ; الرّاشدانيَّان ← الرّاشيديَّ (özel isimler)
قلمانيَّان ← قلميَّان ; كتابانيَّان ← كتابيَّان

Tesniye alâmetleri (*elif – yâ* ve *nûn*) tesniye alâmeti olmaktan çıktıkları zaman buldukları şekilde nisbet edilirler.

زيدانيَّان ← زيدانيَّان³⁸⁶
حيوانيَّان ← حيوانيَّان³⁸⁷

– **Cemi' Müzekker Sâlim:** Cemi' müzekker sâlimin alâmeti olan *vâv (yâ)* ve *nûn* cemi' müzekker alâmeti olarak amel ettiği veya etmediği kelimeler müfrede döndürüldükten sonra nisbet edilir.³⁸⁸

جباريَّان ← جبارون
عالميَّان ← عالمون
خلدونيَّان ← خلدون³⁸⁹

³⁸⁴ el-Galâyîni, II, 49.

³⁸⁵ 'Abbâs Hasan, IV, 667; el-Galâyîni, II, 54.

³⁸⁶ Tesniye (iki) anlamında değildir.

³⁸⁷ Bu örnek, müfreden tesniye olup daha sonra tesniyelikten çıkmış bir kelime değildir. Ancak bizim bu kısımda ifade etmeye çalıştığımız tesniyelikten çıkmış isimlerle aynı olduğu için bu örneği vermeyi uygun gördük.

³⁸⁸ es-Sabbân, IV, 259; 'Abbâs Hasan, IV, 667; el-Galâyîni, II, 54.

– **Cemî' Müennes Sâlim:** Cemî' müennes sâlim için üç durum söz konusudur:

1) Cemî' müennes sâlim alâmeti olan *elif* ve *tâ* aslî amelini yapıyorsa kelime her durumda müfrede irca edilir.

وَرَدَات ← وَرْدِيَّ
عَائِشَات ← عَائِشِيَّ
سُرَادِقَات ← سُرَادِقِيَّ

2) Cemî' müennes sâlim özel isim olduğu zaman müfredine döndürülmeden sadece cemî' müennes alâmeti olan *elif* ve *nûn* hazfedilir. Bu ikisi arasındaki fark sadece harekelerde olur.³⁹⁰

عَائِشَات ← عَائِشِيَّ
وَرَدَات ← وَرْدِيَّ

3) Cemî' müennes sâlim sıfat veya isim olup, ikinci harf sâkinse ve çoğul *elif*'i dördüncü sıradaysa cemî' müennes alâmetlerinin her ikisi veya sadece sondaki *tâ* hazfedilebilir. Bu durumda dördüncü sıradaki *elif vâv*'a çevrilebilir veya aynı kalabilir.³⁹¹

ضَحْمَات ← ضَحْمِيَّ ← ضَحْمِيَّ ← ضَحْمِيَّ
صَعْبَات ← صَعْبِيَّ ← صَعْبِيَّ ← صَعْبِيَّ
هِنْدَات ← هِنْدِيَّ ← هِنْدِيَّ ← هِنْدِيَّ

– **Kırık Çoğullar:** Kırık çoğulların nisbet isminde iki durum söz konusudur;

1) Çoğula delâlet eden, yani isimleşmeyen kırık çoğullarda, yaygın olan kelimenin müfrede döndürülüp nisbet edilmesidir.³⁹²

بُسَاتِين ← بُسَاتَان ← بُسَاتَانِيَّ
كُتَيْبَة ← كَاتِب ← كَاتِبِيَّ
مَدَارِس ← مَدْرَسَة ← مَدْرَسِيَّ

³⁸⁹ Çoğul anlamında değildir.

³⁹⁰ 'Abbâs Hasan, IV, 668; el-Galâyîni, II, 54.

³⁹¹ 'Abbâs Hasan, IV, 668; el-Galâyîni, II, 54.

³⁹² 'Abbâs Hasan, IV, 682;

³⁹³ Nisbet durumunda sondaki *tâ*'sı hazfedilir. Ayrıntı için bkz. ('Abbâs Hasan, IV, 661; el-Galâyîni, II, 49.)

2) Kırık çoğul vezninde bulunan ancak çoğulluk ifade etmeyip müfred bir şey veya grup için isim olan kelimeler buldukları halde nisbet edilirler.³⁹⁴

الجزائريّ (ülke ismi) ← الجزائريّ

علماء (özel isim) ← علماء

قراء (özel isim) ← قراء

أخباريّ (özel isim) ← أخبار

أهرام (özel isim) ← أهرام

Aynı şekilde müfredi olmayan çoğullar oldukları gibi, değişiklik yapmadan nisbet edilirler.

شماطيّ ← شماطيّ

عباديّ ← عباديّ

Kûfeli alimler yukarıda saydığımız şartları gözetmeksizin kırık çoğullara da nisbet yapılabileceğini belirtmişlerdir.³⁹⁵ “Abbâs Hasan’a göre karışıklığın giderilmesi için bu iki görüşten istifade edilebilir. Ancak karışma ihtimalinin olmadığı durumlarda zikrettiğimiz Basralı alimlerin görüşü takip edilmesi daha doğrudur.³⁹⁶ Mısır Dil Akademisi’nin kararına göre ihtiyaç durumunda çoğul kelimeye nisbet yapılabilir.³⁹⁷

III. GAYR-İ MUNSARİF ÇOĞUL VEZİNLERİ

Çoğul vezinlerinde, gayr-i munsarif olan vezinler vardır. Bunlar iki gruptur.

A- İki Sebepden Dolayı Gayri Munsarif Olanlar:

a) أَفْعَلَةٌ، فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ vezinleri özel isim oldukları zaman te'nîs *tâ'sı* bulunduğu için dolayı gayr-i munsarif olurlar.

b) فُعْلَانٌ ve فُعْلَانٌ vezinleri özel isim oldukları zaman sondaki zâid *elif* ve *nûn*'dan dolayı gayr-i munsarif olurlar.

B- Tek Sebepden Dolayı Gayr-i Munsarifler:

³⁹⁴ ‘Abbâs Hasan, IV, 682.

³⁹⁵ *ae.* 682.

³⁹⁶ *ae.* 682.

³⁹⁷ el-Hamzâvî, 597.

		s	عَبَدَ	أَعْبَدَ	أَفْعَلَ	14
		s	شَيْخَ	أَشْيَاخَ	أَفْعَالَ	15
		s	فِعْلَانَ	شَيْخَانَ	فِعْلَانَ	16
		s	شَيْخَ	شَيْخَةَ	فِعْلَةَ	17
2	فَعَلَ	i	جَمَلَ، قَلَّةَ	أَجْمَالَ، أَقْلَامَ	* أَفْعَالَ	1
		i	بَطَلَ، خَلَقَ	أَبْطَالَ، أَخْلَقَ	* فِعَالَ	2
		i	أَسَدَ، ذَكَرَ	أُسُودَ، ذُكُورَ	* فُعُولَ	3
		i	حَمَلَ، بَلَدَ	حُمْلَانَ، بُلْدَانَ	* فُعْلَانَ	4
		i	حَمَلَ، سَلَقَ	حِمْلَانَ، سِلْقَانَ	* فِعْلَانَ	5
		i	أَسَدَ، ذَكَرَ	أُسُدَ، وَثْنَ	فُعُلَ	6
		i	زَمَنَ، جَبَلَ	أَزْمَنَ، أَجْبَلَ	أَفْعَلَ	7
		s	حَسَنَ، سَبَطَ	حِسَانَ، سِبَاطَ	* فِعَالَ	8
		s	بَطَلَ، خَلَقَ	أَبْطَالَ، أَخْلَقَ	* أَفْعَالَ	9
3	فَعَلَ	i	كَبَدَ، فَخِذَ	أَكْبَادَ، أَفْخَاذَ	* أَفْعَالَ	1
		i	نَمِرَ، وَهَلَ	نُمُورَ، وَهُولَ	* فُعُولَ	2
		s	نَكِدَ، فَرِحَ	أَنْكَادَ، أَفْرَاحَ	* أَفْعَالَ	3
		s	هَلِكَ، زَمِنَ	هَلَكَى، زَمِنَى	* فَعَلَى	4
		s	وَجِعَ	وَجَاعَ	فِعَالَ	5
4	فَعَلَ	i	عَجَزَ، عَضُدَ	أَعْجَازَ، أَعْضَادَ	* أَفْعَالَ	1
		i	رَجُلَ، سَبَعَ	رِجَالَ، سِبَاعَ	فِعَالَ	2
		s	يَقُظَ، فَظُنَ	أَيْقَاطَ، أَفْطَانَ	* أَفْعَالَ	3
5	فَعَلَ	i	حِمَلَ، عَدَلَ	أَحْمَالَ، أَعْدَالَ	* أَفْعَالَ	1
		i	حِمَلَ، عَدَلَ	حُمُولَ، عُدُولَ	* فُعُولَ	2
		i	ذُئِبَ، بَثَرَ	ذِئَابَ، بَثَارَ	* فِعَالَ	3
		i	قِرْدَ، حِسَلَ	قِرْدَةَ، حِسْلَةَ	فِعْلَةَ	4
		i	ذُئِبَ، صِرِمَ	ذُؤْبَانَ، صِرْمَانَ	فِعْلَانَ	5
		i	رِئِدَ، شِرِذَ	رِئِدَانَ، شِرِذَانَ	فِعْلَانَ	6
		i	رَجُلَ، جَرَوُ	أَرْجُلَ، أَجْرُو	أَفْعَلَ	7
		s	حَلَفَ، نَصَوُ	أَحْلَافَ، أَنْصَاءَ	* أَفْعَالَ	8
6	فَعَلَ	i	ضَلَعَ، عَنَبَ	أَضْلَاعَ، أَعْتَابَ	* أَفْعَالَ	1

		i	ضَلَع، عِظَم	أَضْلَع، أَعْظَم	أَفْعُل	2
7	فِعْل	i	إِطَل، إِطِل	أَطَالَ، أَبَالَ	* أَفْعَال	1
8	فُعْل	i	فُئِل، بُرِد	أَفْقَالَ، أَبْرَاد	* أَفْعَال	1
		i	حُجِر، حُرْج	حِجْرَةً، حِرْجَةً	* فِعْلَةٌ	2
		i	جُنِد، بُرْج	جُنُود، بُرُوج	* فُعُول	3
		i	جُمِد، قُرْد	جِمَاد، قِرَاد	* فِعَال	4
		i	فُلْكَ	فُلْكَ	فُعْل	5
		s	مُرّ، حُرّ	أَمْرَار، أَحْرَار	* أَفْعَال	6
9	فُعْل	i	صُرِد، جُرْد	صِرْدَان، حِرْدَان	* فُعْلَان	1
		i	رُبِع	أَرْبَاع	* أَفْعَال	2
10	فُعْل	i	عُنُق، أُذُن	أَعْنَق، آذَان	* أَفْعَال	1
		s	حُئِب	أَحْتَاب	* أَفْعَال	2
		s	حُئِب	حُئِبَان	فُعْلَان	3
11	فَعْلَةٌ	i	فَصَعَةٌ، جَفْنَةٌ	فَصَعَات، جَفْنَات	* سَات	1
		i	فَصَعَةٌ، جَفْنَةٌ	فِصَاع، حِفَان	* فِعَال	2
12	فَعْلَةٌ	i	رَقَبَةٌ، رَحَبَةٌ	رَقَبَات، رَحَبَات	* سَات	1
		i	نَاقَةٌ، رَحَبَةٌ	نِيَاق، رِحَاب	* فِعَال	2
		i	نَاقَةٌ، حَشَبَةٌ	نُوق، حُشْب	فُعْل	3
		i	قَامَةٌ، تَارَةٌ	قِيم، تِير	فِعْل	4
		i	قَنَاءة، قَطَاءة	قَنَاء، قَطَاء	فِعْل	5
		i	صَفَاءة، دَوَاءة	صُفِيّ، دُويّ	فُعُول	6
13	فَعْلَةٌ	i	رُكْبَةٌ، حُجْرَةٌ	رُكَبَات، حُجْرَات	* سَات	1
		i	رُكْبَةٌ، ظَلْمَةٌ	رُكَب، ظَلَم	* فِعْل	2
		i	بُرْمَةٌ، نُقْرَةٌ	بِرَام، نِقَار	* فِعَال	3
		i	جَنَّةٌ، مُدَّةٌ	جَنَاتِن، مَدَاتِن	* فِعَالِل	4
14	فَعْلَةٌ	i	سِدرَةٌ، كِسْرَةٌ	سِدرَات، كِسْرَات	* سَات	1
		i	لِحْيَةٌ، فِقْرَةٌ	لِحِيّ، فِقْر	* فِعْل	2
		i	ظَنَّةٌ، فِنَّةٌ	ظَنَاتِن، فَنَاتِن	* فِعَالِل	3
		i	نِعْمَةٌ، شِدَّةٌ	أَنْعَم، أَشَدّ	أَفْعُل	4
15	فَعْلَةٌ	i	نَعْمَةٌ، مَعْدَةٌ	نَعِمَات، مَعِدَات	* سَات	1

		i	نَقِمَة، مَعْدَة	نَقِم، مَعَد	فَعَلَ	2
16	فُعَلَة	i	تُخِمَة، تُهَمَة	تُخِم، تُهَم	* فُعَلَ	1
17	فَاعِل	i	كَاهِل، حَائِط	كَوَاهِل، حَوَائِط	* فَوَاعِل	1
		i	حَاجِر، حَائِر	حُجْرَان، حُورَان	* فُعْلَان	2
		i	غَائِط، حَائِط	غَيْطَان، حَيْطَان	* فُعْلَان	3
		i	جَائِر، وَادٍ	أَجْوَرَة، أُوْدِيَة	أَفْعَلَة	4
		s	كَاتِب، صَادِق	كَاتِبُون، صَادِقُون	* سَوْن	5
		s	شَاهِد، نَاطِر	شُهَدَاء، نُظَر	* فُعَّل	6
		s	جَاهِل، رَاكِب	جُهَّال، رُكَّاب	* فُعَّال	7
		s	فَاسِق، حَائِن	فَسَقَة، خَوَّنة	* فُعَلَة	8
		s	قَاضٍ، طَاغٍ	قُضَاة، طُعَاة	* فُعَلَة	9
		s	فَارِس، نَاكِس	فَوَارِس، نَوَاكِس	* فَوَاعِل	10
		s	هَالِك، سَقِط	هَلَكِي، سَقَطِي	* فَعَلِي	11
		s	شَاعِر، عَالِم	شُعْرَاء، عُلَمَاء	فُعَلَاء	12
		s	صَاحِب، رَاكِب	صُحْبَان، رُكَبَان	فُعْلَان	13
		s	تَاجِر، نَائِم	تِجَار، نِيَام	فِعَال	14
		s	قَاعِد، جَالِس	قُعُود، جُلُوس	فُعُول	15
		s	طَاهِر، زَارِح	طَهَارِي، زَرَاحِي	فَعَالِي	16
		s	هَادِر	هَيْدَرَة	فِعَلَة	17
		s	شَاهِد، صَاحِب	أَشْهَاد، أَصْحَاب	أَفْعَال	18
		s	ظَامِي، هَامِل	ظُمَاء، هُمَال	فُعَال	19
		s	شَارِف، بَازِل	شُرُف، بُزُل	فُعُل	20
		s	بَائِر، بَازِل	بُور، بُزُل	فُعُل	21
		s	شَارِف، بَازِل	شُرُف، بُزُل	فُعُل	22
		s	صَاحِب	أَصْحَابِيب	أَفَاعِيل	23
		s	نَيَاطِل	نَاطِل	فِيَاعِل	24
		s	وَاسِق	مَوَاسِق	مَفَاعِل	25
18	فَاعِلَة	i	جَائِرَة، جَاعِرَة	جَوَائِر، جَوَاعِر	* فَوَاعِل	1
		i	نَاحِيَة	أَنْحِيَة	أَفْعَلَة	2
		s	ضَارِبَة، قَاتِلَة	ضَوَارِب، قَوَاتِل	* فَوَاعِل	3

		s	حَاسِرَةٌ، مَاحِضَةٌ	حُسْرٌ، مُنْحَضٌ	*فُعِّلَ	4
		s	صَادَّةٌ	صُدَّادٌ	فُعِّلَ	5
		s	أُنْسَةٌ	أُنُوسٌ	فُعُولٌ	6
		S	عَارِيَةٌ	عَوَارِيٌّ	فَعَالِيٌّ	7
19	فُعِّلَ	i	بَتَاتٌ، طَعَامٌ	أَبْتَةٌ، أَطْعِمَةٌ	*أَفْعِلَةٌ	1
		i	أَتَانٌ، أَعْنَاقٌ	أَتْنٌ، أَعْنُقٌ	*أَفْعُلٌ	2
		i	سَلَامٌ، شِمَالٌ	سَلَامٌ، شِمَائِلٌ	*فَعَائِلٌ	3
		i	حَنَانٌ	أَحْنَانٌ	أَفْعَالٌ	4
		i	غَزَالٌ	غَزَالَةٌ	فِعْلَةٌ	5
		i	صِنَاعٌ، جَمَادٌ	صُنِعٌ، جُمُدٌ	فُعِّلَ	6
		i	غَزَالٌ	غَزْلَانٌ	فِعْلَانٌ	7
		i	عَوَانٌ	عُونٌ	فُعِّلَ	8
		i	عَنَاقٌ، سَمَاءٌ	عُنُوقٌ، سُحُبٌ	فُعُولٌ	9
		s	جَبَانٌ، جَوَادٌ	جَبْنَاءٌ، جَوْدَاءٌ	*فُعْلَاءٌ	10
		s	وَقَاحٌ	وَقَّحٌ	فُعِّلَ	11
		s	جَوَادٌ	جَوَادٌ	فِعَالٌ	12
20	فِعَالٌ	i	سِيْلَاحٌ، إِلَهٌ	أَسْلِحَةٌ، آلِهَةٌ	*أَفْعِلَةٌ	1
		i	لِسَانٌ، شِمَالٌ	أَلْسُنٌ، أَشْمَلٌ	*أَفْعُلٌ	2
		i	كِتَابٌ، فِرَاشٌ	كُتُبٌ، فُرُشٌ	*فُعِّلَ	3
		i	قِمَاطٌ، مِثَالٌ	أَقْمَاطٌ، أَمْثَالٌ	أَفْعَالٌ	4
		i	هَيْجَانٌ، دِلَاصٌ	هَيْجَانٌ، دِلَاصٌ	فِعَالٌ ⁴⁰¹	5
21	فُعِّلَ	i	فُؤَادٌ، عُقَابٌ	أَفْنِدَةٌ، أَعْقِبَةٌ	*أَفْعِلَةٌ	1
		i	كُرَاعٌ، عُقَابٌ	أَكْرُعٌ، أَعْقَبٌ	*أَفْعُلٌ	2
		i	قُرَادٌ، كُرَاعٌ	قُرْدٌ، كُرُعٌ	*فُعِّلَ	3
		i	عُلَامٌ، غُرَابٌ	عِلْمَانٌ، غِرْبَانٌ	*فِعْلَانٌ	4
		i	عُقَابٌ، هَيْيَامٌ	عَقَائِبٌ، هَيْيَائِمٌ	*فَعَائِلٌ	5
		i	حُورَانٌ، زُقَاقٌ	حُورَانٌ، زُقَانٌ	فُعْلَانٌ	6
		İ	عُنَاءٌ	أَعْنَاءٌ	أَفْعَالٌ	7
		i	غُلَامٌ، شُجَاعٌ	غِلْمَةٌ، شِجْعَةٌ	فِعْلَةٌ	8

⁴⁰¹ Bazı alimlere göre bu kelimelerin çoğulu yine kendi vezinlerinde gelir.

		i	ذُبَاب، خُوَان	ذُبَّ، خُون	فُعَل	9
		s	شُجَاع، بُعَاد	شُجَعَاء، بُعَادَاء	*فُعَلَاء	10
22	فَعِيل	i	حَنِين، يَمِين	أَحْنَن، أَيْمَن	*أَفْعَل	1
		i	بَرِيد، سَبِيل	بُرِد، سَبَل	*فُعَل	2
		i	كُثِيب، قَضِيب	كُثِبَان، قَضَبَان	*فُعَلَان	3
		i	حَنْيَم، حَرِيق	حَنْئِم، حَرَائِق	*فَعَائِل	4
		i	ظَلِيم، قَضِيب	ظَلَمَان، قَضَبَان	فِعْلَان	5
		i	صَبِيَّ	صَبِيَّة	فِعْلَة	6
		i	ثَنِيَّ، فَرِير	ثُنَاء، فُرَار	فُعَال	7
		i	بَعِير	بُعْر	فُعَل	8
		i	رَجِيل	رُجَالِي	فُعَالِي	9
		i	نَشِيد، قَطِيع	أَنَاشِيد، أَقَاطِيع	أَفَاعِيل	10
		s	أَمِين، فُقِيه	أَمْنَاء، فُقَهَاء	*فُعَلَاء	11
		s	شَدِيد، غَنِيَّ	أَشْدَاء، أَغْنِيَاء	*أَفْعَلَاء	12
		s	حَرِيب، رَغِيف	أَجْرَبَة، أَرْغَفَة	*أَفْعَلَة	13
		s	قَتِيل، صَرِيع	قَتْلَى، صَرَعَى	*فَعَلَى	14
		s	فَصِيل، طَوِيل	فُصَال، طَوَال	*فِعَال	15
		s	كَرِيب، طَرِيف	كَرَائِب، طَرَائِف	*فَعَائِل	16
		s	فَرِيق، حَبِيب	فُرُوق، حُبُوث	فُعُول	17
		s	قَصِير، حَفِيط	قُصَار، حُفَاط	فُعَال	18
		s	كَمِيَّ، سَرِيَّ	كُمَاء، سُرَاء	فُعَلَة	19
		s	يَتِيم، شَرِيف	أَيْتَام، أَشْرَاف	أَفْعَال	20
		s	حَلِيل	حَلَة	فِعْلَة	21
		s	جَدِيد	جُدُد	فُعَل	22
		s	رَكِيك، حَبِيب	رَكَكَة، حَبَبَة	فِعْلَة	23
		s	أَسِير	أُسَارَى	فُعَالِي	24
		s	يَتِيم، رَجِيل	يَتَامَى، رَجَالِي	فُعَالِي	25
23	فَعِيلَة	i	صَحِيفَة، شَطِيبَة	صَحَائِف، شَطَايَا	*فَعَائِل	1
		i	بَنِيْقَة، شَكِيْكَة	بَنَق، شَكَك	فُعَل	2
		i	صَحِيفَة، سَفِينَة	صُحُف، سُفُن	فُعَل	3

		i	عَمِيْمَةٌ، نَمِيْمَةٌ	عَمَّ، نَمَّ	فُعِلْ	4
		i	أَسِيْنَةٌ	أَسُونُ	فُعُولُ	5
		i	خَرِيْدَةٌ	خُرِدَ	فُعِلْ	6
		s	ظَرِيْفَةٌ، شَرِيْفَةٌ	ظَرِافٌ، شَرِافٌ	*فِعَالٌ	7
		s	صَحِيْحَةٌ، طَبِيْبَةٌ	صَحَائِحٌ، طَبَائِبٌ	فِعَائِلٌ	8
		s	فَقِيْرَةٌ، خَلِيْقَةٌ	فُقَرَاءٌ، خُلَفَاءٌ	فُعَلَاءٌ	9
24	فُعُولٌ	i	عَمُوْدٌ، قَعُوْدٌ	أَعْمِدَةٌ، أَقْعِدَةٌ	*أَفْعَلَةٌ	1
		i	تَمُوْدٌ، عَمُوْدٌ	أَتَمُدُ، أَعْمُدُ	*أَفْعُلٌ	2
		i	عَدُوٌّ	عَدَى	فُعِلْ	3
		i	عَدُوٌّ	عِدَى	فِعِلْ	4
		i	فُلُوٌّ، عَدُوٌّ	أَفْلَاءٌ، أَعْدَاءٌ	أَفْعَالٌ	5
		i	قَلُوْصٌ، خَرُوْفٌ	قِلَاصٌ، خِرَافٌ	فِعَالٌ	6
		i	خَرُوْفٌ، قَعُوْدٌ	خِرْفَانٌ، قِعْدَانٌ	فِعَالَانٌ	7
		i	رَسُوْلٌ	رُسُلَاءٌ	فُعَلَاءٌ	8
		i	عَرُوْضٌ	أَعَارِيْضٌ	أَفَاعِيْلٌ	9
		s	صَبْرٌ، غُفْرٌ	صَبُوْرٌ، غُفُوْرٌ	*فُعِلْ	10
		s	صَبُوْدٌ	صَبِيْدٌ	فُعِلْ	11
		s	ذَلُوْلٌ	ذُلٌّ	فُعِلْ	12
		s	سَرُوْءٌ	سُرَّءٌ	فُعِلْ	13
		s	شَصُوْصٌ	شُصُوْصٌ	فُعُولٌ	14
		s	وَدُوْدٌ	وُدْدَاءٌ	فُعَلَاءٌ	15
		s	عَجُوْزٌ، ذُنُوْبٌ	عَجَائِزٌ، ذَنَائِبٌ	فِعَائِلٌ	16
25	فَعَلَى	i	فَتَوَى، نَجَوَى	فَتَاوٍ، نَجَاوٍ	*فِعَالٌ	1
		s	عَجَلَى، حَرَمَى	عِجَالٌ، حِرَامٌ	*فِعَالٌ	2
		s	نَدَمَى، جَوَعَى	نُدَامَى، جُوَاعَى	*فُعَالَى	3
		s	جَرَبَى، عَوْرَى	جِرَابَى، عَوَارَى	*فُعَالَى	4
26	فُعَلَى	s	كُبْرَى، صُعْرَى	كُبْرٌ، صُعْرٌ	*فُعِلْ	1
		s	خُنْشَى، حُبَلَى	خُنَاتٌ، حِبَالٌ	*فِعَالٌ	2
		s	خُنْشَى، حُبَلَى	خُنَاتَى، حِبَالَى	*فُعَالَى	3
		s	أُنْثَى	إِنَاثٌ	فِعَالٌ	4

		s	أَنْثَى	أَنْثَى	فَعَالِي	5
27	فِعْلِي	i	ذِكْرَى، ذِفْرَى	ذَكَارٍ، ذَفَارٍ	* فَعَالٍ	1
		i	ذِكْرَى، ذِفْرَى	ذَكَارَى، ذَفَارَى	* فَعَالَى	2
		i	ذِكْرَى، مِعْرَى	ذِكْرٌ، مِعْرٌ	فِعْلٌ	3
28	فُعْلَانٌ	i	دَرَوَانٌ، ضَمْرَانٌ	دَرَاوِينٌ، ضَمَارِينٌ	* فُعَالِينٌ	1
		s	سَكْرَانٌ، جَرْبَانٌ	سَكْرَى، جَرْبَى	* فَعْلَى	2
		s	عَطْشَانٌ، عَجَلَانٌ	عِطَاشٌ، عِجَالٌ	* فِعَالٌ	3
		s	نُدْمَانٌ، جَوْعَانٌ	نُدَامَى، جُوعَاىَ	* فُعَالَى	4
		s	سَكْرَانٌ، حَيْرَانٌ	سَكَارَى، حَيَارَى	* فَعَالَى	5
29	فُعْلَانٌ	i	عُثْمَانٌ، بُسْتَانٌ	عَثْمِينٌ، بَسَاتِينٌ	* فُعَالِينٌ	1
		s	خُمْصَانٌ	خِمَاصٌ	* فِعَالٌ	2
30	فُعْلَانٌ	i	سِرْحَانٌ، ضِبْعَانٌ	سِرَاحٌ، ضِبْعَاعٌ	فِعَالٌ	1
		s	كَيْفَانٌ، هِمِيَانٌ	كَتَافِينٌ، هِمَايِينٌ	* فُعَالِينٌ	2
31	فُعْلَاءٌ	i	سُلْحَفَاءٌ	سُلَاحِفٌ	* فُعَالِلٌ	1
		s	نُفْسَاءٌ	نُفْسٌ	فُعْلٌ	2
		s	نُفْسَاءٌ	نُفْسٌ	فُعْلٌ	3
		s	نُفْسَاءٌ	نُفَاسٌ	فُعَالٌ	4
		s	عُشْرَاءٌ، نُفْسَاءٌ	عِشْرَارٌ، نِفَاسٌ	فِعَالٌ	5
32	فُعَالَى	i	حُبَارَى، حُنَاسَى	حَبَائِرٌ، حَنَائِسٌ	* فُعَالِلٌ	1
		i	حُنَاسَى، حُلَاوَى	حَنَاسٌ، حَلَاوٌ	* فَعَالٌ	2
33	فِيْعِلٌ	i	صَيْفٌ، قَيْضٌ	صَيَافِيفٌ، قَيَايِضٌ	* فُعَالِلٌ	1
		s	مَيْتٌ، خَيْرٌ	أَمْوَاتٌ، أَحْيَارٌ	* أْفَعَالٌ	2
		s	مَيْتٌ، هَيْنٌ	مَوْتَى، هَوْتَى	* فَعْلَى	3
		s	سَيْدٌ، خَيْرٌ	سَدَاةٌ، خَيْرَةٌ	فُعَلَةٌ	4
		s	جَيْدٌ، خَيْرٌ	جِيَادٌ، خِيَارٌ	فِعَالٌ	5
		s	شَيْرٌ، بَيْنٌ	شُورَاءٌ، يُبْنَاءٌ	فُعْلَاءٌ	6
		s	أَيْمٌ	أَيَامَى	فَعَالَى	7
34	مُفْعِلٌ	s	مُكْرِمٌ، مُسْمِعٌ	مُكْرِمُونَ، مُسْمِعُونَ	* سُونَ	1
		s	مُكْرِمٌ، مُسْمِعٌ	مَكَارِمٌ، مَسَامِعٌ	* مَفَاعِلٌ	2

SONUÇ

Arapçada çoğulluk mantığı diğer dillerden farklılık göstermektedir. Arapça dil mantığına göre bir şeyin çoğul olması için ikiden fazla olması gerekir. 3 ile 10 arasındaki çoğullar cem^ʿ-i killet, 10'dan yukarı olan çoğullar ise cem^ʿ-i kesret olarak isimlendirilmiştir. Cem^ʿ-i killet ve cem^ʿ-i kesret vezinleri farklı olmalarına rağmen birbirleri yerine kullanıldığı da görülmektedir. Dört veznin cem^ʿ-i killet vezni olduğu noktasında özellikle son dönem alimleri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur, ancak cem^ʿ-i kesret vezinlerinin adedi ve kıyâsen çoğul yapılması hususunda birtakım ihtilaflar söz konusudur. Bu durum Arapçanın zenginliği yanında derinliğine de işaret etmektedir.

Arapçanın konuşulduğu coğrafyanın genişliği, Ku'ran dili olması sebebiyle Arap dünyası dışına çıkması, ortak ve sistemli bir Arapça kullanma konusundaki gayretlerin biraz geç başlaması ve bu çalışmaların kapatamadığı boşluklar, diğer konularda olduğu gibi çoğulluk konusunda da ihtilaflara sebep olmuştur.

Çoğulluk konusunda belli merhalelerden geçen Arapça, sema'îlikten kıyâsiliğe doğru dönüşümünü tarihsel süreç içerisinde neredeyse tamamlamış, artık sema'ın yerini kıyâs almıştır. Eski dönemden kalma, gerek dini gerekse sosyal ilimlerde temayüz etmiş alimlerin kullandığı kıyâsa aykırı kullanımlar hariç tutulduğu takdirde, kural bakımından Arapçada kıyâsa uymayan kullanımların kalmadığını söylemek mümkündür. Öyle ki, hangi veznin nasıl çoğul yapıldığı artık kesin kurallarla bilinmektedir. Gerek üniversitelerde yapılan, gerek Kahire Arap Dil Akademisi'nin yaptığı çalışmalar klâsik dönem alimlerinin temellerini attığı çoğulluk sistemini günümüzde sınırları ve ölçüleri belli bir sistem haline getirmiştir.

Arapçadaki çoğul vezinlerini, manâya etkisi açısından değerlendirdiğimizde bu çoğul kalıplarında, çok büyük oranda manâ-vezin ilişkisinin olduğunu gördük. Bununla birlikte her farklı veznin kesinlikle farklı bir manâya delâlet edeceğini iddia etmenin de isabetli bir tespit olamayacağını ifade etmeliyiz.

Bir vezne ziyade edilen bir harf, yeni bir kalıp anlamına geldiğinden “*şibh-i fe'âlîl*”lere adet bakımından sınır belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte *şibh-i fe'âlîl* vezinlerinin şartları ve kuralları bellidir. *Muntehe'l-cumû'* ve *şibh-i fe'âlîl* vezinlerinin son harfinden önce *yâ* harfinin ziyade edilmesi konusu alimler arasında tartışılmış olup, kimi klâsik dönem alimleri ve dilin teorik yönünden çok pratik

yönünü önemseyen son dönem alimleri hazfin ve ziyadenin caiz olduğunu ifade etmişlerdir.

Arapçada çoğulluk meselesinin bütün ayrıntılarını ele almadığımızı ifade etmiştik. Gerek kıyasî kabul edilmeyen çoğul vezinleri ve özellikleri, gerek genel olarak çoğul vezinleri ve delâlet ettikleri manâlar hakkında yapılan tartışmalar ve çoğulluğun Arapça hitabetteki önemi ve fonksiyonu gibi, özellikle Türkiye’de bu konuda yapılabilecek pekçok çalışma konusu için kapı aralayacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmamızla çoğullukla ilgili bütün meselelerin çözüldüğünü söylemek mümkün olmasa da, konuyla ilgili Türkçe kaynaklarda bulunmayan pek çok bilgiyi bir araya getirmek suretiyle meseleye açıklık getirdiğimizi söyleyebiliriz. Ayrıca çoğul kalıplarını ve bu kalıplarda çoğul yapılan müfred vezinleri tablolarda sunmak suretiyle hangi müfred kelimenin hangi çoğul kalıbında kıyasen çoğul yapılacağını da göstermeye gayret ettik.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, I-IV, 2. bs., Dâru'l-Me‘ârif, Mısır 1966.
- el-Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omer (ö. 1093/1682), *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-‘Arab*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, VIII, 2. bs., Kahire 1989.
- Bayer, İsmail - Özkan, Ahmet, *Kur‘ân’da Özel İsimler (Anlambilim)*, İber Yayınevi, Ankara, 2005
- el-Curcânî, Ebu'l-Hasan ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî el-Huseynî (816/1413), *et-Ta‘rîfât*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Lübnan 2009.
- Ebû Hayyân, Esîruddîn Muhammed b. Yûsuf el-Ceyyânî el-Endelusî (ö. 745/1344), *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-‘Arab*, thk. Receb ‘Osmân Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, I-V, Kahire 1998.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevi (ö. 1094/1683), *el-Kulliyât (Mu‘cemun fi'l-Mustalahat ve'l-Furûki'l-Luğaviyye)*, thk. ‘Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî, 2. bs., Beyrut 1993.
- Ebu'l-Fidâ, ‘Îmâduddîn el-Meliku'l-Mueyyed İsmail b. ‘Alî, *Kitâbu'l-Kunnâş fi Fenni'n-Nahv ve's-Sarf*, thk. Riyâz b. Hasan el-Havvâm, el-Mektebetu'l-‘Asriyye, I-II, Beyrut 2000.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât ‘Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 577/1181), *Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Berekât Yûsuf Hebbûd, Dâru'l-Erkâm b. el-Erkam, Beyrut 1999.
- _____, *el-Bulğâ fi'l-Fark Beyne'l-Müzekkeri ve'l-Müennes*, thk. Ramazan ‘Abduttevvâb, Dâru'l-Kutub, Birleşik Arap Emirlikleri 1970.
- _____, *el-İğrâb fi Cedveli'l-İ‘râb: Luma‘u'l-Edille fi Usûli'n-Nahv*, thk. Sa‘îd el-Efgânî, Matbaatu'l-Câmiâti's-Sûriye, Dimaşk 1957.
- Dayf, Şevkî, *Teysîrât Luğaviyye*, Dâru'l-Me‘arif, Kahire, ts.
- Esmer, Râcî, *el-Mu‘cemu'l-Mufassal fi ‘İlmi's-Sarf*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 3. bs., Beyrut 2009.
- el-Esterâbâdî, Radiyyuddîn Necmuddîn Muhammed b. Hasan Râdî (ö. 1093/1682), *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcîb*, thk. Muhammed Nur Hasan-

- Muhammed Zagraf-Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, *Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye*, I-III, Beyrut 1982.
- el-Farâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm (ö. 350/961), *Dîvânu’l-Edeb: Mu‘cem Luğavî Tûrâsî*, thk. Ahmed Muhtâr, Muessesetu Dâru’ş-Şa‘b, I-III, 1. bs., Kahire 2003.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822), *el-Müzekker ve’l-Müennes*, thk. Ramazân ‘Abduttevvâb, Kahire 1975.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî el-Mukrî er-Rafî‘î, *el-Misbâhu’l-Munîr fî Ğarîbi’ş-Şerhi’l-Kebîr li’r-Rafî‘î*, thk. ‘Abdulazîm eş-Şinnâvî, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1977.
- el-Galâyînî, Mustafâ, *Câmi’u’d-Durûsi’l-‘Ababiyye*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, I-III, 16. bs., Beyrut 1982.
- el-Hadîsî, Hadîce, *Ebniyetu’s-Sarf fî Kitâbi Sîbeveyh*, 1. bs., Bağdâd 1965.
- el-Hamzâvî, Muhammed Reşâd, *A‘mâlu Mecma‘î’l-Luğati’l-‘Arabiyye bi’l-Kâhire: Menâhîcu Terkiyeti’l-Luğat Tanzîren ve Mustalahan ve Mu‘cemen*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, 1. bs., Beyrut 1988.
- el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Karîm b. ‘Alî el-Basrî (ö. 516/1122), *Şerhu Mulhâtî’l-Îrâb*, thk. Fâiz Fâris, Dârul-Emel, 1. bs., Ürdün 1991.
- İbn ‘Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân b. ‘Abdillâh el-Hemedânî (ö. 769/1367), *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Dâru’l-Tûrâs, I-IV, Kahire 1980.
- İbn Cinnî, Ebû’l-Feth ‘Osmân b. Cinnî (ö. 392/1001), *el-Hasâis*, thk. Muhammed ‘Alî en-Neccâr, el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, I-III, Beyrut 1952.
- _____, *el-Munsif li Kitâbi’t-Tasrîf li’l-İmâm Ebî Osmân el-Mâzinî el-Basrî*, thk. Muhammed ‘Abdulkâdir Ahmed ‘Atâ, Dârû’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1999.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 395/1004), *es-Sâhibî fî Fıkhi’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve Mesâlihâ ve Suneni’l-‘Arab fî Kelâmihâ*, thk. ve nşr. ‘Omer Fârûk et-Tabbâ‘, Beyrut 1993.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360), *Evdahu’l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru İhyai’l-‘Ulûm, Beyrut 1987.
- _____, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 2006.
- _____, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*, thk. ‘Abdulcelîl el-‘Atâ el-Bekrî, Mektebetu Dâru’l-Fecr, 3. bs., Dimaşk 2001.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. ‘Abdillâh b. ‘Abdillâh et-Tâi el-Ceyyânî, el-Endelusî (ö. 672/1274), *Şerhu’t-Teshîl: Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmîlu’l-Mekâsîd*, thk. Muhammed ‘Abdulkâdir ‘Ata-Târik Fethî es-Seyyîd, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, I-III, Beyrut 2001.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî, (ö. 711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*, I-XV, 1. bs., Beyrut 1990.
- İbn Tüsterî, Ebu’l-Huseyn Sa’îd b. İbrâhîm (ö. 361/971), *el-Müzekker ve’l-Müennes*, thk. Ahmed ‘Abdulmecîd Heridî, 1. bs., Kahire 1983.
- İbn Ya’îş, Muvaffakuddîn Ebu’l-Bekâ Ya’îş b. ‘Alî el-Mavsilî (ö. 643/1421), *Şerhu’l-Mufassal li’z-Zemahşerî*, tkd. İmîl Bedî Ya’kûb, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, I-VI, Beyrut 2001.
- İbnu’l-Katta‘, Ebu’l-Kâsım ‘Alî b. Ca’fer b. ‘Alî es-Sakilî (ö. 515/1121), *Ebniyetu’l-Esmâ ve’l-Ef’âl ve’l-Mesâdir*, thk. Ahmed Muhammed ‘Abuddâim, Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, Kahire 1999.
- İbnu’s-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl (ö. 316/928), *el-Usûl fî’n-Nahv*, thk. ‘Abdulhuseyn el-Feteli, I-III, Beyrut 1996.
- el-İskenderî, Ahmed ‘Alî, “*Cumû’u’t-Teksîr el-Kiyâsiyye*”, Mecelletu Mecma’i Fuâdi’l-Evvel li’l-Luğati’l-‘Arabiyye, Kahire 1939, Sayı: 4, ss. 174-210.
- el-İşbilî, Ebu’l-Hasan ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî b. Harûf (ö. 669/1270), *Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî*, thk. Selvâ Muhammed ‘Omer ‘Arab, I-II, Mekke 1998.
- Kahyaoğlu, Yasin, “Arap Dilinde Tağlib Sanatı ve Örnekleri”, Nüşa Dergisi, Yıl: III, sayı: 11, (Güz 2003), ss. 123-138.

- Karslı, İlyas, Türkçe – Arapça Sözlük, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. bs., İstanbul 2010.
- _____, *Osmanlı Türkçesini Okuma ve Anlamada Arapçanın Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- Mâcid, Vâfi Hâc, *Zâhiretu Cem'î't-Teksîr fi'l-'Arabiyye: Dirase li Ebrezi Hasâisihâ el-Lafziyye ve'l-Maneviyye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Amerikan Üniversitesi, Beyrut 2003.
- Mahmut Kaya, "Müfred", *DİA*, XXXI, s. 503.
- el-Mansûr, Vesmiyye 'Abdulmuhsin Muhammed, *Siyeğu'l-Cumû' fi'l-Kurâ'ni'l-Kerîm*, Mektebetu'r-Ruşd, I-II, 1. bs., Riyad 2004.
- Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belağîyye ve Tatavvûruhâ*, 2. bs., Beyrut 1996.
- el-Mevlevî, Tahir, *Edebiyat Lüğati*, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, 2. bs., İstanbul 1973.
- el-Mubberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber b. 'Umeyr el-Ezdî (ö. 285/898), *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Uzayme, 'Âlemu'l-Kutub, I-IV, Beyrut ts.
- en-Nemle, 'Abdulkerîm b. 'Alî b. Muhammed, *Ekallu'l-Cem' İnde'l-Usûliyyîn ve Eseru'l-Hilâf Fîh*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1993.
- er-Râzî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (ö. 395/1004), *es-Sahibî fi fihî'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ*, thk. 'Omer Farûk Tabbâ', Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut 1993.
- es-Sa'rân, Mahmûd, *İlmu'l-Luğa*, Dimaşk 1994.
- es-Sabbân, Ebu'l-'İrfân Muhammed b. 'Alî (ö. 1206/1792), *Hâşiyetû's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, I-IV, Kahire, ts.
- es-Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih, *Me'âni'l-Ebniye fi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-'İmâr, 2. bs., Ürdün 2008.
- es-Sâmerrâî, İbrâhîm, *Dirâsât fi'l-Luğa*, Matba'atu'l-'Ânî, Bağdat 1961.

- _____, *Fikhu'l-Luġati'l-Mukâren*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. bs., Beyrut 1987.
- es-Selfîlî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Îsâ (ö. 775/1373), *Şifau'l-'Alîl fî İzahi't-Teshîl*, thk. 'Abdullâh 'Alî el-Huseynî el-Berekâtî, el-Mektebetu'l-Faysaliyye, I-III, 1. bs., Mekke 1986
- Sevinç, R. Resul, *Arapçada Cümle Yapısı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- _____, *Arap Dilinde Masdarlar (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, ASBE, Erzurum 1998.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 180/749), *el-Kitâb*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-V, Beyrut 1966.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed (ö. 248/862), *el-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Fıkr, Suriye 1997.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân Celâleddîn (ö. 911/1505), *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luġa ve Envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek-Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm-'Alî Muhammed el-Bicâvî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, I-II, Beyrut 1987.
- _____, *Hem'û'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1998.
- _____, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv*, thk. Sâlim Mukerrem 'Abdurrahmân, Muessesetu'r-Riâle, I-IX, 1. bs., Beyrut 1985.
- _____, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Ahmet Suphi Fırat, Matbaatu'l-Kulliyeti'l-Âdâb, İstanbul, 1975.
- Şahâde, Halid Muhammed 'Abdullah, *Cumû'u't-Teksîr fî Sahih'l-Buhârî (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Hâşimiyeye Üniversitesi, Ürdün 2008.
- Şenocak, Abdurrahim, *Arap Dilinde Erillik Dişilik (Müzekker Müennes)*, Bilimadamı Yayınları, İzmir 2007.
- Şeyh, Garîd, *el-Mutkin: Mu'cemu'l-Cumû' ve'l-Müsennâ (el-Müfred ve'l-Müennes ve'l-Müzekker)*, Beyrut ts.
- Tarabay, Edmâ, *Mu'cemu'l-Cumû' fî'l-Luġati'l-'Arabiyye*, Beyrut 2003.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, I-II, Ankara 1998.

- el-‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ ‘Abdullâh b. el-Huseyn (616/1219), *el-Lubâb fî ‘Îleli’l-Binâi ve’l-Îrâb*, thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Dâru’l-Fikr, I-II, Beyrut 2001.
- Ya’kûb, ‘Îmîl Bedî, *el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fî’l-Cumû‘*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2004.
- _____, *Mu‘cemu’l-Evzâni’s-Sarfiyye*, ‘Aleml-Kutub, Beyrut 1993.
- Yetiş, Kâzım-Kılıç, Hulûsi, “*CEM*”, *DİA*, VII, s. 276.
- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî (1205/1790), *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhîri’l-Kâmûs*, thk. ‘Alî Hilâlî, Matba‘atu Hukûmeti’l-Kuveyt, 2. bs., Kuveyt 2004.
- ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. ‘Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l- Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm, Dâru’t-Turâs, I-IV, 3. bs., Kahire 1984.

ÖZET

Arapçada kelime adet bakımından müfred, tensiye ve çoğul olmak üzere üç kısımdan oluşur. Çoğulluğun ön hazırlığı olan tensiye de bir tür çoğuldur. Bu çoğulluk sistemi içinde cemi' müzekker sâlim ve cemi' müennes sâlim çoğul türleri yanında yüzden fazla kırık çoğul vezni bulunur. Düzensiz (kırık) çoğullar, müfred kelimelerin kendilerinde çoğul yapıldığı vezinlerdir. Bu çoğul türü, bu dili inceleyen ve özellikle dışardan öğrenmeye çalışanlar için problem teşkil eder. Bundan dolayı özellikle son dönemlerde araştırma ve inceleme konusu olmuştur..

Müred kelimeleri hangi cemi' vezninde çoğul yapılacağı önemli bir konu olup, belli şartları ve kuralları vardır. Bu şartları uymadan bu vezinlerde çoğul yapılan kelimeler de mevcuttur. Kırık çoğullar cem'-i killet ve cem'-i kesret olmak üzere ikiye ayrılır. Yine kırık çoğullar içerisinde müntehe'l-cumû' ve şibh-i fe'âlîl vezinleri vardır.

Arapçada çoğullar, nisbet, gayr-i munsariflik ve tasğîr konularıyla da irtibatlı olup çoğul kelimeler bu konularda belli şartlar dahilinde ele alınır.

ABSTRACT

In Arabic, words are of three categories with regard to number: singular, dual and plural. The dual which is preliminary for plurality is a kind of plural. Besides the masculine sound plural and the feminine sound plural, in this plural system there are more than hundred plural forms at which singulars are broken. The broken plural is handicap to those who study this language and especially to the Arabic learners abroad. For that, it lately has been subject of research and study.

The fact that singular words at which form they are to be plural is an important issue and it has its own distinct conditions and rules. There are some words that has been broken at forms that are not in accordance with rules. The broken plurals are divided into two as jam'u'l-qillah (جمع القلة) and jam'u'l-kathrah (جمع الكثرة). Again within the broken plurals there are muntaha'l-jumu' (منتهى الجموع) and shibhu'l-vaaleil (شبهه) (الفعاليل) forms.

In Arabic the plurals are linked to the indeclinable (غير المنصرف), the diminutive (التصغير), the attributive noun (اسم المنسوب) and the plural nouns are evaluated in accordance with these subjects.

ÖZ GEÇMİŞ

12.05.1984 tarihinde Trabzon'un Çaykara ilçesinde dünyaya geldi. 2001 yılında Çaykara İmâm Hatip Lisesin'den mezun oldu. 2004 yılında OF/Sıraağaç Köyü, Karşiyaka Mahallesi'nde İmâm-hatip olarak göreve başladı. 2006 yılında Rize İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2010 yılında Rize İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başladı.

ÖZET

Arapçada kelime adet bakımından müfred, tensiye ve çoğul olmak üzere üç kısımdan oluşur. Çoğulluğun ön hazırlığı olan tensiye de bir tür çoğuldur. Bu çoğulluk sistemi içinde cemi^ç müzekker sâlim ve cemi^ç müennes sâlim çoğul türleri yanında yüzden fazla kırık çoğul vezni bulunur. Düzensiz (kırık) çoğullar, müfred kelimelerin kendilerinde çoğul yapıldığı vezinlerdir. Bu çoğul türü, bu dili inceleyen ve özellikle dışardan öğrenmeye çalışanlar için problem teşkil eder. Bundan dolayı özellikle son dönemlerde araştırma ve inceleme konusu olmuştur..

Müred kelimeleri hangi cemi^ç vezninde çoğul yapılacağı önemli bir konu olup, belli şartları ve kuralları vardır. Bu şartları uymadan bu vezinlerde çoğul yapılan kelimeler de mevcuttur. Kırık çoğullar cem^ç-i killet ve cem^ç-i kesret olmak üzere ikiye ayrılır. Yine kırık çoğullar içerisinde münthehe'l-cumû^ç ve şibh-i fe'âlîl vezinleri vardır.

Arapçada çoğullar, nisbet, gayr-i munsariflik ve tasğîr konularıyla da irtibatlı olup çoğul kelimeler bu konularda belli şartlar dahilinde ele alınır.

ABSTRACT

In Arabic, words are of three categories with regard to number: singular, dual and plural. The dual which is preliminary for plurality is a kind of plural. Besides the masculine sound plural and the feminine sound plural, in this plural system there are more than hundred plural forms at which singulars are broken. The broken plural is handicap to those who study this language and especially to the Arabic learners abroad. For that, it lately has been subject of research and study.

The fact that singular words at which form they are to be plural is an important issue and it has its own distinct conditions and rules. There are some words that has been broken at forms that are not in accordance with rules. The broken plurals are divided into two as jam'u'l-qillah (جمع القلة) and jam'u'l-kathrah (جمع الكثرة). Again within the broken plurals there are muntaha'l-jumu' (منتهى الجموع) and shibhu'l-vaaleil (شبهه الفعالييل) forms.

In Arabic the plurals are linked to the indeclinable (غير المنصرف), the diminutive (التصغير), the attributive noun (اسم المنسوب) and the plural nouns are evaluated in accordance with these subjects.